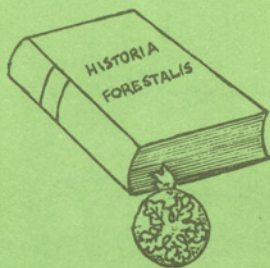

Erdészettörténeti Közlemények

III.

1991.

GENERAL INVESTIGATION DIVISION
FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION
WASHINGTON, D. C. 20535

NAME	
ADDRESS	
CITY	
STATE	
ZIP	
TELEPHONE	
DATE	
BY	
AGENCY	
REASON	
CLASSIFICATION	
REMARKS	

Erdészettörténeli Közlemények

III.

ORSZÁGOS ERDÉSZETI EGYESÜLET
KÖNYVTÁRA

K. naplő. tuz. 96/1001.	Közléni jelzés
IV. c. sz. szám	É. sz. sz. jelzés
Ö. sz. szám	É. sz. jelzés

Országos Erdészeti Egyesület
Erdészettörténeli Szakosztály
Budapest
1991.

Országos Erdészeti Egyesület
KÖNYVTÁRA

Szerkesztette: dr. Oroszi Sándor.

ISSN 0866-3181

**Felelős kiadó: dr. Oroszi Sándor,
az OEE Erdészettörténeti Szakosztály elnöke.
A sorozat kötetei megrendelhetők a szerkesztő
címén: Bp., 5. Pf. 129. 1367.**

Sokszorosítás, kötetzet: Monteditio Kft.

Példányszám: 150.

Felelős vezető: Kasztanovics Ferenc.

Belső terjesztésre!

TARTALOMJEGYZÉK

	<u>OLDAL</u>
SZAKÁCS LÁSZLÓ: Az erdészeti igazgatás Zala megyében a két világháború közt. /1919-1946./ Az erdőfelügyelet és az erdőgazdálkodók hivatalai	5
BARTHA DÉNES - OROSZI SÁNDOR: A selmecbányai termetők erdész és bányász vonatkozású sírfeliratai	64
JERŐME RENÉ: Megkövezett mártír, szakmánk volt "nyilas" vezére, vitéz Szilágyi-Ilosvay Lajos	69
Dr. NAGY DOMOKOS IMRE: Vadvizországnak. Dokumentumok az első nemzetközi jelentőségű magyar természetfilm elkészítéséhez. 1951-1952.	75
Dr. OROSZI SÁNDOR: Ősvények természetvédelmünk forrásaihoz	87

AZ ERDÉSZETI IGAZGATÁS ZALA MEGYÉBEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZT. /1919-1946/.

Az erdőfelügyelet és az erdőgazdálkodók hivatalai^x

Szakács László

Egy korszak erdőgazdálkodásának részletes, mélyebb feltárásához szükséges, hogy ismerjük az erdőszet szervezeti felépítését, működését és feladatát. Sokszor még az erdőszakemberek előtt is rejtély, hogy a helyi erdőszeti hivatalok elnevezése mögött mi rejlik, hol voltak, milyen munkát végeztek és kik voltak a vezetőik. A hagyományok ápolása miatt is jó tudni, hogy a mai erdőszeti hivataloknak milyen elődei voltak.

A mai szervezeti és tulajdonjogi változások időszakában talán hasznos feleleveníteni az elmúlt időszak viszonyait.

A témáról országos viszonylatban bőséges irodalom olvasható, de a helyi és a zalai adatok nem ismertek, ilyen jellegű kutatást nem végeztek.^{1/} Politikai, gazdaságtörténeti és a korszak előtti erdőszeti viszonyok áttekintésétől eltekintünk, csak utalunk a főbb eseményekre.

Megjegyezzük még, hogy mindenkor az 1919-1945 közti Zala megye határait vettük alapul, mivel az erdőfelügyelet e határokon belül egységesen működött. Jelen írás tehát amolyan előkészület az erdőgazdálkodás részletesebb kifejtéséhez.

Az erdőszeti igazgatás elméleti összefoglalása

A. Az erdőszeti igazgatás feladatai:

I. Erdőrendészeti feladatok. Az állam közvetlenül beavatkozik - a közérdeket szem előtt tartva - az erdőtulajdonosok gazdálkodásába, az erdők hosszú távú fennmaradása érdekében.

1. Erdőfenntartás és az erdei tervegazdaság: Statisztikai adatok, az erdők törzskönyvének helyesbitése. Az erdők fenntartását célzó általános rendelkezések. Az erdőgazdaság szabályozása: tulajdonjog szerinti osztályozás, üzemtervi kötelezettség, erdőtiszt, erdőőr alkalmazása. Egyéb rendelkezések az erdők fenntartása érdekében: erdőeldarabolás, erdőingatlanforgalom.

2. Az erdők állami kezelése: A kezelésbe vétel, szabályai, költségei.

x Elhangzott az 1991. január 29.-i és március 7.-i szakosztályüléseken.

3. Az elemi és természeti csapások elleni védekezés.

4. Közérdekű erdőtelepitések s azok támogatása.

II. Az erdészeti büntetőjog körébe tartozó feladatok:

1. Erdőrendészeti áthágások alatt azokat a hibákat, vétségeket értjük, amelyek az erdőgazdaság törvényes rendjét megsértik.

2. Az erdőrendészeti kihágások és az erdei kihágások. Az előbbi az áthágások súlyosabb formája, az erdei kihágások pedig az erdőnek mint vagyontárgynak a védelmével foglalkozik.

III. Az erdészeti igazgatás egyéb feladatai:

1. Az Országos Erdei Alap.

2. Erdei termékek szállítása.

3. Erdőgazdasági hitel.

4. Erdőbirtokosságok működésének szabályai, hatósági ellenőrzésük. Itt avatkozik be az állam először a gazdasági ügyekbe is!

5. Erdészeti szakoktatás és kísérletügy.

6. Gazdaságpolitikai kérdések, kincstári erdőkben folyó gazdálkodás, üzemtervezés, egyéb állami, állam által kezelt erdők.

B. Az erdészeti igazgatás szervezete és működése.

Jogi szempontból az önkormányzati és az állami igazgatás keveréke. Szakszempontból az erdészeti szak és a közigazgatási szak működik együtt.

Hatáskör szerint lehetnek erdőrendészeti hatóságok és az azokat támogató szakhivatalok, továbbá egyéb államhatalmi szervek.

I. Erdőrendészeti hatóságok és hatósági személyek.

1. Erdőrendészeti hatóságok: Földművelésügyi Miniszter a legfőbb hatóság - II. fokozat -, az erdőtvény védelmezője és előírásainak végrehajtója és a kormányzati ellenőrzést gyakorolja.

A közigazgatási bizottságok gazdasági albizottsága kollegiálisan szervezett önkormányzati hatóság, nem szaktestület. Az erdőfelügyelő készíti elő tárgyalásra az ügyeket, véleményét meg kell

hallgatni, fellebbezhet, de nem tagja az albizottságnak. /Feladataira később bővebben visszatérünk./

2. Az erdőrendészet közszolgálati közegei a hatósági esküt tett tisztek és erdőőrök, akik az üzemtervi gazdálkodást irányítják. /Az üzemtervre nem kötelezett erdőtulajdonosok is felelhetnek szakembereiket./

II. Államerdészeti igazgatás.

1. Kincstári igazgatási szervezet.
2. Erdőfelügyelőségek.
3. Állami erdőhivatalok.
4. Erdőigazgatóságok, hatáskörük, erdőigazgató, erdőfelügyelő, erdőrendező feladata.

III. Az erdészeti igazgatásban közreműködő egyéb közigazgatási és társadalmi szervek.

1. Közigazgatósági bíróság.
2. Állami hatóságok.
3. Önkormányzati hatóságok.
4. Társadalmi szervek: OEE, Erdészeti Lapok, Országos Erdőgazdasági Tanács a birtokosok képviselője, vidéki egyesületek...

Az erdészeti igazgatás tág köréből az állami erdőfelügyelet, az állami erdőkezelés és az erdőtulajdonosok szervezeteivel foglalkozunk. Az utóbbi a hatósági és a szakmai szempontok miatt tartozik ide, de a vagyoni és szolgálati felelőssége nem.

Egy-egy rövidebb időszak országos áttekintése után a zalai viszonyokat ismertetjük. Az állami erdőfelügyelet és az erdőkezelés összefoglalása után illusztrációként a zalai erdők főbb adatait mutatjuk be.

Az állami erdészeti igazgatás országos áttekintése.1919-1925

1919-től - kisebb változásoktól eltekintve - az első világháború előtti igazgatási rendszer működött tovább, jóval kisebb ország- és erdőterületen.

Az erdészeti ügyek legfőbb szerve a Földművelésügyi Miniszter, aki másodfokon egyben a legfőbb erdőrendészeti hatóság, és a kormányhatósági el-

lenőrzést is gyakorolja. /lásd: 1.ábra/

A törvényhatóságok közigazgatási bizottságának gazdasági albizottsága /1913 előtt erdészeti albizottság/ gyakorolta elsősorban az erdőrendészeti jogokat. Az albizottság továbbítja a törvényeket és a rendeleteket az erdőfelügyelőség és a birtokosok felé, s őrködik azok megtartása felett. Hat főből áll, akik föld- és erdőtulajdonosok. Az erdőfelügyelő előadja a területnek, határozatát megfellebbezheti, de annak nem tagja. Tehát kölcsönös kapcsolatban vannak egymással.

KAÁN Károly igen negatívan ítélte meg az albizottságok működését a helyi párt-, birtokos- és hivatali összefonódások miatt /2/. A rendkívüli felhasználatok háboru alatti, utáni tömeges engedélyezése ezt támasztotta alá, összességében azonban ma már kissé túlzottnak ítéelhetjük meg véleményét. Az albizottság ülésein az állami és az önkormányzati, a magán- és a közérdek, továbbá a szakmai és a közigazgatási szempontok, érdekek ütköztek és oldódtak meg.

Az /állami/ kincstári erdőkben folyó gazdálkodást teljesen önállóan, csak a Földmivclésügyi Miniszternek alárendelve a kincstári erdőigazgatóságok, erdőhivatalok végezték. Zala megyében nem volt ilyen birtok, ezért ezzel nem foglalkozunk.

A közvetlen erdőfelügyeletet /a magánbirtokok kivételével/ az 1879.évi erdőtörvénynek megfelelően az erdőfelügyelőségek látták el. A magánerdők kisebb felügyeletét jelentette a háborus körülmények közt az 1918-ban hozott két rendelet, amelyek a felhasználatok engedélyhez kötését mondták ki. Fontos volt, mert ez az első jelentős állami beavatkozás a magánerdők gazdálkodásába. Az erdőfelügyelőség kihasználta e két rendelet lehetőségeit, megpróbálta a magánerdők kiirtását, felparcellázását ezzel megakadályozni, amely azonban csak csekély mértékben sikerült /3/.

A háboru utáni erdőterületcsökkenés és a nagy fahiány előtérbe állította a belterjesebb erdőgazdálkodás szervezését. Ezért a megmaradt ország területén új erdőfelügyelőségeket alakítottak ki /4/. /1.2.ábra/

Az 1898 évi XIX.t.c. értelmében állami kezelésbe vett erdőbirtokok - községi, közbirtokossági és az erdőmérnök alkalmazására kötelezett egyéb birtokosok - szakmai irányítását 1919 előtt 43 m.kir.állami erdőhivatal és az alájuk rendelt 168 m.kir. állami erdőgondnokság végezte /5/.

A szakképzettséget igénylő feladatokat látták el: üzemtervezést, birtokhatárok és fahasználatok kijelölését, s az ehhez szükséges mérnöki munkát, erdősítési tervet, költségvetést, utbaigazítást adtak, fakészletet felbecsülték, javaslatot tettek az értékesítésre...stb. Mint látjuk a felsorolásból, az erdőgazdálkodás végrehajtó ágát; a fakitermelést, szállítást, feldolgozást és az erdőművelési feladatok gyakorlati irányítását a törvény nem tekintette erdészeti szakteendőnek. Ezt a birtokos végezte el, aki szabadon rendelkezett az erdő hasznával és az erdővagyonnal is. Az anyag- és a pénzkezelést, továbbá az erdő védelmét, azaz őrzését is ő látta el, de lehetőség volt csatlakozni a vármegyei közös erdőőrzési szervezethez, amelyet az erdőhivatalok és a közigazgatási bizottságok szerveztek meg.

Már KAÁN Károly felhívta a figyelmet a törvény fenti ellentmondásaira. Az erdőhivataloknak azonban volt egy kimondottan gyakorlati erdőgazdálkodási tevékenysége; az állami csemetekertek üzemeltetése.

A közbirtokosságok /a volt urbéresek is/ tulajdonában lévő erdők gazdasági ügyvitelét az említett törvény viszont szabályozta. Azokat hatósági felügyelet alá helyezte, ezzel az állam a vagyonkezelésükbe is beavatkozott.

Az erdőhivatalok költségeit az állam fizette, de a birtokosok is hozzájárultak "kezelési költség" címen fizetett átalánnyal, amelyet holdanként vetettek ki és öt évre előre állapítottak meg.

A vármegyei közös erdőőrzési szervezet erdőőrei az erdőtulajdonosok alkalmazottai voltak, nem pedig közalkalmazottak. Fizetésüket és kinevezésüket a közigazgatási bizottságtól kapták, és szolgálati és fegyelmi tekintetben az erdőhivatalhoz, majd később az erdőfelügyelőséghez tartoztak /6/.

Láthatjuk az 1-es ábrán, hogy a három különálló állami szervezet egymással kapcsolatban nem állt, csak felettesük, a Földművelésügyi Miniszter fogta őket össze. A kortárs és a mai szakírók is egyértelműen felemlítették ezt az elkülönülést /7/. A három önálló szervezet mellett létezett még a már említett közigazgatási bizottság is, amelyen keresztül "szűrődtek át" a rendelkezések és a tennivalók.

A kutatás során kiderült, hogy az erdészeti igazgatás előbb említett rendszere Zalában másként működött, sokkal egyszerűbb volt /8/!

A Zala megyei állami erdőfelügyelet és erdőkezelés szervezete.

/ 1919 - 1926 /

Zala megye 1919 előtt az 1880-ban szervezett és 1883-ban módosított kerületű Szombathelyi Erdőfelügyelőséghez tartozott, amely még Vas és Sopron vármegye erdőinek felügyeletét is végezte. Vezetője KÜGL Árpád főerdőtanácsos, aki jó kapcsolatot alakított ki a zalai közigazgatási bizottsággal /9/.

1919. XI. 10-től önálló erdőfelügyelőség alakul Zalaegerszegen, Zala megyei hatáskörrel. Vezetője BILÓVESZKY Béla lett - előtte a zalaegerszegi erdőhivatal vezetője volt -, aki elismert szakember, /kinevezése alkalmával/ a legnagyobb erdőgazdaságok vezetői üdvözölték /10/. /L. 3.ábra/

Hivatalosan, a rendelet szerint az említett erdőfelügyelőségek 1925. I. 31-én szűntek meg, de a valóságban Zala megyében csak 1926.I.7-én történt meg az átadás-átvétel. Tehát egy évvel tovább működött, ami egy helyi sajátosság. A másik lényeges megállapítás az, hogy 1919-től számíthatjuk az önálló Zala megyei hatáskörű erdőfelügyelet kezdetét.

Az állami erdőkezelést, Zala megyei hatáskörrel a Magyar Királyi Erdőhivatal Zalaegerszeg végezte, négy alárendelt járási erdőgondnoksággal, akik közvetlenül irányították a járási és a külön alkalmazott erdőőri kerületeket. Az öt hivatal élén öt erdőmérnök állt /11/. Meg kell említeni, hogy itt egyszerű irodákról van szó, amit mutat az is, hogy az erdőhivatal vezetőjének saját lakásából kellett egy szobát átengednie a zalaegerszegi erdőhivatal és erdőgondnokság számára /12/.

A törvény lehetőséget adott a birtokosnak a választásra: vagy alkalmaz szakembert az erdeje kezelésére és őrzésére, vagy állami kezelésbe adja azt.

A 3. ábrán látható, hogy Zala megyében nincs kincstári erdőhivatal, mert jelentéktelen az állami erdő. /Kisebb honvédségi és iskolaerdő van csak./ Így a három önálló állami szervezet helyett csak kettő van. Mélyebben vizsgálva azonban kiderül, hogy az erdőfelügyelőség és az erdőhivatal vezetője ugyanaz a személy! Tehát egy helyi, az országotól eltérő állami igazgatás működött, valószínű olcsóbban és hatékonyabban.

Azt a megállapítást, amely azt mondta, hogy a három erdészeti szervezet egymással kapcsolatban nem állt, a fentiek szerint Zalában tehát módosítanunk kell.

Az erdészeti igazgatás Magyarországon. 1925-1935

KAÁN Károly már 1920 április hóban kiadott "Erdőgazdaságpolitikai kérdések" c. munkájában részletesen elemezte az erdészeti igazgatás hibáit, s felvázolta a három önálló szervezet egyesítését az erdőigazgatóságokban /13/.

Az 1923. évi XVIII.t.c. az erdészeti igazgatásról 1925.I.31-én lépett életbe /14/. E szerint az új erdőigazgatóságok hatásköre több törvényhatóságra - vármegyére - terjed ki, középfokon egyesíti az erdőfelügyelőségeket, az állami kezelést végző erdőhivatalokat és az állami - kincstári - erdők gazdálkodását ellátó erdőhivatalokat - erdőgondnokságokat . /Lásd a 4. ábrát./

Felsőfokon a Földművelésügyi Miniszter továbbra is a legfőbb erdészeti hatóság.

Az erdőfelügyelőségeket megszüntették, de az erdőfelügyelő jogköre, jogállása változatlan maradt. Továbbra is ellátta az erdők állami felügyeletét és - ujonnan - az erdőhivatalok irányítását is ő végezte. A törvény ezt úgy mondja, hogy a fenti munkákat az erdőigazgatóságok az erdőfelügyelő útján gyakorolják. Az erdőfelügyelő nem önálló!

Az erdőhivatalok s az alájuk tartozó járási erdőgondnokságok egységesen erdőhivatalok lettek. Az állami erdőkezelés mellett az erdőfelügyelő munkáját is segítették. A legalsó egység a vármegyei erdészeti segédszolgálat a járási erdőőri kerületekkel, élükön az erdőőrökkel, a helyükön maradtak.

Az új rendszernek egy kollektív intézménye az erdőigazgatósági tanács, amely az erdőfelügyelőkől és az erdőigazgatóság vezetőiből állt.

A három különálló állami erdészeti szervezetnek az erdőigazgatóságokba való egyesítése azt eredményezte, hogy az eddigi hármas tagozódású szervezet négyes tagozódású lett, ami igen bonyolulttá tette az ügyek intézését. Éles különbség volt az állami /kincstári/ erdőhivatal gazdasági tevékenysége, vezetőjének vagyoni felelőssége és az erdőkezelés hivatalának szakmai és közigazgatás feladatai közt.

Magyarország területén hat m.kir. erdőigazgatóságot szerveztek /15/. /Lásd az 5. ábrát./

Zala megyei állami erdőfelügyeleték erdőkezelés szervezete.
/1925-1935 /

Zala megye a kaposvári erdőigazgatóság kerületébe került. A tényleges átadás-átvétel csak egy évvel később, 1926.I.7-én történt meg. Az önálló zalaegerszegi erdőfelügyelőség így egy évvel tovább működött. Az oka valószínű az lehetett, hogy a kinevezett erdőigazgató, Konczwald Ferenc beteg lett, s a helyettese, Pöschl ferenc szervezte az új erdőigazgatóságot. Ő viszont két év múlva nyugdíjba ment. Hatékony vezető hiánya miatt így jelentős szerepe volt az erdőigazgatósági tanácsnak /16/.

Az önálló erdőfelügyelőségek megszüntetése érzékenyen érintette Zala megyét, hiszen megint a megyén kívülre került az erdészeti szervezet irányítása. Még súlyosabb volt az a tény, hogy egy évig nem töltötték be az erdőfelügyelői állást! /Lásd az 5.ábrát./ A két erdőfelügyelő öt, illetve három évet töltött a posztján. Ezek a kedvezőtlen körülmények pont a gazdasági világválság idejére estek, amely hátrányosan befolyásolta a hatékony erdőfelügyeleti munkát.

Az állami erdőkezelést végző négy erdőhivatal kerülete megegyezik az 1925 előtti járási erdőgondnokságokéval, a vezetők sem változtak. /Lásd a 4. és az 5. ábrát./ Tulajdonképpen csak a nevük változott meg, s annyiban bővült a feladatuk, hogy segítették az erdőfelügyeleti munkát is. Érdekes, hogy az erdőfelügyelők az erdőhivatalok vezetőiből kerültek kinevezésre.

Az állami erdőkezelés szervezete az erdőhivatalok és azok járási erdőőrei nem rendelkeztek hatósági jogkörrel. Az erdőfelügyelő csak kivételes esetben értesítette a hatósági rendelkezésekről az erdőhivatalokat. Ennek ellenére a járási erdőőrök az államerdészeti kezelés alatt nem álló, magán-erdőkben is figyelemmel kísérték a gazdálkodást, és az ellenőrzéseikről jelentéseket készítettek. Ezt mindenképpen az állami ellenőrzés helyi kiterjesztésének kísérleteként értékelhetjük. A birtokosok persze azt észrevették, s követelésükre az erdőfelügyelőnek "kellett" rendreutasítania az erdőhivatalt. Az erdőfelügyelő azért finoman jelezte, hogy az erdőőr "érdeklődhet" a magánerdőről s közvetlen szomszédságában "adatokat gyűjthet" /17/.

Az erdészeti igazgatás Magyarországon. 1935-1945

Az erdészeti igazgatást is módosította "Az erdőkről és a természetvédelemről szóló 1935.évi IV.t.c.", továbbá a végrehajtására kiadott 35.000/1938.F.M.rendelet. Az erdőtörvény visszaállítja, 1935. VIII.1-jétől az erdőfelügyelőségeket, mint alsófoku szerveket, amelyek ellátják az erdők és a természetvédelmi területek feletti felügyeletet, illetve a járási erdőőrök útján közvetlenül irányítják az állami erdőkezelés munkálatait. Megszűntek az ál lami erdőkezelést végző erdőhivatalok, csak az állami-kincstári, és a /külön megállapodás alapján gazdálkodást végző/ erdőhivatalok maradtak meg.^{/18/} /Lásd a 6. ábrát./

A közigazgatási bizottság gazdasági albizottságának ülésein az erdőfelügyelő akkor is részt vehet - szólt a rendelet -, ha nem ad elő ügyeket. Ettől eltekintve viszonyuk egymáshoz az 1879. évi erdőtörvény által előírt maradt.

Az erdőigazgatóságok továbbra is a középfoku szakhatóságok, az elsőfoku erdőrendészeti hatóság helyett is intézkehetnek. Vezetőik és az erdőfelügyelők tagjai a törvényhatósági bizottságnak. /Megyegyűlés./

Az eddigi hat erdőigazgatóság 1937.V.1-jétől a szombathelyi székhelyűvel bővül. Ettől az időponttól Zala megye is ide tartozik. 1939-ben és 1940-ben a visszacsatolt területeken lo új erdőigazgatóságot szerveztek, ami nagy feladatot jelentett és sok áthelyezéssel járt.^{/19/} /Lásd a 7.ábrát./

A Zala megyei állami erdőfelügyelet és erdőkezelés./1935-1945 /

Az 1935-ös erdőtörvénnyel visszaállt Zala megyében is az önálló hatáskörű erdőfelügyelőség. Az erdőtörvény jó irányba indította az erdők ügyét, de a háborús évek miatt kevésbé érezte a hatását. Keszthelyen/a volt erdőhivatal helyén/ erdőfelügyelőségi kirendeltséget szerveztek. A kirendeltség teljes joggal irányította az állami erdőkezelést, de a hatósági munkálatakat csak előkészítette az erdőfelügyelő számára. Kisebb szakmai ügyekben közvetlen az erdőigazgatósághoz is fordulhatott /20/. /Lásd a 8.ábrát./

Az állami erdőkezelést - mint már említettük - az erdőfelügyelőség irányította a járási erdőőrökön keresztül, közvetlenül. Ez a gyakorlatban úgy történt, hogy a megszűnt erdőhivatalok erdőmérnökei, vezetői az erdőfelügyelőség székhelyéről szervezték az erdőkezelést, az erdőfelügyelő vezetése alatt. A megszűnt nagykanizsai és lenti erdőhivatal körzetét nehéz

volt Zalaegerszegről ellátni.

A sok átszervezés ellenére az állami erdőkezelés alappillére, a járási, és a külön alkalmazott, erdőőri kerületek erdőőrei, a helyükön maradtak. A bizonytalan és a háborus időkben is sokszor felettesek nélkül is végezték munkájukat.

1935 és 1945 közt négy erdőfelügyelő tevékenykedett. Érdekes színt adott volt SCHERG Károly /1940-42 / működése az erdőfelügyelőség élén. A közismert szakiró Zalában rövid ideig volt. /21/

1939-től jelentős volt a szakemberek átáramlása - még a magánbirtokokról is - a visszacsatolt területek erdészeti szervezeteibe.

Az erdőfelügyelőség és az erdőhivatal erdőmérnökeinek száma 1919 és 1945 közt 5 és 7 fő közt volt, és csak 1944-ben, a háborus menekülés miatt növekedett 9 főre. 1935-ig 1 fő, utána 2 fő erdőőr is dolgozott az erdőfelügyelőségben.

Az állami erdőkezelést végző járási erdőőrök száma 1919 és 1945 közötti időszakban Zala megyében 11 fő és 15 fő közt, a külön alkalmazott erdőőrök 13 fő és 19 fő közt mozgott. 1945 felé növekedett a létszám /22/.

Erdőrendezői szolgálat

Önálló országos szervezet nincs. Erdőrendezési munkát végez:

1. Állami erdőrendezői szolgálat, nagy önállósággal, de az erdőfelügyelőség, majd az erdőigazgatóság alárendeltségében. Főleg felügyeleti és ellenőrzési munkát láttak el és kisebb erdők üzemtervezését.
2. Kincstári erdőgazdaság erdőrendezőisége. /Zala megyében nincs./
3. Állami erdőkezelés erdőrendezőisége: Az erdőhivatal, majd az erdőfelügyelőség beosztott erdőmérnökei végezték.
4. Erdőtulajdonosok önálló erdőrendezőisége és erdőrendezési munkálatai.
5. Magán erdőrendezés, amit az erdőmérnök vállalkozóként végez.

Az állami erdőrendezői szolgálat felépítése. 1922-1925

Az 1920. évi erdőrendezési utasítás egységes végrehajtására, az erdőrendezési teendők irányítására, ellenőrzésére 1922.III.23-tól erdőrendezőket

kivántak megbizni. Az erdőrendezőket hét kerületben az ottani erdőfelügyelő-séghez osztották be. A hét kerület:

1. Győr székhellyel.
2. Kaposvár székhellyel.
3. Miskolc székhellyel.
4. Debrecen székhellyel.
5. Kecskemét székhellyel.
6. Budapest székhellyel.
7. Szombathely székhellyel: Zala megye ide tartozik.

Kerületi erdőrendező: Becker Róbert /23/.

1925-1937 közt Zala megye a kaposvári erdőigazgatóság alárendeltségé-ben működő kerületi erdőrendező hatáskörébe tartozott. Kerületi erdőrende-ző: Becker Róbert, Ruthényi Károly.

1937-1945 közt Zala megye a szombathelyi erdőigazgatóság erdőrendező-jéhez kapcsolódott.

Az állami erdőkezelés összefoglalása 1919-1945 között Zala megyében

Az állami erdőkezelés területe: 1924-ben 37.000 kh

1935-ben 26.614 kh, 324 birtokon

1941-ben 25.863 kh, 603 birtokon

1942-ben 37.750 kh, 655 birtokon

/Muraköz/

1919 és 1945 között az állami erdőkezelés kiadása 23-40 fillér/kh közt változott. A közös erdőőri szervezet 75-85 fillér/kh költségű volt /24/.

Az erdőfelügyelőség szakmai irányítása - 1935 után - egy központból ne-hézkés volt. Itt keveredett a felügyeleti és az üzemi, azaz a gazdasági mun-ka. Az erdőfelügyelőség csak futólagosan tudta ellenőrizni az erdőket, szinte kizárólag a fahasználatok kijelölésére és az erdősitések felülvizsgálatára volt ideje. A szakmai irányítás az erdők szétszórtsága miatt kevésbé volt hatékony. A járási erdőőrök sok tapasztalatra tettek szert, jól végezték munkájukat, kár hogy sok adminisztratív munkával terhelték őket. Jogállásuk bizonytalan volt: állami vagy magánalkalmazottak? A szakmai és szolgálati

irányítójuk az erdőfelügyelő volt, de fizetésüket és kinevezésüket a közigazgatási bizottságtól kapták, aki a birtokost képviselte.

A külön alkalmazott erdőőrök egyértelműen a birtokos alkalmazottai voltak, de szakmai irányítást és felügyeletet itt is az erdőfelügyelő gyakorolta.

Meg kell említeni, hogy az erdőkezelés pénzbeszedési rendszere igen bonyolult volt. Az erdőtulajdonosok, különösen a közbirtokosságok - a vagyonkezelésükbe való beavatkozás miatt - kissé idegenkedtek "a rájuk erőltetett rendszertől".

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az állami erdőkezelés rendszere megállította az idetartozó erdők fogyását. Megmaradtak ezek az erdők, s látványosan különböztek a mellettük lévő magánerdőktől.

Az erdőfelügyelet tevékenységéről

Az erdőfelügyelet szervezetének ismertetése után, annak tevékenységéről is kell szólni, mert csak így lehet majd világosabban látni összefoglalni a szervezeti, hivatali összefüggéseket. Az erdőfelügyelőség munkálkodását általánosságban három csoportba gyűjthetjük:

1. Szakmai munka: fahasználatok, erdőművelés, üzemtervi jóváhagyás, revízió, helyesbitések, ingatlanforgalom elbírálása...stb.
2. Hatósági munka: erdőrendészeti áthágások, erdei kihágások, hatósági intézkedések.
3. Adminisztratív munka: statisztikai jelentések, tájékoztatás, kérvények, engedélyek elbírálása helyszínelés nélkül...

A háromféle ténykedés legtöbbször együtt jelentkezett - kérelem-kiszárlás-határozat-, de azért voltak olyan időszakok /pl. rendkívüli és rendes fahasználatok tömeges kérésekor, vagy utihitel hiánya miatt/, amikor az adminisztratív munka túlsúlyban volt.

Az előbbi csoportosítás után a gyakorlati ténykedést - az erdészeti igazgatás szemszögéből - legpontosabban az évi jelentésekből tudjuk meg. Ezek a 13 pontból álló beszámolók igen fontos dokumentumok! A felsoroláson kívül ezért néhány ponttal részletesebben is foglalkozunk, szemelgetve a dokumentumokban.

1.a. Általános erdészeti igazgatás, erdőfelügyelet

1929: Az erdőfelügyelő jelzi, hogy a megye erdőterülete az erdők törzskönyve szerint 215.720,8 kh , de a valóságban csak kb. 180.000 kh lehet, amelynek helyesbítése nagyon kívánatos lenne. A kataszteri nyilvántartás is erősen eltér a tényleges állapottól.

1932-1935: Az erdőfelügyeleti szolgálat az összes erdők 10-15 %-án gyakoroltatott csak, az utihitel és a létszámhiány miatt. Az erdőfelügyelő és a beosztott évente 20-27 napot töltött külső szolgálatban.

1936: A megye erdőinek 37 %-át tudta ellenőrizni. Ez már haladás /25/!

1.b.Fahasználatok: 1928-1933 közt a kötött, azaz a 17.§. alá tartozó birtokokon az előírás szerint történt a fahasználat, de 1937-től már itt is érezteti hatását a súlyos gazdasági helyzet. 1933-1936: A kisebb kiterjedésű magánbirtokokon lényegesen nagyobb fakitermelés folyik, mint a kötött - 17. §. alá tartozó - erdőbirtokokon, de ez az erdőfelügyelet számára zömmel ismeretlen. Tömegesen adtak be rendkívüli fahasználati kérelmeket. Az engedély nélküli fatermelések felderítése - a külső szolgálat hiánya miatt - igen nehéz. Pl. 1934-ben, mind a 41 engedély nélküli fatermelés a Faforgalmi R.T. működésével kapcsolatban jutott az erdőfelügyelőség tudomására. 1937-től a 20 kh alatti erdőbirtokok, előzetes engedély nélkül is vághatták ki a fát, de utólag be kellett jelenteniük. Ezt természetesen nem tették meg /26/.

1.c.Ingatlanforgalom:1932. évi 174 eset 1943-ra 579-re növekedett.Min-denkor - vagy csak kivételesen - helyszínelés nélkül bíralták el az ingatlanügyeket! Így érthető, hogy az erdő eldarabolását, majd kiirtását nem tudták megakadályozni. Olyan furcsaságok is előfordultak sokszor, hogy a már 40-60 éve mezőgazdaságilag használt, akkor kiirtott terület még mindig erdőként volt a nyilvántartásban. 1932-ben 1 kh erdő felparcellázva átlagosan 400 P-ért kelt el, de házhelyként 1000 P-t is adtak érte /27/.

2. Kopárok beerdősítése, kijelölésük, állapotuk. A Balaton északi hegy-és dombvidékén folyt ez a munka.

3. Alföldi erdőtelepítések Zalában nem voltak.

4. Erdőtörzskönyvi munkálatok igen nagy számban folytak, de mindig elmaradtak a valós állapot rögzítésétől /28/.

5. Üzemrendezési munkálatok az egyik legfontosabb feladatot jelentették, mert ez volt az alapja az üzemterv szerinti gazdálkodásnak.
6. Erdősítések állapotáról, erdősítések és ápolások terén kifejtett tevékenység. Az első világháború után nagy erdősítési hátralék keletkezett, amit kissé sikerült csökkenteni 1928-ra, de 1933-tól már újra növekedett. A kötött - 17.§. alá tartozó- birtokokon általában szakszerű munkát végeztek. A magánerdőbirtokokon elhanyagolták az erdősítéseket, nem vették komolyan a kötelezettségeiket. Anyagiasságból erős, már-már főhasználatként végezték a gyéritést. Tehát "hiányzik a jóakarát, iparkodás, előrelátás és a szakértelem". Az erdősítési hátralék 1935-től kezd csökkenni.

1936-ban így vélekedik az erdőfelügyelő: "Szakszerűen végzett erdőápolási munkát csak azokban az erdőkben lehet elvégezni, ahol legalább szakvizsgázott erdőőr van alkalmazva. A zalai erdők állapota ezt igazolja. ... az erdősítések ellenőrzésére csak ritka esetben jut idő és ezért a zalavármegyei kisebb magánerdők pusztulását megakadályozni a mai viszonyok között a m.kir.erdőfelügyelőség nem képes"/29/.

7. Csemetekertekről, csemetenevelésről: Az erdőfelügyelőség két állami csemetekertet működtetett, és számon tartotta a magánkerteket is.
8. Állami erdőkezelést érintő tevékenység.
9. Közbirtokossági szervezkedések.
10. Letelt év időjárásáról és fatenyészeti viszonyairól.
11. Elemi károk, károsítók, erdőrendészeti áthágások.
12. Erdőbirtokosok magatartása az erdészeti igazgatással szemben, passzív, szembehelyezkednek az intézkedésekkel. 1933-ban írja az erdőfelügyelő, hogy "az utolsó 15-20 évben erdőfelügyeleti szolgálat alig volt." 1936: "az új erdőtvényt nem ismerik" /30/.
13. Olyan nehézségek, melyek a működést akadályozták.

Az erdőfelügyelőség napi 8-10-11 órát dolgozott, de még így sem tudták elvégezni a feladatokat. Évente 3-4000 db ügyiratot dolgoztak fel. Kevés volt a személyzet, a terepi utazásokat az év nagy részében szüneteltették. Igen jellemzőek Surjanszky Kálmán erdőfelügyelő

keserü sorai 1933-ból: "Az elmúlt időben az erdőfelügyelői szolgálatnak elmaradása, avagy a törvény szellemében való gyakorlása, az erdőbirtokosoknál oly passzív magatartást váltott ki, hogy az erdők fenntartása és védelme érdekében kiadott rendészeti intézkedések és figyelmeztetések az erdőbirtokosok előtt szokatlan s az intézkedések törvényességét kétségbe vonva zaklatást vélnek látni. Zaklatást vélnek látni a miniszteri rendeletek végrehajtása során kiadott statisztikai adatszolgáltatásban is, s erdejüket oly magántulajdonnak tekintik, melynek fenntartását, használatát törvény, kormányrendeletek, miniszteri rendelet nem korlátozhatja. Az erdőbirtokosok ezen mentalitásának leküzdése az az erdők fenntartása érdekében a külső szolgálat fő feladata volna" /31/.

Az erdőfelügyelőség egész megyére vonatkozó tevékenységének ismertetése után néhány egyedi, de jellemző példát idézünk:

1924-ben az erdőfelügyelő letiltja a termelést az Esterházy Hitbizomány Lendvaujfalvai Erdőgondnokságában, mert 8-10 éves fiataloson keresztül szálítanak /31/. A Bánokszentgyörgyi Erdőgondnokság egész évben termel, télen döntik le a fákat, nyáron készítik fel s tönkre teszik az ujulatot /1928 /32/.

1930-ban Tótszentmártonban észreveszi az erdőfelügyelő, hogy a volt urbéréseknek 9,2 kh erdeje megvan, de Bedekovics Kálmán 209,6 kh magánerdeje eltűnt, kiirtották. 1930-ban Bocska községben tapasztalja, hogy a 631,6 kh magánerdőből 548,0 kh-at kiirtottak, szántónak és szőlőnek eladták /33/. 1931-ben a csődbe jutott Gr.Esterházy Tamás 14 évi rendkívüli fahasználatot kér! Az erdőfelügyelő elutasítja, nagy részét felsőbb helyen mégis engedélyezik /34/.

1932-ben Németfaluban Czukelter Lajos 576,5 kh erdejéből már csak 58,9 kh maradt, az erdőfelügyelő ezt kísérli megmenteni /35/. Még ezévből Nagyrecsén erdőt vásárol ifj. Horthy Miklósné, majd kis idő után 10 évi rendkívüli fahasználatot kér /36/. 1934-ben a kölcsöneit visszafizetni nem tudó Veszprémi Székeskáptalan 126,000 m³ rendkívüli fahasználatot kér, amit jó részt meg is kap /37/.

1919-1933 közt az erdőfelügyelők 14 évig keményen küzdenek azért, hogy Zalaegerszeg város önkormányzata beerdősítsen 15,1 kh kiirtott erdőt, eredménytelenül. Érthető az erdőmérnök elkeseredése 1933-ban: "Semmibe vette az

F.M. eddigi határozatát! És ezt egy testület teszi, tehát komolytalanná veszi az erdőrendészeti intézkedéseket" /38/. 1929-ben Nagykanizsa város 9 évi rendkívüli fahasználatot kér, 1931-ben újra kér, hogy törleszthesse 2.000.000 pengő tartozását /39/. Itt meg kell jegyezni, hogy a magánerdők után a legtöbb gond, szabálytalanság a községi és a városi erdőkkel volt.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy időszakunkban az állami erdészeti szervezetek gyakran változtak, amely a személyzet mozgásával járt. Egy-egy vezető nem sokáig maradt a posztján, az F.M. hamar áthelyezte, különösen 1939-től. Így a területeket alaposan megismerni nem lehetett.

Az állami erdőfelügyelet, erdőkezelés és az erdőrendezés szorosan együttműködött, nem különült el egymástól. Az itt dolgozók mindhárom munkakörben dolgoztak.

Nincs tudomásunk arról, hogy a megyében a politikai pártok, vagy az államhatalom közvetlenül beavatkozott volna az erdők törvényes ügyeibe. A magánbirtokosok erdeibe történő állami beavatkozás elleni tiltakozásokat az erdőfelügyelőség és az F.M. is határozottan visszautasította, és azokra igen részletes felvilágosító, magyarázó levelekkel válaszoltak. Az állami ellenőrzés kiterjesztésének kísérletét és az állami erdészeti igazgatás egyszerűbb működését, helyi, zalai sajátosságként értékelhetjük.

Az állami erdészeti szervezet az erőfeszítések ellenére nem tudta lényegesen javítani a magánerdők állapotát, viszont az erdőcsökkenést és az erdőirtást sikerült megállítani. A kötött, üzemtverszerű gazdálkodásra kötelezett erdőkben lényeges javulás állt be.

Sajnos 1919 után Zalában is érezhető volt - Trianon következtében - az erdészeti ágazat tekintélyének csökkenése. Tárgyilagosan el kell mondani azt is, hogy a háború alatt /1939-1945/ az erdőfelügyelőség munkáját negatívan kell értékelni. A háborús túlhasználatokért az erdőfelügyelőség gyakran agitálta a birtokosokat, s bizony ilyenkor ők védték az erdőket. A túlzott háborús beavatkozás ellen nem lépett fel az erdőfelügyelőség, igaz mint állami alkalmazottnak végre kellett hajtania a felülről jövő rendeleteket.

Az erdőfelügyelők hatósági munkájáról elmondhatjuk, hogy részben eredményes volt. Volt bátorságuk fellépni az Esterházy hitbizomány és ifj. Horthy Istvánné ellen is. Az utóbbi esetben az erdőfelügyelő véleményét felsőbb helyen megváltoztatták, de szakmai kiállása erkölcsi erőt mutat /4o/.

Az erdőbirtokosok szervezetei

Az 1879-es erdőtvény az erdőtiszt, erdőmérnök alkalmazását tette kötelezővé, a kötött forgalmu, 17.§. alá tartozó /16.§./ erdőtulajdonosoknak /41/. A törvény nem határozta meg, hogy hány kh-at kezelhet egy erdőtiszt, de az üzemtervek központi /F.M./ jóváhagyásakor már rendelkeztek /vagy inkább szorgalmazták/ felőle.

Korszakunkban, és előtte is, az erdőtiszt munkálkodása egy-egy erdőbirtokon egyet jelentett egy-egy hivattalal.

Az új, 1920. évi erdőrendezési utasítás a tarvágásos helyett a szálalásos gazdálkodást írta elő, ami belterjesebb gazdálkodást igényelt. Ezért egy erdőmérnök nem kezelhet 4000 kh-nál több erdőt /42/.

Az erélyes Kaán Károly azonnal lecsapott e lehetőségre! Egymás után jöttek az erélyes felszólítások a birtokosokhoz, törvényekkel, rendeletekkel, határozatokkal alátámasztva. A birtokosok az erdőfelügyelőség és Kaán Károly sürgetésére négy új erdőgondnokságot szerveztek.

Az Esterházy hitbizomány a 16.000 kh-as bánokszentgyörgyi erdőgondnokságát megosztotta, s egy újat Pördeföldén - Szentpéterföldén - állított fel Páll Miklós vezetésével. Ő szervezte meg az új erdőgondnokságot, s kimagaszló szakmai tevékenységét ma emléktábla örökíti meg /43/.

A Veszprémi Püspökség 13.802 kh erdejét két erdőgondnokság kezelte. Az erdőfelügyelőség javaslatára 1923-ban kötelezték egy harmadik felállítására. A püspökség fellebbezése után már Kaán Károly szorgalmazta egy új erdőmérnök alkalmazását, de az erdőtulajdonos 1928-ig el tudta halasztani a kötelezettségét. Ekkor az üzemtervező erdőmérnököt nevezték ki erdőgondnoknak. Itt el kell ismerni, hogy a püspökségnek a halasztásra volt indokolt kifogása, amit az erdőfelügyelőség is méltányolt /44/.

Az erdőfelügyelőség 1925-ben kezdi el felszólítani a Zalavári Apátságot /2527,7 kh/ és a Tihanyi Apátságot /1138,5 kh/ - összesen 3642,2 kh -, hogy Zala megyében önállóan alkalmazzon erdőmérnököt. Ugyanis ezen erdőket a 4000 kh-as somogyi erdőkkel együtt a Balatonendrédai Erdőgondnokság irányította. 1934-ig húzódik az ügy, ekkor alakul meg a Zalavári Apátság Báránpusztai Erdőgondnoksága /45/.

A Veszprémi Székeskáptalannak 1928-tól az addigi két erdőgondnokság helyett hármat kellett szerveznie. Ez Zala megyét kevésbé érinti /46/.

Az 1935-ös erdőtvénnyel szigorubb rendelkezések léptek életbe: a 3000 kh-on felüli magánbirtokon kötelező az erdőmérnök alkalmazása, 500-3000 kh

közt pedig erdőmérnök szaktanácsadót kell felfogadni. /Az utóbbi 8000-10000 kh-at vállalhat összesen./ A szaktanácsadó mellett, a birtok irányítását szakiskolát végzett erdőőr, alerdész is végezheti. Közös erdőmérnök, vagy erdőőr alkalmazására is volt lehetőség.

Az előbbieket a magánerdőkre vonatkoznak, a kötött birtokosok továbbra is választhattak: vagy erdőmérnököt szerződtek, vagy állami kezelésbe adják erdőjüket. Az 1935-ös rendelkezéseket a háborús viszonyok miatt megváltoztatták: a 3000 kh helyett 5000 kh felett kellett erdőmérnököt alkalmazni /47/. Az erdőbirtokosok szervezeteit külön táblázatokban foglaltuk össze. Az Esterházy Hitbizomány erdőgazdaságának felépítésével, és rövid gazdálkodástörténeti áttekintésével - kiemelkedő jelentősége miatt - a többi birtokostól elkülönülten foglalkozunk.

Az erdőbirtokosok szervezeteinek jellemzése

Az erdőfelügyelőségnek sikerült elérnie, hogy a kötött, 17.§. alá tartozó birtokokon erdőmérnököt alkalmazzanak, vagy állami kezelésbe adják erdőjüket. Ez mindenképpen meglátszott a gazdálkodás színvonalán! A magánerdőkben alkalmazott szaktanácsadók, úgy tűnik, csak papíron töltötték be hivatásukat. Az ilyen középbirtokokat irányító altisztek, alerdészek bármennyire is igyekeztek, nem tudták elérni a magasabb szakmai követelményeket.

Az erdőmérnököket és erdőőröket a kinevezésük előtt gondosan megvizsgálták. Ezért fordult elő a hosszú szolgálati idő egy-egy helyen; pl. Barthos Gyula 24, Ronchetti Gáspár 34, Schmilliár Károly 35 évig volt erdőgondnok, de az erdőőröknél s altiszteknél is találunk hasonló hosszú időt. Így alapos helyismeretre tettek szert.

Úgy tűnik, az erdőmérnöki és az erdőőri hatósági eskü erkölcsi erővel hatott! Az erdőtörvény szakemberek általi súlyos megszegésével egyszer találkozzunk. Meglehető módon - még az erdőfelügyelő intézkedése előtt -, a tulajdonos elbocsátotta alkalmazottját /48/.

Meg kell jegyezni azonban, hogy - két eset kivételével - nem találtunk lényeges kifogásokat és tiltakozásokat a rendkívüli fahasznalatok és az erdőirtások ellen a birtokosok szakembereitől. Igaz, a tulajdonos alkalmazottjaként, köteles volt az érdekeit képviselni. A két kivételt érdemes megneveznünk: Tomka Kálmán káptalani főerdőmérnök 1919-ben, Páll Miklós hercegi erdőmester 1930-ban kifogásolja, hogy az F.M. és a Közigazgatási Bizottságok igen sok rendkívüli fahasznalatot engedélyeznek. "Soha annyi fát nem termeltek le, mint most! Ez lenyomta a fa árát és a rendszeres gazdálkodást is sujtja"!

"Azt hiszik, hogy az erdő egy páncélszekrény, oda csak be kell nyulni a pénzért" - mondja Páll Miklós.^{49/}

Az erdőgondnokságok nagysága 2500-8500 kh közt volt, amit befolyásolt az erdőbirtok fekvése s a tulajdon nagysága. Nem különült el élesen az erdő-rendezés és a gazdálkodás szakembergárdája.

A nagyobb birtokosok erdészeti fő központjai zömmel nem Zala megyében voltak: Esterházy, Batthyány-Strattmann, Veszprémi Püspökség, Veszprémi Székeskáptalan, Pesti Papnevelde. Néhány erdőbirtok központja viszont Zala megyében volt, ahonnan irányították a más megyében lévő erdőket: Festetics, Andrassy, Károlyi. Voltak olyan birtokok is, amelyeknek semmilyen hivatala nem volt a megyében, erdőiket más megyékből kezelték: közalapítványi erdők, Tihanyi Apátság, Esterházy Mária.

Az erdőbirtokosok szervezete, mint látjuk, igen sokszínű, alkalmazkodott mindenkor az adott legracionálisabb és a leghatékonyabb megoldáshoz. Azt is elmondhatjuk, hogy stabil, nem változott, ritkán módosítottak, szerveztek rajta /az említett négy új erdőgondnokságot kivéve/.

Az Esterházy Hitbizomány erdőgazdasága

A hitbizomány a múlt század közepétől csödbe jutott, birtokait bérbe adták. Az erdők is a bérlő kezelésébe kerültek, aki a szakemberek közül sokat elbocsátott. Az 1860-1880-as években igen nagy - nemzetközi érdeklődést keltő - erdőpusztítás foly a birtokon. A hazai és nemzetközi tiltakozások, és az erdők egy részének zár alá vételének hatására a bérlő kénytelen volt komolyabban foglalkozni az erdőgazdasággal.^{50/}

Új területi felmérést végeztek, szabályozták a fahasználatot és új üzemtervek készültek. Az 1879. évi erdőtvény előírásait is be kellett tartani. Ezt a negatív mélypontot mindenképpen el kellett mondani, hogy érzékeltessük, honnan indult és hová jutott el 1945-ig a hitbizomány erdőgazdálkodásának színvonala.

1912.XI. 1-jétől vették h ázi kezelésbe a zalai Esterházy-erdőket. 1912-1923 közt külterjes, 1923 után belterjes gazdálkodást folytattak. Az erdei legeltetés 1912-ig az erdők 1/3-án folyt, a makkoltatás mindenütt, 1912 után viszont mindenhol tilos volt.

A zalai erdőkől 32.409 db nagy tölgyfát adtak el 1912-ben a budapesti Laendler Aladár és a müncheni Gebrüder Freundlich fakereskedő cégnek, 3.006.000 koronáért. Ezeket az 1918. év végéig kellett leszállítani. 1912-1920 közötti összes zalai, vágásra érett műfát a hitbizomány átengedte az Ujlaky

Hirschler és Fia alsódomborui bejegyzett cégnek. A hitbizomány csak a tüzi-fát és a hulladékot értékesítette. A nyári termelést is engedélyezték, s ennek következtében nagy szűkáróítás lépett fel /51/.

Feltételezhető, hogy az utóbbi két fejezet hozta meg az anyagi alapját a belterjes erdőgazdálkodásnak, amit Kaán Károly is szorgalmazott. Megvalósításáért az alábbi intézkedéseket tették:

1. Mezőgazdasági földeket csatoltak az erdőgazdasághoz azért, hogy a létrehozott saját fogatüzem szükségleteit kielégítsék, továbbá az alkalmazottak illetményföldigényét is.
2. Tovább bővítették a csömödéri vasúthálózatot, és megépítették a lenti és vétyemi erdei vasutat.
3. Megalapították a Kerkevölgyi R.T. két fűrészüzemét.
4. 270 km-es, 66 állomásos telefonhálózattal az egész birtokot feltárták.
5. Zala megyében a vadászatot teljesen alárendelték az erdőgazdálkodásnak.
6. Kitűnő szakembereket sikerült alkalmazni, akiket tovább képeztek. Igen magas szakmai követelményt támasztottak, amit kiemelkedő fizetéssel honoráltak.
7. A szakembereknek - erdőmérnök, erdőőr - szolgálati lakást építettek az erdőben, vagy az erdő szélén.

Mint láthatjuk, tehát az egész erdőgazdasági vertikumi munkákat - szállítás, fakitermelés, fafeldolgozás és értékesítés - saját, házi kezelésben - nem bérbé adva semmit sem - oldották meg. A hitbizomány nem óhajtotta megosztani az erdőből származó jövedelmet mással. Meg kell jegyezni, hogy emiatt kemény összeütközései voltak cégekkel, akik Kaán Károlynak panaszkodtak.

Az Esterházy Hitbizomány zalai erdőgondnokságainak felépítése. A zalai erdők két erdőfelügyelőséghez tartoztak: a kapuvárihoz a sáskai - gyulakeszi - erdőgondnokság /közelebb volt/, a többi a lenti erdőfelügyelőséghez. /lásd 16-18. ábra/

Az erdőgondnokság élén az erdőgondnok állt, aki okleveles erdőmérnök.

A hivatalban egy okleveles erdőőr, vagy alerdészt is alkalmaztak, aki általában "törődött" volt.

A 6-8000 kh-as erdőgondnokságokat 7-10 védkerületre osztották fel. A védkerületvezető mindig szakvizsgázott erdőőr, alerdész, vagy segédtsízt. Egy-egy védkerület nagysága igen változó, 600-1300 kh közt volt, amit a telep- és a faállomány határozott meg. Külön alkalmaztak kitermelő erdőőröket, de ezek a védkerületvezető alárendeltségében dolgoztak.

Az erdők őrzésére és a nagy fakitermeléseknél segéderdőőröket és napi-béres erdőőröket is felfogadtak. Átlagosan kétszer annyi egyéb erdőőr volt, mint a védkerületvezetők.

Az előbbi személyzet mellett még 30-40 állandó dolgozó is volt egy-egy erdőgondnokságban, főleg szakmunkások: bognárok, kovácsok, fogatosok, telefonszerelők stb. Az erdőművelésben kizárólag alkalmi dolgozók, a fahasználásban pedig nagyrészt alkalmiak dolgoztak. Egy-egy évben 1000-2500 fő dolgozott egy erdőgondnokságban, ami állandó dolgozóra vetítve 210 fő. A munkák csúcsidejében egy védkerületvezető irányítása alatt 150-300 fő dolgozott. Így már érthetjük a sok kisegítő erdőőr alkalmazását.

A teljesítményhez itt csak egy adatot ismertetünk: a fahasználatok egy-egy erdőgondnokságban 1000-30.000 m³ közt mozogtak, de a háborus időkben volt 40.000, sőt 50.000 m³-es évi teljesítmény is! Az erdőgondnok szervező, irányító tevékenysége messze felülmulta a többi birtokos erdőmérnökét. A kimagasló teljesítményt, kimagaslóan is honorálták. A készpénzfizetés mellett magas volt a természetbeni járandóság értéke is. A tiszta jövedelem 8 %-át jutalomként kiosztották!

Az Esterházy hitbizomány erdőgazdálkodása, ugy szakmailag, mint gazdaságilag az ország egyik legjobban vezetett birtoka volt. Sok kitűnő szakember került innét magasabb beosztásba. A szomszéd birtokosok gazdálkodása messze elmaradt a hitbizományétól, de kisugárzását nem tagadhatjuk. A magas szervezettséget a pénzügyi és a gyakorlati munkát még mindig nem tártuk fel eléggé!

Befejezésül Berzenkovits Antal F.M. és Kiss Lajos erdőigazgató szakvéleményéből idézünk: "Az erdőgondnokságok faállományai messze kimagaslóan értékesebbek, mint az ország átlagos minőségű állományai. Az erdőgondnokság kezelés alatt álló erdők értéke szakszerű kezelés és lelkiismeretes felújítás következtében az átlagos erdők értékét messze felülmúlja" /52/.

A vadászat

A vadászatról csak néhány gondolatot vetünk fel, tekintettel szoros kapcsolatát az erdőgazdálkodással.

"A vadászati jog a földtulajdon elválaszthatatlan tartozéka", mondja az 1872., majd az 1883. évi vadászati törvény. Tehát a tulajdonos gyakorolta a vadászatot, vagy bérbe adta, kivéve a 200 kh alatti területeket. Ezeknek kötelező volt bérbe adni területeiket, vagy egyesültek többen, hogy meghaladják a 200 kh-at s így közösen gyakorolhatták a vadászatot.

Az 1935-ös erdőtvörvény 2o. §. kimondja, hogy "Ott ahol az erdő fenntartását vagy felújítását a vadállomány veszélyezteti, az erdőrendészeti hatóság az erdőtulajdonost vagy a vadászatra jogosultat, ha a felújítások és az erdősitések sikerének biztosítására, valamint a fiatalosok védelme érdekében a megfelelő intézkedéseket nem foganatosítják, a vadállomány megfelelő apasztására is kötelezheti". Ha a tulajdonos nem apasztja a vadállományt, akkor az erdőfelügyelőség intézkedhet az apasztásra, és erről csak értesíti a tulajdonost /53/.

Nézzük csak meg az Esterházy hitbizomány erdőgazdaságát a vadászat vonatkozásában! 1920-ban, az új tulajdonos, Esterházy Pál egyik első intézkedése: "a jelenleg uralkodó Esterházy Pál herceg az erdőszet érdekeitől áthatva, a vadászatot teljesen alárendelte az erdőgazdaság kívánalmainak. Ennek az erdőszeti szempontból eléggé nem méltányolható rendelkezésnek köszönhető, hogy a vadállomány elterjedésének mindenütt gátat vetünk" /54/.

Az Esterházy-erdőtiszt, Páll Miklós véleménye: "a magyar ember igazságérzete azt mondja, az fizessen kinek erkölcsi vagy anyagi haszna van a károkat okozó vadakból. Szabályozandó a vadkár, hogy azt terhelje, aki tényleg kárpótlást kap a vadászörömökből a költségeiért" /55/. Páll Miklós azért száll sikra, hogy ne az erdőgazdaságot terhelje a vadkár. Felveti a vadászati üzemtervek készítését.

Adatok Zala megye erdőiről

Tájékoztató jelleggel a legfontosabb adatokból szemelgetünk: /56/

Erdőterület:

	<u>1922</u>	<u>1945</u>
Az erdőterület összesen:	218.351,3 kh	209.416,7 kh
Az erdőbirtokhoz tartozó egyéb termékeny területek:	4.612,5 kh	8.510,6 kh
Az erdőbirtokhoz tartozó terméketlen területek:	1.125,2 kh	1.660,7 kh
Összes erdőgazdasági terület:	<u>224.089,0 kh</u>	<u>219.588,0 kh</u>

1919-1925 közt jelentős /5622,6 kh/ egyéb termékeny területet kapcsoltak az erdőgazdaságokhoz, amit Kaán Károly és az erdőfelügyelőség szorgalmazott a belterjes erdőgazdálkodás megvalósítása érdekében. /1922-1945 közt 3898,1 kh-at kapcsoltak./ A fogatüzemek takarmányozására és a személyzet illetményföld-igényének kielégítésére kellett e földek. Az erdőfelügyelőség igyekezett hasznosra fordítani e tendenciát s több birtokosnak kiszámolta, hogy hány ló kell a kiszállításhoz és mennyivel hasznosabb, ha azt a birtokos erdőgazdasága végzi. A személyzet illetményföld-járandóságára is javaslatot tett. Mélyebben vizsgálva az ügyet, nem lehet nem gondolni az 1920-1922 közti földreformra, amely elől a birtokosok ezeket a földeket "elmenekítették". Az erdőgazdaságoknak hasznos, de a parasztságnak biztos káros volt.

Zala megye erdőinek 11,8 %-át, 29.270,5 kh-at veszítette el a trianoni békével. /Lásd 19.ábra./ Az erdők területének csökkenése 1932-ig tartott, ettől kezdve lassu emelkedést látunk. Az összes erdőcsökkenés 8.934,6 kh, amely nem tűnik számottevőnek, de mélyebben vizsgálva kiderül, hogy ennek többszörösét - az erdőfelügyelőség szerint kb. 28.000 kh-at - irtották ki. Az e felett kiirtott területeket ellensúlyozta az erdőgyarapodás, amely abból adódott, hogy magától beerdősült üres területeket vettek fel erdőnek. Kismértékű erdőtelepítés is történt, s az első felméréskor, 1885-ben nem vettek fel sok területet az erdők közé, amelyek akkor és később is erdők voltak.

A fafajmegoszlásnál látszik, hogy az értékes tölgy elvesztette fele területét, 51.892,3 kh-at. /Lásd 19.ábra./ 1930-1934 közt volt a legnagyobb csökkenés. Őt év alatt 26.800 kh tölgyerdő tűnt el, igaz, a zöme újra erdő lett, de nem az értékes tölgy. A fenyőerdő közel 4000 kh-as növekedése kedvező, de ennek egy része a göcseji fenyőrégióban magról beerdősült elhagyott terület volt. A három fafaj elkülönítésén kívül részletesebb fajfajstatisztikák

is vannak, különösen az üzemtervezett erdőkről.

A tulajdon szerinti megoszlásból látni, hogy állami erdő Zalában nem volt. A magyarországi állami - kincstári - erdőknél célszerű megjegyezni, hogy a kiegyezés után nem csökkent területük, az állam nem adta el, nem privatizálta az erdőit, hanem vásárolt, növelte az állami erdők területét!

A hitbizományi és az egyházi erdők aránya Zala megyében az 1922. évi 39 %-ról 1945-re 43,7 %-ra emelkedett, ami a nagybirtok döntő jelentőségét mutatja. /Lásd a 2o.ábrát./ Meg kell jegyezni, hogy ezen erdők minősége és a gazdálkodásuk színvonala a legjobb volt.

Szembetűnő azonban, hogy 1922-ben milyen magas volt /41,1 %/ a magán-erdők aránya, amelyeket szinte korlátlanul használtak és irtottak. A különböző tulajdonú erdők területe kisebb-nagyobb mértékben növekedett, a magán-erdők kivételével. Ezek 1922-1945 közt 16.038,4 kh-al csökkentek. Kirivóan apadt 1929-ben /3311 kh-al/, és 1930-ban /6830,3 kh-al/. Ezeket szántókká és rétekké alakították át. A valóságban azonban az erdőcsökkenés zöme már 1918 előtt is megvolt, csak a két világháború között rendezték le a kataszteri és erdőtütrzkönyvi ivéken. Sajnos sokszor előfordult, hogy az erdőirtást 30-50 év múlva fedezték fel /57/.

A 220 kh-as Bosnyák-féle magánerdőről írja Mátyás Vilmos: "Kihasznált ősi tölgyfaállományából alig maradt, még az akác is gyenge". /58/ Kassay F.László a 280 kh-as Bán család magánerdejéről szakvéleményt ad: "Maga az erdő jelenlegi állapota igazolja legfényesebben azt, hogy a múlt gazdálkodása sem a tulajdonos érdekeit, különös tekintettel a népes leszármazottak érdekeire, sem a közérdeket nem szolgálta" /59/.

A rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezelendő erdők aránya 56,3 %-ról 67,6 %-ra emelkedett, ami biztató irány volt, azonban elszomorító, hogy az erdők 1/3-án üzemterv nélkül gazdálkodtak. /Lásd 21.ábrát./

Az erdőnek a talajminőség szerinti felosztása nem volt szerencsés. Az 1879-es erdőtvénybe valószínű a birtokosok kompromisszumként került be, az 1935-ös erdőtvény meg is szüntette az ilyen felosztást. Mégis megvizsgáljuk, de nem a talaj minősége szempontjából, hanem a kiirtás lehetősége miatt.

A véderdőt, futóhomokot és a feltétlen erdőtalajon álló erdőt nem lehetett kiirtani. A nem feltétlen talajú erdőt a birtokos kiirthatta, kisebb korlátozás alatt állt. Ha megfelelt mezőgazdasági területnek és bizonyítottan 1918 előtt irtották ki az erdőt, akkor egyszerűen törölték az erdők törzskönyvből.

6201/1918 M.E.sz. rendelet a nem feltétlen talajon álló magánerdők ir-
tását és eldarabolását hatósági engedélyhez kötötte, később azonban ezt mó-
dosították. Zala megyében növekedett a feltétlen erdőtalajon álló erdők ará-
nya, ezzel tehát a kiirtás lehetősége is valamelyest csökkent. /Lásd 22.áb-
rát./

A felsorolt néhány adatból is látszik, hogy Zala megyében a gazdálkodás
szinvonala igen nagy szélsőségek közt mozgott. az erdők részletesebb vizsgá-
lata nélkül is látjuk, hogy időszakunkban a faállomány minősége egyértelműen
romlott. Annak ellenére, hogy néhány nagybirtokon - Esterházy - nagymértékű
javulás látható. A magánerdők faállomány viszonyai gyökeresen megváltoztak.
Ennek egy példája a kitűnő tölgy és bükk faanyagot produkáló erdőterületek
elakácósodása! Az országos összehasonlítás során azonban azt mondhatjuk, hogy
a zalai erdők a legjobbak közt voltak időszakunkban és még utána is.

Az 1945-1946-ban történt erdészeti szervezeti változások Magyarországon és Zala megyében

1945. IX. 10-én mondja Barlai Ervin: "Most a szemünk láttára születik
meg egy 2 millió holdas erdőgazdaság, amikor az államnak ehhez semmi féle
szervezete nincsen... Ha egy magáncég tud házilag termelni, akkor az állam is
tud. Ha ez nem sikerülne, borzasztó szégyenfoltja lenne az erdészetnek"/60/.

Az erdészet fő feladatai a háboru után:

1. Az ujjéépítéshez szükséges faanyagot biztosítani kellett. Ez volt
a legfontosabb, mindent ennek rendelték alá. Ehhez természetesen
először be kellett indítani az erdészeti szervezetet s a fakiterme-
léseket teljes erővel elkezdni.
2. Az új állami szervezet kiépítése, erdőigazgatóságok, erdőgondnoksá-
gok megszervezése. Erdőgazdasági háborus károk felszámolása.
3. Állami tulajdonba venni a földreformrendelet által érintett erdőket.
4. Az állami üzemi termelés megoldása. MÁLLERD megalakítása.

A feladatok megoldásának sorrendjét a szükségletek határozták meg, így
sokszor egyszerre, vagy egymást fedve végezték el a fentieket. Barlai Ervin
már az új állami szervezet kiépítéséért és az állami üzemi termelés megoldá-

sáért szállt sikra.

1945. VII. 1-től hazánkban 11 állami erdőigazgatóságot hoztak létre. /lásd 23. ábra./ Zalaegerszegen is új erdőigazgatóság alakult, megyei hatáskörrel. Az erdőigazgató Kiss Lajos m.áll.főerdőtanácsos lett, aki hosszú időt töltött már a megyei erdőfelügyelőségen. Az eddig megyei hatáskörű erdőfelügyelőség - vezetője: André Béla - ezután szinte "beolvadt" az erdőigazgatóságba. 1946. V. 10-től kiválik, önálló lesz.

Az új felállású erdőigazgatóságok ezután főként az erdőgazdálkodást, az üzemi munkát irányították az erdőgondokságok révén. Az állami fakitermelések megoldása volt a legfontosabb és a legnehezebb munka még évek múlva is. 1945. VII. 1-től 1946. V. 10-ig az erdőigazgatóságok hatáskörébe tartozott - egy kézben volt - az erdőgazdálkodás irányítása és az erdőfelügyeleti munka!

Zala megyében 1945 szeptemberében 28 állami erdőgondnokságot és 4 önálló üzemet hoztak létre /a következő évben a gondnokságok számát 21-re csökkentették/. /Lásd 24. ábra./ A régi uradalmi erdőgondnokságokat - az erdőbirtok állami tulajdonba vételekor - szervezeteikkel együtt vették át, és az ilyen helyen azonnal elkezdődhetett az állami munka. Az erdőgondnokságokat hat erdőfelügyeleti tiszt fogta össze, akik állandóan a kerületükben voltak. A felügyeleti tiszt összekötő kapocs volt az erdőigazgatóság és az erdőgondnokságok közt /61/.

A MÁLLERD megszervezésének tervét Barlai Ervin 1945.IX.10-én /!// ismertette az erdőigazgatókkal: "Az államerdészet külön egyéni céggé alakul, Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek címmel és mint egyéni cég lesz jegyezve a budapesti cégbíróságnál. Ez biztosítja önállóságát. Elnökigazgatóból, elnökiigazgató helyettesből, ügyvezetőből, jogtanácsosból és egy főosztályfőnökből álló igazgatói tanács igazgatója és 11 főosztályból fog állni... 11 erdőigazgatóság lesz vidéken, s minden erdőigazgatósághoz 30-40 erdőgondnokság fog tartozni". /62/

A szervezés már ekkor elkezdődött - bizalmasan! - és az év végére elkészült a rendelet is, de csak 1946.V.10-én alakult meg a MÁLLERD. Működése feletti felügyeletet - az erdőgazdaság pénzgazdálkodását érintő kérdésekben a pénzügyminiszterrel egyetértve - közvetlenül a földművelésügyi miniszter gyakorolta.

"... az Erdőgazdaság jogosult és köteles elvégezni minden olyan gazdasági, ipari és kereskedelmi tevékenységet, amelyet a tulajdonos részéről a korszerű erdőgazdálkodás megkíván". Ez vonatkozott az ingatlan elidegenítésre is, melyek nem jártak az állami ingatlan vagyon értékcsökkenésével. A MÁLLERD a költségvetésben külön fejezettel szerepelt. Jövödelméből származó pénzfeleslegeket hasznos beruházásokra fordíthatta az F.M. és a P.M. hozzájárulásával /63/.

A MÁLLERD értékelése nem feladatunk, de annyit el kell mondani, hogy jól működött az ujjaépítés nehéz időszakában. Egyesítette az állami - kincstári - erdőgazdálkodást, a jól szervezett s hatékonyan működő Esterházy Hitbizomány gazdálkodásával. A kettő konglomerátuma a MÁLLERD.

/Dr. Kollwenz Üdön./

Az erdők állami tulajdonba vétele. 1945-1946

A 600/1945.M.E.sz. földreformrendelet szerint a 10-100 kh kiterjedésű erdők állami ellenőrzés mellett községi tulajdonba, a 100 kh felettiek pedig állami tulajdonba kerültek. Ha a 100 kh-nál kisebb erdő érintkezett egy 100 kh-nál nagyobb, vagy több kisebb tömböt egyesítve 100 kh-nál nagyobb egységgé lehetett összevonni, akkor szintén államosítani kellett. A közbirtokosságok 10 kh-nál nagyobb tagi részét szintén állami tulajdonba kellett venni, de ezt mellőzték.

Az állami erdőkkel a közérdek, a 10-100 kh erdőkkel a csoportérdek s a 10 kh alattiakkal pedig a magánérdek szempontjait vették figyelembe. Az erdők tulajdonviszonyaiban gyökeres változás történt: döntő lett az állami tulajdon, a közbirtokosságok erdőterületei kissé növekedtek, eltűntek a hitbizományi, egyházi, alapítványi és a városi erdők, jelentősen csökkent a magánerdők területe. /Lásd 25. ábra./ E tulajdonváltozások miatt történt a szervezeti átalakulás is. A kettő sokszor egyszerre zajlott le.

A szakemberek támogatták az erdők állami tulajdonba vételét. A sok kitűnő szakvéleményből kettőt idézünk: Dreisziger Gyula írja: "A földreform során az erdőket azért juttatták állami tulajdonba, mert a magyarországi magánerdők átlaghozadéka 0,7 m³, a külföldi 2,5-3,0 m³-es hozadékkal szemben. Országos érdek tehát, és az ujjaépítés alapja, hogy végre ezen területek olyan kézbe kerüljenek, amely hivatva van a rendszeres és szakszerű vezetésre, és biztosítani fogja, hogy országunk évi faszükségletét saját állami erdőből a lehető legnagyobb mértékben fedezné".

Barlai Ervin véleménye: "A földreformtörvény 1946. VI.tc. döntő módon átformálta a magyar erdőgazdálkodás arculatát. Az állami tulajdonban lévő erdők területe a trianoni korszak viszonyaihoz mérten egyszerre a tizenöt-szörösére duzzadt. Ennek a hatalmas változásnak jelentős erdőgazdaságpolitikai konzekvenciái vannak. Tulajdonképpen a MÁLLERD volt a demokratikus Magyarország megszervezett első nagy államosított üzeme" /64/.

Az erdők állami tulajdonba vételének szükségességét 1946-ban az F.M. egy körrendeletben így foglalja össze: "A nagybirtokrendszer megszüntetésével kapcsolatban a törvényhozás azért bizta ezt a nemzeti vagyont az állam kezelésére, hogy ezzel egyrészt azt a pusztulástól megóvja és az egyetemes nemzetgazdasági szempontokat érvényre juttassa"/65/.

Bedő Albert, Kaán Károly és Barlai Ervin a közérdeknek legmegfelelőbb tulajdonformának az állami - kincstári - erdőbirtokot tekintették, egyéb tulajdonformák tekintetében pedig a köz érdekében történő fokozottabb állami beavatkozást, ellenőrzést tartották legcélszerűbbnek.

Magyar Királyi Erdőfelügye-

2.ábra

lőségek Magyarországon

1919 előtt

1919.XI.10-1925.I.31 közt, a megszűnésig

1. Budapest	1. Budapest
2. Besztercebánya	2. Debrecen, majd Szolnok
3. Kassa	3. Szeged
4. Debrecen	4. Szombathely
5. Kolozsvár	5. Győr
6. Marosvásárhely	6. Veszprém
7. Brassó	7. Székesfehérvár
8. Szében	8. Kaposvár, majd Pécs
9. Temesvár	9. <u>Zalaegerszeg</u> , Zala megyei területtel
10. Szeged	10. Szekszárd
11. Pécs	11. Balassagyarmat
12. <u>Szombathely, Zala megye</u> ide tartozik.	12. Eger
13. Győr	13. Nyiregyháza, majd Sátoraljaujhely
14. Turócszentmárton	/A megalakuláskor, 1919-ben és a megszű-
15. Máramarossziget	néskor, 1925-ben volt a fenti állapot.
16. Déva	A két időpont közt is volt kisebb változás./
17. Ungvár	
18. Miskolc	
19. Nagyvárad	
20. Nyitra	

A Zalaegerszegi, Légi/Budapesti, Erdőfelújítási és Erdőgazdálkodási szervezete 1919-1926.

3. tábla

Ügykezelési Bizottság elnöke

Magyar Királyi Erdőfelújítási

Zalaegerszeg 1919.11.10-1926.1.7.

kerület: Zala megye

Vezető: Biloveczky Béla 1919-1926.

Magyar Királyi Erdőhivatal

Zalaegerszeg 1919-1926.1.7.

kerület: Zala megye.

Vezető: Biloveczky Béla 1919-1926.

1. Nagykanizsai Magyar Királyi Járási Erdőgazdálkodás.

Vezető: Hohos János 1919-1925

2. Alsólendvai /Erdőhivatal Magyar Királyi Járási Erdőgazdálkodás

Vezető: Uhrig Vilmos 1919-1926.

3. Topolcai Magyar Királyi Járási Erdőgazdálkodás.

Vezető: Vigh József.

4. Zalaegerszegi Magyar Királyi Járási Erdőgazdálkodás.

Vezetők: Uhrig József 1919-1922, Szecska József 1923-1926.

Járási erdőterület kerületek

külön a keletre erdőterület kerületek

Az erdészeti igazgatás felépítése. 1925-1935.

Földművelésügyi Miniszter

Továbbra is a legfőbb erdészeti hatóság.

4. ábra

Önkormányzat

Erdőigazgatóságok /Állami/

Középfokú erdőrendészeti hatóság.

Erdőigazgatósági Tanács.

Állami erdőfelügyelői

Véleményező, fellebbezhető,
de nem önálló!

Állami erdőhivatalok

Kincstári és erdőszelvényezői.

Vérmegyeyi erdészeti segítségnyújtási
szervezet, járási erdőőrökkel.

Közinczperjesi bizottságok

Elsőfokú erdőrendészeti hatóság

erdőtulajdonos

Erdőtulajdonosok erdőhivatalai

Erdőrendészeti jogszabályok/1922-től/

Kerületi erdőrendező.

Az /Állami/Királyi erdőszeti szervezetek felépítése 1925.I.21.-1935.VIII.1.

5. ábra

Növelésiügyi Miniszter

1. Magyar Királyi Erdőgazdatiség Debrecen.
2. Magyar Királyi Erdőgazdatiség Miskolc.
3. " " " 638615w
4. " " " Kecskés, majd Szeged.
5. " " " Veszprém, majd Győr.
6. " " " Kaposvár. Ide tartozik Zala megye is.

Vezetők: Konczwald Ferenc, /h. Böschl Ferenc, Büldvary Miksa.

Magyar Királyi Erdőfelügyelő Zalaegerszeg 1926.I.7.-1935.VIII.3.

Kerület: Zala megye.

Erdőfelügyelők: betöltetlen 1926-1927, Vigh József 1927-1932, Surjánézy Kálmán 1932-1935.

1. Magyar Királyi Erdőhivatal 1925.I.31.-1932.V.1.

Vezetők: Hohenc János 1925-1926, Kócs Gyula 1926-1932.

2. Magyar Királyi Erdőhivatal 1925.I.31.-1924.V.1. Keszthelyi 1924.V.1.-1935.VIII.1.

Vezetők: Vigh József 1925-1926, Kiss Lajos 1926., Bálint Andor 1926- Kristóffy Gyula -1936.

3. Magyar Királyi Erdőhivatal Henti 1925.I.31.-1935.VIII.31.

Vezetők: Ihrig Vilmos 1925-26, Heinz József 1926-1932, Tajnai József 1932-1935.

4. Magyar Királyi Erdőhivatal Zalaegerszeg 1925.I.31.-1935.VIII.1.

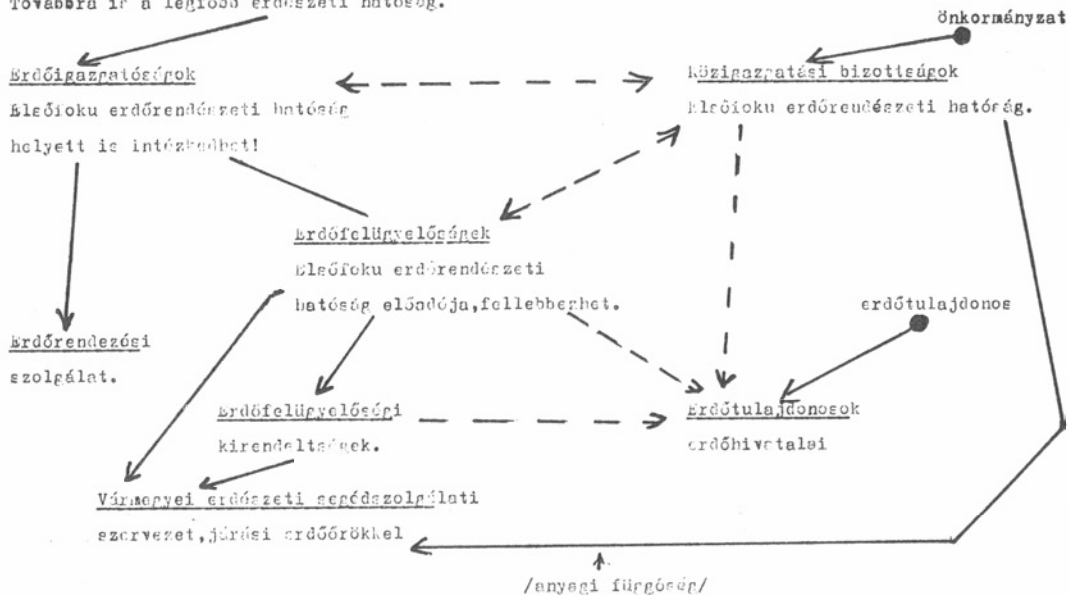
Vezetők: Szecskay István 1925-, Kiss Lajos -1932, Hermann István 1932-, Wéber István, Kiss Lajos 1935.

Az erdészeti igazgatás felépítése. 1925-1945.

Földművelésügyi Miniszter

Továbbra is a legfőbb erdészeti hatóság.

6. ábra

Magyar Királyi Erdőigazgatóságok Magyarországon.1935-1945

1. Debrecen
2. Miskolc
3. Gödöllő -Budapest
4. Szeged
5. Győr
6. Kaposvár
7. Szombathely, 1937.V.1-jétől működik. Ettől az időtől Zala megye is idetartozik
8. Komárom, 1939.I.15-től, visszacsatolt területeken
9. Kassa " " "
10. Ungvár, 1939.VIII.3-tól, " "
11. Bustyaháza, " " "
12. Rahó, " " "
13. Nagybánya, 1940.XI.29-től, " "
14. Kolozsvár, " " "
15. Beszterce, " " "
16. Marosvásárhely, " " "
17. Csíkszereda, " " "

Az /Állami/Királyi erdőészeti Szervezet Zala megyében 1935.VIII.1.-1945.

8. ábra

Földművelésügyi Miniszter /az új erdőtörvény után/

Magyar Királyi Erdőgazdasági Kormány 1935.VIII.1.-1937.V.1.

Magyar Királyi Erdőgazdaság Szombathely 1937.V.1.-1945.

Vezetők: Lengyel Viktor, Vető Gyula, Vitányi László, Horváth Rózsa

Magyar Királyi Erdőfelügyelőség Zalacsereszeg.

Kerülete: Zala megye.

Vezetők: Kiss Lajos 1935.VIII.1.-1940. , Scherg Károly 1940. -1942. , Galambos

Lajos 1942 -1944. , André Béla 1944.XII. -1945.

A megszűnt erdőhivatalok vezetői az erdőfelügyelőségnél dolgoztak.

Erdőfelügyelőségi Kirendeltség Keszthely.

Kerület: Balatonfüredi, keszthelyi és a
tapolcai járások.

Vezetők: Kristóffy Gyula 1935-1939, Kényó István
1939-1941, André Béla 1941-1942,
Wächter Gyula 1942-1945.

Járásai erdőőri és külön alkalmazott erdőőri kerületek.

Vérmegyei erdőészeti seprédszolgálati szervezet

1. Andrássy Sándor Erdőhivatala Letenye

Vezető /továbbiakban V/: Wilde Ferenc 1920-1931, Barlay József 1931-1945.

1926-1931 közt beosztott erdőrendező: Mautner Antal.

Területe Zala megyében: 4045,5-3773,3 kh /1922-1945/

Somogyi, szabolcsi erdők.

2. Batthyény Strattmann Hitbizomány Erdőhivatala Kőrmend

Vezető: Bontay Ferenc /1942-45/

Batthyény Strattmann Hitbizomány Erdőhivatala,

-Erdőgondnoksága Nygykanizsa

V: Pálffy Alajos 1919, Berthos Gyula 1919-1945.

1924-ben egy beosztott erdőtiszt

Területe Zala megyében: 3304,5-3334,3 kh /1922-1945/

Ves megyei erdőgondnokságok.

3. Gr. Esterházy Tamás Hitbizomány Erdőhivatala Ugod -Devecser

V: Kocziha János

Gr. Esterházy Tamás Erdőgondnoksága Káptalanfa-

-Nemesahany /Nem hitbizomány!/

V: Világhy Imre 1930-1945. /Vezetők erdőmérnökök, ha nem, akkor külön jelezzük/

Területe Zala megyében: 2863,4-3230,4 kh /1926-1945/

Veszprém megyei erdőgondnokságok.

4. Hg. Fesztetics Tisziló György Erdőhivatala, Főerdőhivatal, Erdőmérési Hivatal- keezthely.

V: Tomke Kálmán 1919-1933, Hochlitz Bezső 1933-1943, Pető Andor 1943-1945.

Az erdőhivatal 1937-39 közt két beosztott erdőmérnököt alkalmazott

Területe Zala megyében: 16.016,6 kh.

Somogy megyei erdőrendnökségek

a. Keezthelyi Erdőrendnökség

V: Hoffmann Sándor 1936-1945

Területe: 5117,6-5155,1 kh /1937-1945/

b. Szántói -Zaleszántói -Erdőrendnökség

V: Schmilliér Károly 1919-1945

Területe: 4530,8 kh /1945/

c. Vállusi Erdőrendnökség

V: Horváth Károly 1931-1945

Terület: 5370,4 kh

/1931.V.4-ig Fesztetics Tisziló, utána Fesztetics

György a tulajdonosa./

5. Nagykarácsa város Erdőhivatala /1924-től, előtte állami kezelésben/

V: Schmid Zeigmond 1924-1927, Erdős Rezső 1927-1937, Firtty Árpád 1937-1939, Seemann György 1943-45

Területe: 3214,1-4343,8 kh. /1926-1945/. Vésztőlással gyarapodott.

6. Veszprémi Püspökség Központi Erdőhivatala Veszprém /Karád/

V: Csik Gyula 1919-1924

Terület Zala megyében: 13417,6-14042,1 kh
/1924-1945/

Zalai erdőgondnokságok:

a. Veszprémi Püspökség Erdőhivatala-
-Erdőgondnoksága: Sümeg

V: Vendel János 1931, Székely Lajos

1937-1943, Magyar János 1944-1945. Terület: 4125,3-4316,4 kh/1942-1945/

b. Veszprémi Püspökség Erdőhivatala -Erdőgondnoksága-
Monostorapáti

V: Erdődy Zoltán 1930-1940, Várnai Tivadar 1945

Terület: 4052,5-4178,8 kh /1942-1945/

o. Veszprémi Püspökség Erdőgondnoksága Halastó- Nyirád ./1928-től, új erdőgondnokság/

V: Bach Árpád 1928-1937, Györffy Béla 1937-1939, Kálnay Zoltán 1943-1945.

Terület: 4655,1-5546,8 kh /1942-1945/ A beerdősíttlen bauxitbányák is itt szerepelnek.

7. Zalavári Apátság Erdőhivatala -Erdőgondnoksága- Báránypuszta, /Zalavár/ 1934-től, új, előtte a

Balatonendrédi /Somogy m./ Erdőhivatalhoz tartoztak a zalai erdők.

V: Fodor Nándor 1934-1945. Terület Zala megyében: 2527,7-2547,4 kh /1925-1945/

B: Veszprémi Székeskőptalan Erdőhivatala Veszprém /Csopak/ 1919-1928

V: Tanka Sándor 1919-1928, Területe: 13.372,9 kh /1928/

a. Felsőuraalmi Erdőgazdálkodási Igazgatóság Veszprém

b. Alsóuraalmi Erdőgazdálkodási Igazgatóság Balatonkiliti

Zala megyei erdők, Csopak vidékén: 906,5 kh

1706,8 kh : Zalaegerszeg környékén

Ö: 2613,3 kh

1928-tól:

a. Csopaki Erdőgazdálkodási Igazgatóság /Zala m./

V: Vadász Ernő 1937, Jakóts László 1938-1940, Firtóczy Árpád 1943-1945

Zalában
Területe: 906,5 kh /1945/ Többi Veszprém megyében/

b. Balatonkiliti Erdőgazdálkodási Igazgatóság /Somogy m./

V: Barna Andor 1924-1939, Jakóts László 1943-1945

Területe Zala megyében: 170,8 kh /1945/ A többi Somogy megyében.

c. Központi, Veszprémi Erdőgazdálkodási Igazgatóság ?

Veszprém megyei erdőkkel

9. Gr. Fraknói Esterházy János -Pál- Pulai Erdészeti Hivatala

Uzsai Erdőgazdálkodási Igazgatóság /Lesencei utóvárd/

V: Szász Béla 1931-1945, /nem erdőmérnök/. Szaktanácsadó: Vésszei Mihály 1936-1939

Területe Zala megyében: 4347,6 - 4663,4 kh /1927-1945/

10. Esztergomi Főkáptelen Dömbsi -Esztergomi- Erdőhivatala

V: Taxner Béla 1928-1932

Pesti Központi Fapnevelde Erdőgondnoksága Kiskomárom./Zala m./ Somogy-Zalai

Más megyében lévő erdőgondnokságok

V: Bogay Gyula 1919-1935, Orth Pál 1935-1945.

Telület Zala megyében: 2360,1-1874,0 kh /1922-1945/

A kiskomáromi fűrézüzemet Magasi László erdőmérnök vezeti/1933/

Somogy megyében lévő erdők

11. Gr. Deym János Erdőhivatala Lesencetomaj 1919-1928

Gr. Károlyi József Hitbizomány Erdőhivatal Lesencetomaj 1928-1945/Vétel után jutott a birtokhoz/

V: Schmerhovezky Antal 1922-1926, Lányi András 1926-1930, Urbánffy /Urbanceek/ István 1930-1945.

Területe: 1900,5-1998,5 kh /1927-1945/ A Fejér megyében lévő Károlyi birtok erdőit is innét kezelték. Gr. Deym nem köteles erdőmérnököket tartani, de Gr. Károlyi igen!

12. Nagykapornaki Apátseg Erdőhivatala

V: Lencsés Péter erdőispán, nem erdőmérnök. Állami kezelés alatt.

Területe: 2877,5-2860,7 kh /1927-1945/

13. Gr. Teleki Tiborné /sz. Széchenyi Alice/ Pölöskei Uradalom Erdőhivatala

V: Merák József 1920-1923, Gumbir József főerdész, nem erdőmérnök 1923-1945.

Területe: 2702,9-2883,7 kh/1924-1945/

14. Gr. Károlyi Lajogné /ez. Széchenyi Hanna/ Erdőhivatal Bak

V: Somfai István 1927-1933 nem erdőmérnök, Cziráky Gábor 1944-45 nem erdőmérnök.

Szaktanácsadó: Ruez Dénes 1924-1929, Toperczer Árpád 1943-1945

Területe: 1990,4-2354,6 kh /1927-1945/. Az erdőbirtok ezoros kapcsolatban volt 1931-ig, a Szlovákia-
kiában lévő "Károlyi Lajos stomfai uradalmának erdőhivatala." -val. Stomfa=Stupava.

15. Gr. Rubidó Zichy Iván Erdőhivatal Vöröcsök puszta.

V: Ballus Tivadar tisztartó, nem erdőmérnök -1945, mezőgazdasággal együtt kezelték az erdőket.

Területe: 1977,3-1672,8 kh /1927-1945/

16. Gr. Zichy Ödön Hitbizomány Erdőhivatala Surd./Somogy m., 1950-től Zala m./

V: Petrzilka Károly 1931-1938, Pagony Károly -1945

Területe: 2224,8 kh /1927/

Zala megyei erdők, melyeket a megyén kívül lévő hivatalok irányítottak

17. Kegyes Tanítórend Erdőhivatala Somogy-Taszár, -Taszár, Somogytaszár-.

V: Rikly István 1937-1939, Schmid László 1931, Györfi Béla 1943.

Területe Zala megyében: 1419,3-1587,1 kh, Dörgicse-Akali környékén. /1927-1945/

18. Közalapítványi Erdőgazdálkodás Somlyóváros helyi Erdőhivatala./Veszprém m./

V: Klausberger József 1937-1939, Balsay László -1945.

Területe Zala megyében, Zalaerdőd környékén: 1624,3-1848,1 kh /1927-1945/.

Az erdőgazdálkodás felettese a M. Kir. Vallás és Közoktatási Minisztérium.

19. Tihanyi Apátság Erdőhivatala Balatonendréd, -Szántód-. /Somogy m./

V: Trautmann János 1931-1934, Fritsch Antal 1934-1943.

Területe Zala megyében, Tihany környékén: 1177,1 kh /1927-1945/

20. Hg. Quadt Sándorné és Fraknói Esterházy Mária Erdőhivatala Nagyhidegkut./Veszprém m./

V: Szász Béla, nem erdőmérnök, 1943-1945, Gr. Esterházy Jánoséval együtt kezeli.

Szaktanácsadó: Vazary Ernő 1923-1939, Becker Róbert 1943. Balatonfüred környéki erdők.

21. Gr. Batthyány Iván Erdőhivatala Csákánydoroszló./Vas m./

V: Reverenciás Károly 1943-1945. Zalai erdők Csöde környékén. Vas-Zala m.: 5262,8 kh /1945/

22. Gr. Sigray Antal Erdőhivatala Ivánc /Vas m./

Területe Vas-Zala megyékben: 3166,6 kh /1927-1945/

Beterházy Hercegi Hitbizomány Erdőgazdasága. 1919-1945.

Tulajdonos: Herceg Esterházy Miklóe 1920.IV.6-ig, Herceg Esterházy Fál 1945.VIII.3-ig.

Székhely: Kismarton 1919-ig, Kapuvár 1919-1930.XII.22. Sopron 1930.XII.22.-1945.VIII.3.

Vezetők: Mikoláe Vince-1919.X.21., Rimler Fál 1919-1937, Lémfelusay Sándor 1937-1945.

Erdőfelügyelőségek

A. Lakompak

B. Lenti

C. Kismarton 1919-ig, Kapuvár 1919-1945.

D. Dombóvár

Erdőgazdálkodások, üzemek, fűrésztelepek

Az erdőgazdaság területe /1943/:

Magyarország: 100.384 kh, ebből Zala megyében : 43.135 kh

Burgenland: 49.200 kh

Bajorország: 70 kh

Összesen: 150.453 kh

Személyzet: 40 okleveles erdőmérnök, 356 erdőőr.

6 fűrészüzem, 120 km erdei vasút, 275 km házi telefonhálózat!

Erdőrendezés

V: Mikoláe Vince 1919-1923,

Grillusz Artur 1923-

Hercegi Hitbizományok és Hercegi Hivataltal. 1919-1945.

B. Lenti Erdőfelügyelőség

V: Polnisch Árpád 1919-1924, Lihalovics-Lémfalussy
Sándor 1924-1937, Bencze Pál 1938-41,
Csatay Gyula 1944-1945.

C. Kapuvári Erdőfelügyelőség alá tartozó

Hercegi Erdőgondnokság Sáska -Gyulakeszi-
V: Huber János 1919- , Ditt^er György -1945.
Területe: 3362,7 kh /1945/

1. Hercegi Erdőgondnokság Lenti

V: Polnisch Árpád 1919-1924, Csatay Gyula -1928, Szy Géza 1928- , Lux Zoltán 1937-1941, Sinóros Szabó
Aurél 1941-1945. Területe: 7664,8-8465,8 kh /1942-1945/

2. Hercegi Erdőgondnokság Zalabaksa

V: Ronchetti Gáspár 1919-1945. Területe: 7006,1-7634,5 kh /1942-1945/

3. Hercegi Erdőgondnokság Búnokszentgyörgy

V: Doleeschell Aladár 1919-1924, Pinthoffer Károly 1924-1929, Nőfesi-Niedermann-Arpád 1930-1939,
Páll Miklós 1940-1945. Területe: 8470,5-8843,4 kh /1942-1945/

4. Hercegi Erdőgondnokság Alsó-Lendva 1919-1920, Lendvaújfalú 1920-1937=Tornyszentmiklós 1937-1945.

V: Vermes György 1919-1926, Szarkácsy László 1926-1937, 1943-1945, Jakeitz Lajos 1937-1943.
Területe: 6381- kh /1937-1945/

5. Hercegi Erdőgondnokság Párdefölde -Szentpéterfölde-. 1920-tól, új erdőgondnokság!

V: Páll Miklós 1920-1940, Drágffy Tibor 1940-1945. Területe: 8002, -8448,5 kh /1937-1945/

6. Hercegi Erdőgondnokság Zeitkóc 1920-ig./Jugoszláviához csatolták/

V: Schneider László. Az 1920 előtti Zala megye L-ny-i sarkában.

7. Hercegi Vasútüzem és Paraktár Csömödér.

V: Hénye Lukács 1919-1945. A vasút 60 km hosszú.

/Előző ábra folytatása/

8. Hercegi Vasútüzem és Fawaktár Lenti

V: Barlai Ervin 1924-1925, Malatinszky László -1945. A vasút 1925-ben épült 24,4 km hosszú.

9. Kerkavölgyi Faipari R.T. Alapítás 1922-ben.

Az RT jogilag önálló vállalat, de a valószínűleg a hitbizomány lenti erdőfelügyelősége irányította.

a. Lenti Fűrészüzem

V: Szy Géza 1922-1929, Barlai Ervin 1929-1941, Szeles István 1941-1945, Malatinszky László,
Sári Ferenc 1946.

b. Csömördéri Fűrészüzem

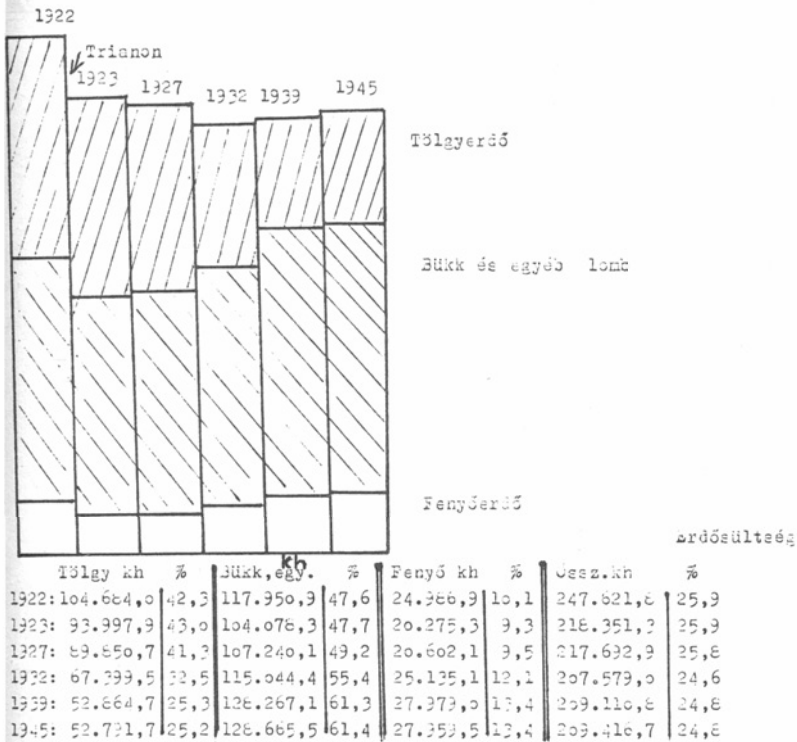
V: Lang Mihály -1946.

Az Esterházy Hitbizomány erdőterülete Zala megyében összesen: 43.179,5-43.135,2 kh. /1927-1945/

/A birtokosok szervezetei ábráinak 9-17 ábra-jegyzetei, hivatkozásai, a jegyzet részben, a végén található, hivatkozva az ábrákra./

19. ábra.

Zala megye erdőterülete és a fafaj-megoszlás

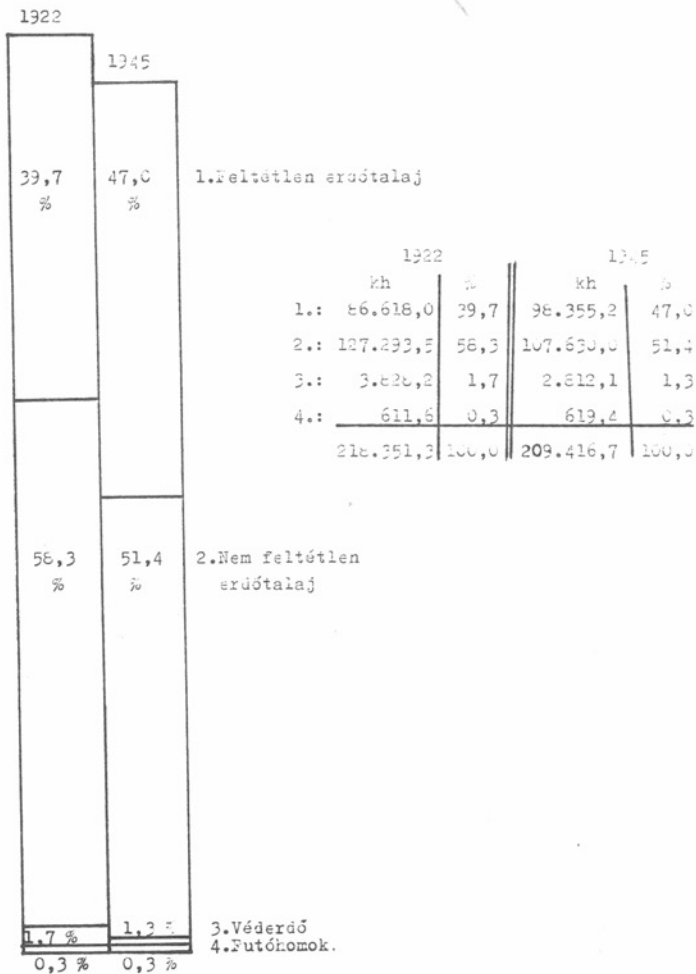

Az erdők tulajdon szerinti megoszlása.

	<u>Zala megye 1922</u>		<u>1945</u>		<u>Magyarország 1938</u>	
	kh	%	kh	%		%
Állami erdő	-	-	147,5	0,1		4,7
Községi és városi	5.892,8	2,8	7358,9	3,5		5,6
Egyházi erdők	28.658,9	13,1	28764,5	13,7		13,6
Közalapítványi	1.624,3	0,8	1965,4	0,9		3,7
Magánalapítványi	-	-	55,3	-		-
Hitbizományi	58.846,2	26,9	63100,7	30,1		14,7
Közbirtokossági	33.251,1	15,2	33858,8	16,2		12,2
Részvénytársulati	190,6	0,1	316,4	0,2		1,4
Magánerdő	89.887,6	41,1	73849,2	35,3		44,1
Összesen:	218.719,1	100,0	209416,7	100,0		100,0

Az erdők felosztása talajminőség szerint Zala megyében

Zalaegerszegi Erdőigazgatóság erdőgazdálkodásai 1945-1949

Erdőigazgató: Kiss Lajos

1. <u>Lenti</u>, v: Sindrosz Szabó Aurél 2. <u>Bánkszentgyörgy</u>, v: Páll Miklós Kondor Antal 3. <u>Szentpéterfőldé</u>, v: Drágffy Tibor 4. <u>Letenye</u>, v: Sarlay József I. 5. <u>Tornviszentmiklós</u>, v: Szarkássy László Hopp József 6. <u>Zalabaksa</u>, v: Lessényi Béla Fürst Elemér 7. <u>Zalaegerszeg</u>, v: Neuwirth János 8. <u>Nova</u>, v: Kassay F. László 9. <u>Bak</u>, megszűnik 1946-ban, v: Imreh Dezső II. 10. <u>Pölske</u>, v: Máttyás Vilmos Plánder József 11. <u>Zalalövő</u>, v: Stubnyó Dezső 12. <u>Keszthely</u>, v: Hoffmann Sándor 13. <u>Vállus</u>, v: Horváth Károly III. 14. <u>Zalaszentgyörgy</u>, v: Scmiliár Károly Dreisziger Gyula 15. <u>Zalacsány</u>, v: Haidékker Antal 16. <u>Sümege</u>, v: Magyar János 17. <u>Nyírad</u>, v: Kálnay Zoltán IV. 18. <u>Nemesahony</u>, Győrhez 1947-ben v: Világhy Imre 19. <u>Tűrje</u>, v: Palotay István, Fodor Nándor 20. <u>Gyulakeszi</u>, megszűnik 1946-ban, v: Dittert György 21. <u>Lesencetomaj</u>, v: Urbánffy István Székely Lajos 22. <u>Kővágóórs</u>, megszűnik 1946-ban, v: Rihay János V. 23. <u>Monostorpáti</u>, v: Várnay Tivadár, Jerome René 24. <u>Csopak</u>, Győrhez 1946-ban, v: Csordás /Bátonyfűred/ Miklós	25. <u>Nagykenizse</u> Keleti, v: Franciscy Pál 26. <u>Nagykenizse</u> Nyugati, 1946-ban egyesül a két Nagykenizse, v: Barthos Gyula, Gegesi Kiss Ferenc VI. 27. <u>Kiskomárom</u>, v: Ort Pál 28. <u>Báránpuszta</u>, megszűnik 1946-ban v: Fodor Nándor 29. <u>Lenti Vasút és Faraktár</u>, 1946-tól: <u>Lenti Fűrész és Vasutüzem</u> v: Malczinszky Kálmán, Lonkay János, Csertán Kálmán 30. <u>Csomóderi Vasút és Faraktár</u>, 1946-tól: <u>Csomóderi Fűrészüzem</u> <u>és Vasutüzem</u>, v: Lang Mihály, Lonkay János 31. <u>Tölöspusztai Fűrészüzem</u>, 1946-tól Kiskomáromhoz csatolják, v: Kóthy István 32. <u>Pórszombati Fűrészüzem</u> és Téglagyár, 1947-től a Szovjet- unióknak átadva A 29-32 számú üzemeket a központnak rendelték alá. I-VI. Felügyeleti körzetek, felü- gyeleti tisztekkel.

Valamennyi erdők tulajdoni megoszlása. 1945-1946.

Az állami tulajdonba vétel után.

	1945		1946	
	kh	%	kh	%
1. Magánerdők	73.819,2	35,3	21.650,1	11,4
2. Állami erdők	147,5	0,1	137.229,5	71,7
3. Községi és városi erdők	7.358,9	3,5	-	-
4. Köz-és magánalapítványi erdők	2.020,7	1,0	-	-
5. Egyházi erdők	28.764,5	13,7	-	-
6. Hitbizományi erdők	63.100,7	30,1	-	-
7. Közbirtokossági erdők	33.658,8	16,2	32.357,4	16,9
8. Részvénytársasági erdők	316,4	0,2	-	-
Összesen:	209.416,7	100,0	191.437,0	100,0

1946 után az állami erdők csökkentek, a közbirtokossági erdők viszont nőttek. Új közbirtokosságok alakultak az állami erdőkben és az állami tulajdonba vétel után később visszavették kisebb birtokukat. 1946-ban a Balatonfüredi járás elkerült a megyétől.

J E G Y Z E T

1. Dr. Ajtai Sándor: Magyar erdészeti közigazgatás. 1935.Bp.
Barlai Ervin: Erdőgazdaságpolitikai irányelvek. 1946.Bp.
Barlai Ervin: Mállerd dolgozóihoz. Erdőgazdaság 1947.12.sz.
Bedő Albert: A Magyar Állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása.
Bp. 1885. I. kötet.
Fekete Zoltán: Az új erdőrendezési utasítás ismertetése és méltatása.
E.L. 1920. 538-560.o.
Fülöp Éva Mária dr.: Adatok a Tihanyi Apátság erdőgazdálkodásához.
OEE EtSzK XV. 79-93.
Kaán Károly: Erdőgazdaságpolitikai kérdések.Bp.1920./U.e.az E.L.-ban is/
Kaán Károly: Erdőgazdasági problémák és azok megoldása. Bp.1923.
Király Pál: Az Országos Erdészeti Egyesület története 1866-1966.én.
Kollwenz Ödön dr.: Az erdőbirtokossági erdők multja és jövője.E.L.
1991.6-7.o./Az erdőbirtokossági társulatok sorsa 1945.után.E.L.
1991.39.o./: Hogyan tovább? E.L.1991.75.o.
Kollwenz Ödön dr.: A közös gazdálkodású erdők története,különös tekintettel
Baranya megye erdőbirtokosságaira.OEE EtSzK,XI-XII.5-48.
Kolossváry Szabolcsné: A magyar erdőgazdaság történelmi fejlődése.
/In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon Bp.1975./
Kolossváry Szabolcsné: A magyar fakereskedelmi politika 1920-1938 között.
OEE EtSZK VIII-X. 121-137.o.
Lesenyi Ferenc: A magyar erdőgazdaság. Történeti,statisztikai ismertetés.
Erdészeti Kísérletek 29.évf.3-4 sz. 1927. 97-158.o.
Lesenyi Ferenc: A magyar erdőgazdaság története és mai helyzete.Bp.1936.
Madas András: Négy évtized erdészeti politikája. Az Erdő 1985.141-148.
Páll Miklós: Erdőgazdasági problémák, vadkárok.E.L.1930.422-426.o.
Páll Miklós: A dél-zalai bükk-táj ismertetése./In.Nagykanizsai Thury György
Museum jubileumi emlékkönyve.Nagykanizsa 1972./
Rakonczay Zoltán: A magyar államerdészet szervezetének száz éve.
Az Erdő 1980.27-34.o.
Rakonczay Zoltán: Százévesek az erdőfelügyelőségek. Az Erdő 1980.253-4.o.
Rónai György: A herceg Esterházy hitbizomány burgenlandi erdőgazdaságának
ismertetése.E.L.1930.584-598.o.

- ifj. Saárossy-Kapeller Ferenc: Az erdőtörvény /1879.évi/ magyarázata. Bp. 1883.
- Szakács László: Az erdők állami tulajdonba vétele Zala megyében. /In: Zalai Gyűjtemény 1986. Zalaegerszeg./
- Szakács László: Adatok a zalai erdei vasutak történetéhez. OEE EtSZK XVII. 113-124.1989.
- Szakács László: A Lenti és a Csömödéri Fűrészüzem államosítása. OEE EtSZK XIII-XIV.65-74.1987.
- Szakács László: Az erdők állami tulajdonba vétele. Zalaerdő 1984-1985. I-V.rész.
- Takács Éva: Az osztatlan tulajdonban lévő paraszti erdőbirtokok igazgatása az állami felügyeletről az állami kezelésig. /In: Somogy megye Multjából 1976./241-299.o.
- Takács Imre: Magyarország földművelésügyi közigazgatása az Osztrák-Magyar Monarchia korában.1867-1918.Bp.1989.
- Dr. Trauer Ervin: Az erdőkről és a természetvédelemről szóló 1935.IV.t.-c. végrehajtása.Bp.1942.

Az erdészeti igazgatásról számos cikk, vitairat jelent meg az Erdészeti Lapok hasábjain. A legtöbbször szereplő szerzők: Czillinger János, Arató Gyula, Dr. Ajtai Sándor, Rochlitz Dezső. A fenti irodalom összeállítás a teljesség igénye nélkül készült.

2. Kaán K. 1920. 56.o.
3. és a 2. ábra. Erdészeti Lapok/E.L./1880.470-475,1882.408,1883.121,368,1884.148-150,456,560.Bedő A.1885.I.94./Z.m.L.Ef.1919/16,28.1920/50,1921/405,1922/239,1925/347,1926/15.Közig.1919/236.Eh.1916/107.
Rakonczay Z. az 1919 előtti és az 1919 utáni erdőfelügyelőségek számát ettől eltérően közli.
4. Z.m.L.Ef.1924/2081,1933/699.A 3296/1918.M.E.sz.rendelet a fahasználat gyakorlását engedélyhez kötötte, a 6201/1918.M.E.sz. pedig minden erdő irtását - a nem feltétlen talajon állót is - korlátozta.
5. Lesenyi F. 1927. 140-142.
6. Lesenyi F.:ism.1927./Takács É.1976.248-258./Szolgálati szabályok. Az erdő-őrzés szervezete 1910,1925.sz.
7. Lesenyi 1936.53./Trauer 1942.388-399./Kolossváry Szabolcsné 1975.67.
8. Lásd a 3.ábrát a következő fejezet végét.
9. Z.m.L.Ef.1920/50,1921/405.Közig.1919/236.
10. és a 3. ábra.Z.m.L.Ef.1919/28,1920650,1920/715,1921/405,1924/2184.
11. Lásd a 3. ábrát s az előző jegyzetet.
12. Z.m.L.Eh.1899/554.
13. Kaán K.1920. 90-93.
14. Z.m.L.Ef.1925/347.Az FM 860/I.B.1925.sz.rendeletéről van szó.
15. és az 5.ábra.1924/13.000 F.M.rendelet.Zm.L.Ef.1926/3332,1926/15,1926/121,1932/443,1934/1150,1929/3580,Közig.1927/1877.
16. Z.m.L.Ef.1926/15,1929/3580,/E.L.1926.121.
17. Z.m.L.Ef.1932/1571.
18. Z.m.L.Ef.1935/754./Trauer E.1942.ism.
19. Z.m.L.1939/168./Trauer E.1942.400.
20. és a 8. ábra. Z.m.L.Ef.1935/754,1939/168,1940/642,1945/56-95.
21. Z.m.L.Ef.1942/1276./E.L.1942.335.
22. Z.m.L.Ef.1924/2184,1927/2052,1945/5074.
23. Z.m.L.Ef.1922/239,1922/363,1929/3580.Fekete Z.1920.538-560.
24. Z.m.L.Ef.1921/905,1928/223,1927/2052,1932/466,1940/1797,1944/1080.
Közig.1932/466,1939/132.
25. Z.m.L.Ef.1936/15.Évi jelentések.Ef.1930/7.
26. Z.m.L.Ef.1936/15,1941/14.Évi jelentések "fahasználatok" iratai.
27. Z.m.L.Ef.1936/15.Évi jelentések "ingatlanforgalom" iratai,évente.
28. Z.m.L.Ef.Évi jelentések "erdőtörzskönyvi munkálatok" iratai,évente. Minden évben igen terjedelmes s részletes helyesbitések.

29. Z.m.L.Ef.Évi jelentések"erdősítések" iratai, évenként.
30. Z.m.L.Ef.Évi jelentések "erdőbirtokosok magatartása" iratai, évente.
31. Z.m.L.Ef.1936/15.Évi jelentések "esetleges nehézségek" iratai, évente.
Statisztikai összesítésekhez fűzött szakvélemények,megjegyzések.
- 31.a/ Z.m.L.Közig.1926/374.A "Hazai Fatermelő" cég termel itt.
32. Z.m.L.Ef.129/358o.
33. Z.m.L.Közig.193o/2836,193o/1763.
34. Z.m.L.Közig.1932/3o9,1935/42o3,1938/5517.Gr.Esterházy Tamás hivatkozott arra, hogy egyes birtokosok 25-3o %-át kitermelték erdejüknek engedéllyel!
Az F.M. 125.ooo m3 kitermelését engedélyezi!
35. Z.m.L.Ef.1932/6o7,térképekkel.
36. Z.m.L.Közig.1932/77o,Ef.194o/813, szép térképekkel.
37. Z.m.L.Közig.1932/52o,1934/237,1934/3417. Szanálási terv keretében az erdőből fizették ki tartozásukat, munkanélküliségre hivatkoznak.
38. Z.m.L.Közig.1933/522,Ef.1943/924.
39. Z.m.L.Közig.193o/16o,1933/4156.
40. Z.m.L.813/194o.Ef.
41. Saárossy ism.,Trauer 1942.ism.
42. Z.m.L.Közig.1928/116.Az 192o.évi erdőrendezési utasításban nincs szó a 4ooo kh-ról! Ezt az erdőfelügyelők s talán Kaán Károly szorgalmazta!
43. Emléktábla a volt erdőgondnokság előtt. Szentpéterföldei erdőgondnokság üzemterve,1935.évi költségelőirányzata.Bánokszengyörgyi erdőgondnokság üzemterve.Sz.
44. Z.m.L.Közig.1924/227,1928/116.Üzemptervkészítés folyt.
45. Z.m.L.Közig. 1928/116.
46. Z.m.L.Közig.1929/1539.
47. Trauer 1942.ism.518-52o.
48. Z.m.L.Közig.1938/5738. A szakember 5ooo m3 tuhasználatot végzett engedély nélkül.
49. Z.m.L.Közig.1919/9o4.Páll M.193o.422.
- 49/a. Az erdőbirtokosok szervezetei a 9-15. ábrán láthatók. Az ábrák adatait összeállítottuk az alábbi iratok alapján: Z.m.L.Ef.,Eh.,Közig.
1919-1945./Z.m.L.Ef.,Fig.,Er.,Mállerd,Földhivatal iratai 1945-1949./
U.M.K.L.Erdészeti főosztály iratai 1945-1946./S.Á.L.XI./6ol.1938-39.
/S.m.L.Erdők Törzskönyve./V.m.L.Erdők könyvei,Er.,Fig.,Ef. iratai./

- Z.m.L.Erdők Törzskönyve,üzemtervek, statisztikai könyvek./Erdészeti Statisztikai Közlemények 1927-1935./Erdészeti Lapok évfolyamai./ Erdészeti Zsebnaptár 1943./Magyarország tiszti cím és névtára évfolyamai./Selmecbányaiak 1936./Szerzőnél lévő üzemtervek,s erdészeti és családi iratok./1949 előtt dolgozók visszaemlékezései.
50. A legfontosabb írások erről, röviden: Cassius 1866./Egy uradalmi Tiszt 1838./Ehrenfeld 1865./G.J.1862./ Kabina János 1878./Kállay István 1976./Néhány szó... 1861./Rendkívüli erdőpusztítás 1866./szopori Nagy Károly 1838./Wessely József 1865./P.Zelosus 1866.
51. Z.m.L.Ef.1922/1588./Bánokszentgyörgyi erdőgondnokság üzemterve 1929-1948.Sz.
52. Z.m.L.Er.1945/50./U.M.K.L.XIX-K 1-gg 1945/80.167, 89.8o7,89.788. A 16-18 ábrához lásd a 49.jegyzetet és még: Az Esterházy Herc.Hitbizomány erdészeti utasítása 19o9./U.a.1935./Gaál László: Az Esterházy hercegi hitbizomány gazdálkodása 193o-194o.Agrártörténeti Szemle 1972.
53. Trauer 1942 ism.47.o.
54. Rónai 193o.E.L.596.o./A burgenlandi erdőkről írja, de az általános megállapítása zalára is érvényes. Volt néhány helyen azonban a vadászat is elsődleges, pl.Gyulaj,Tamási./
55. Páll M.193o.E.L.423-424.o.
56. Z.m.L.Erdők Törzskönyve./19-22.ábra adatai is innét./
57. U o.
58. Z.m.L.Er.1945/72.
59. Z.m.L.Er.1945/17o.
60. Z.m.L.E ig.1945/899.
61. és a 23-25 ábra: Szakács 1984-85,1985,1987,1986,1989.
62. Z.m.L.Eig.1945/899.
63. A Nemzeti Kormány 12.12o/1945.M.E.sz.rendelete.
64. Z.m.L.Er.1945/37/Barlai 1946,1947./Szakács 1986.
65. Az F.M.1o6.7o3/1946.V-1.sz.rendelet.

Rövidítések

E=L. = Erdészeti Lapok.

Ef. = Erdőfelügyelőség. /Eh.=Erdőhivatal./Eig.= Erdőigazgatóság./Er.=Erdőrendezés./

Közig.= Közigazgatási Bizottság -Erdészeti- Gazdasági Albizottsága.

S.Á.L.= Soproni Állami Levéltár.

S.m.L.= Somogy megyei Levéltár.

Sz.= szerzőnél - Szakács László - található.

V.m.L. = Vas megyei Levéltár.

Z.m.L.= Zala megyei Levéltár.

U.M.K.L.= Új Magyar Központi Levéltár.

U o.= Ugyanott.

OEE FtSZK= Az Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya
Közleményei

A SELMECBÁNYAI TEMETŐK ERDÉSZ ÉS BÁNYÁSZ VONATKOZÁSÚ SIRFELIRATAI

Bartha Dénes - Oroszi Sándor

A városban és közvetlen környékén 12 temető található. Ezek városrészenként, illetve vallásonként különültek el. Az említett temetők közül háromban találunk erdész és bányász vonatkozású sírokat. Mindhárom temető a meglévő Hegybányai - /Szélnai-, Piargi-/kapu környékén terül el.

Az egykori római katolikus temető az átalakított és tornyától megfosztott Frauenbergi- /Havas Boldogasszony-/templom közvetlen szomszédságában fekszik. /A templom most ravatalozóként működik./

Az alsó evangélikus temető még a kapun belül, az említett templommal átellenben, a Klopacska fölött található, és két részre oszlik. Az úthoz közelebb eső részben nem, de a túlsó felében jelentős számban találunk bányászati és erdészeti vonatkozású sírokat.

A Hegybányai-kapun túl, tulajdonképpen az egykori városon kívül, a felső evangélikus temető terül el. Ezt a temetőt egykor "úri"-nak is nevezték, és szintén találunk benne szakunkhoz tartozó sírokat.

A sírfeliratok közreadásával részben emléket szeretnénk állítani az itt nyugvó erdészeknek és bányászoknak, részben pedig a Selmecebányára látogatók kezébe kívánunk egyfajta segédletet adni.

/A sírfeliratok előtt álló számok a sír sorszáma utalnak./

1/ Római katolikus temető

503.sz.n./ Ing. Blatny Tibor
1883-1969
erdész, vadász, botanikus

510/ Itt nyugszik
Istenben
Faller Károly
m. kir. főbányatanácsos
a bányászati és erd. főiskola tanára
szül. 1857.máj.17. megh. 1913. máj. 30.

Pihenj békében!

509/ Szentkatolnai
Cseh Lajos
bányatanácsos
1840-1908

Leb wohl leb wohl du Bergmankind,
Du hast vollbracht den Lauf
Treu warest du und brav Gesinnt,
Drum rufen wir: Glück auf!

2/ Alsó evangélikus temető

18/ id. árvanagyfalvi
FARBAKY ISTVÁN
ministeri tanácsos
b. és erd. akadémiai igazgató
képviselő stb.
szül. 1836. aug. 15.
megh. 1928. dec. 30.

604/ Krassai
KERPELY ANTAL
1837-1907

517/ FARBAKY GYULA
főiskolai tanár
1870-1911

385/ /Erdészkarri jelvény/
SOLTZ

39/ GRETZMACHER
Gyula
m. kir. bányatanácsos
a bányászati főiskolán
a bányaművelés tanára
szül. 1836. megh. 1906.

520/ Nagyajtai
FEKETE LAJOS
főiskolai tanár
1837-1916.

516/ GRILLUSZ EMIL
okl. bányamérnök
ny. m. kir. ministeri tanácsos
a selmeczi bányakerület igazgatója
* Besztercebánya: 1857. V. 21.
† Selmeczbánya: 1920. IX. 26.
Áldott legyen emléked!
Isten veled!

384/ /Kosi/ BARABÁS DÁNIEL
.éves erdészhallgató m.h. 18/75/
April. 11.
Élte 21. évében. Béke poraira!

366/ Vigasztalhatlan

Attya,anya
bátya s húga
felejtetnetlen jó
fioknak s testvéröknek

Konstantin

Arsennek

ki is itt 1845^k évi feb.10én

virágzó élete 19^k évében

szülötte földigtől

Aradnál

s ott lévő rokonitól olly távol

meghalálozott

Béke ham... nak

317/ JOANNES SZEBERINYI

ss. theol. doctor superintendens

montanus

N. 1780. I. Januarii

M. 1857. X. Februarii

II. Tim. IV. V. 7,8.

263/ OSZVALDT

VIRGIL

erdész akad. hallgató

1862 † 1883

Béke hamvaikra

431/PUROBSZKY SAMU

ny. m. k. bányatanácsos

1824.szept. 27-1896. ápr. 17.

Áldás és béke lengjen

hamvaik felett!

161/ Siráki

JACOBAY ANDRÁS

1^{éves} bányamérnökhallgató

1895

1915

Viszontlátásra

64/ RICHTER GYÖRGY

m. kir. bányatanácsos

szül. 1812. október 19.

meghalt 1900. január 28.

65/ GEORG TANNENBERG

jub: k: Oberamts-Assessor

und Waldmeister

geb. 19. Februar 1787.

gest. 9. Juni 1868.

3/ Felső evangélikus temető

- 277/ SZÉCSI
ZSIGMOND
m. k. erdőtanácsos
akadémiai tanár
sz. 1841. m. 1895.
Béke hamvaira!
- 296/ Dr.
Schwartz
Ottó
miniszteri tanácsos
bányászati és erdészeti
főiskolai
nyugalmazott tanár
1847-1910.
önzetlen nemes életed
maradandóbb emlék,
melyet magad
állítottál magadnak
a közélet terén.
- 401/ Szűcs
József
b. akad. tanársegéd
1876-1899
- 293/ PÉCH
ANTAL
miniszteri tanácsos
ny. bányagazgató stb.
Szül. 1822. jun. 14.
Megh. 1895. szept. 18.
Nemeslelkűséged, önzetlen
hazafiságod s becsületes
munkásságod emléke
élni fog örökké
- 372/ Schrérer Rezső
m. k. bányatanácsos
és akad r. tanár
1826-1888
- 449/ Nemes
FORKO SÁNDOR
erd. akad. hall.
* Pozsegán, 1880. II/8.
† 1901. III/7.
Viszontlátásig édes fiam.

463/ Itt nyugszik
DITRÓI
CSIBY LŐRINCZ
M. kir. erdőtanácsos
akadémiai tanár
1849 † 1903. márcz. 23.
Béke hamvaira!

439/ Itt nyugszik
szegedi születésű
BÁLINT NÁNDOR
erdész akadémikus
Isten veled, fiam!

326-327/ Vértesi
Dr. TÓTH IMRE
1844. febr. 27 - 1928. jan. 27.

MEGKÖVEZETT MÁRTIR, SZAKMÁNK VOLT "NYILAS" VEZÉRE,

VITÉZ SZILÁGYI-ILLOSVAY LAJOS

Jerôme René

Valamit kerestem és az ERDÉSZETI LAPOK 1910-es évfolyamát lapozgatva, megakadt a szemem egy néven: Illosvay Lajos. Mint I. éves hallgatót kizárták egy félévre Selmecen a főiskoláról. Képviselőválasztási korteshadjáratba keveredett az ifjuság, és ennek során éjjeli macskazenét adtak Kuti rendőrkapitány- és ujságszerkesztőknek. Ebből lövöldözés kerekedett, két kalapon lyukat ütöttek a golyók, egy pedig a szembeni ablakon átjutva az egyik hallgató ágyában pihent meg. A rendzavarásért a főiskolai fegyelmi bizottság két hallgatót félévre kizárt, ötöt megrótt, mire másnap betörték a rektor házának utcai ablakai. A rend végül is a főiskolának kéthónapi szüneteltetése után állt helyre /1/.

Ismerős volt a név, gyorsan utánanéztam az egyetemi levéltárban, és láttam: "Az 1890. június 8-án, Tiszaujlakon /Ugocsa m./ született Illosvay Lajos Szatmár-Németin tett gimnáziumi érettségi után 1910-ben iratkozott, főiskolai tanulmányait Selmecbányán 1914-ben végezte /végig jeles szorgalommal és általános jó eredménnyel/, az 1917. évi őszi erdészeti államvizsgán már mint a M. kir. Erdőhivatalnál Temesvároton, Fehértemplom állomáshelyen szolgálatban álló egyhanguan képesített erdőmérnöki oklevelet kapott"/2,3,4./.

Semmi kétség - annak a nevére bukkantam véletlenül, akivel az 1930-as évek elején személyesen is megismerkedhettem, később hivatali főnököm is lett rövid ideig, és tragikus sorsa szemem előtt zajlott le.

Ismeretségünk Kaán Károly közvetlen utódjának - Pfeiffer Gyulának - hivatali előszobájában kezdődött. Itt főerdőmérnöki rangban, már mint vitéz Szilágyi-Illosvay Lajos látta el a Földmívelésügyi Minisztérium erdészeti főosztályfőnöke titkárnak feladatait.

Rendkívül élénk, hazáját és szakmáját lobogó lángolással szerető, lírai alkat volt. Mélyen vallásos katolikus lelkülete jól találkozott Pfeifferével. Hivatali és társadalmi munkájában fáradhatatlan. Élénk tevékenységet fejtett ki a Széchenyi Szövetségben és más, jobboldali szervezetekben. Költői vénája volt, és ebben a korra is jellemző irredenta érzelmek nyilvánultak meg. Mindez jól tükröződik egyik ránkmaradt írásában, annak az előadásának szövegében, amit 1930 karácsonyának másnapján tartott a karácsonyfáról egy minisztériumi

előadássorozat keretében /5/.

A 30-as évek végén sorra jelentek meg a "zsidó"-törvények. Végrehajtásukként számos mező- és erdőgazdasági ingatlan került elkobzásra. Ennek lebonyolítására, állami vagyonkénti üzemeltetésük folytatására a kormány szervezetet hozott létre, és irányítását a minisztériumban az államerdészeti igazgatóság keretében alakított I/C, "Erdőbirtokpolitikai és ingatlanforgalmi Főosztály"-ra bízta. A főosztály vezetőjének a miniszter /6/ Ilosvayt nevezte ki. Az ágazat irányító apparátusában akkortájt minden ellenézés nélkül megfért egymással Mária-kongregációs és gallileista, zsidó vegyesházasságban élő és minden egyéb alapbeállítottságu. Ebből a társaságból választotta ki a miniszter a feladat végzésére Ilosvayt. Ő az embertelenségek ellen szívében tiltakozva, de fellelkedve az erdőknek ily módon legalább részbeni államosításán - vállalta a feladatot. Kaán Károly tanítványa volt, aki azt vallotta /a szakma nagy részével együtt/, hogy:

"erdő nem való, csak az állam soha el nem muló kezébe!"

A német fasizmus megítélésében eleinte elbővültek a visszakapott területek, és irredenta álmainak teljesülését a háború győzelmes befejezésétől várta. Pedig a kezdeti sikerek után a háború még szovjet földön, de mind közelebb került határainkhoz. A szövetségesek részéről megkezdődött a háttországok rendszeres légi nyugtalanítása. Ilosvay úgy látta, hogy a főosztály zavartalan munkája az állandóan visszatérő légiriadók között a fővárosban nem biztosított, így azt 1944 tavaszán kitelepítette Diósjenőre, egy elkobzott, 1000 hektárnyi mezőgazdasági és ennek többszörös nagyságát kitevő erdőgazdasági birtokra. Az intézkedés helyességét később saját Benczur utcai lakásának pusztulása igazolta. Egy nappali bombatámadás után a többemeletes ház pincéjében meghúzódott lakók iszonyu dördülést követően a sűrű por és füst eloszlásával fejük felett a kék ég egy darabkáját pillanthatták meg /7/.

Diósjenőn békésen teltek a napok. Az erdő Jurcsek Béla földművelésügyi miniszter vadászterülete lett, és itt látta vendégül a szarvasbőgési szezonra többek között Weesenmayer német birodalmi helytartót is. Az uralkodó szemléletre jellemzően, Ilosvay a vendéget újabb hadosztályok bevetésének szorgalmazására biztatta. /Talán frissen a felavatott tüzerfőhadnagy, kisebbik fiának a Vár későbbi ostromakor elszenvedett hősi halálának előérzetét igyekezett elhessenteni vele. /A kormányzó kiugrási kísérlete a vidéken csendben zajlott le.

A szomszédos Tolmácson állomásozott német harcegység lábhoz tett fegyverrel, nyugodtan várta a fejleményeket. A fővárosban másnap megtörtént a nyilas hatalomátvétel. Szálasi kormányában a zöld nyilaskeresztes gróf Pálffy Fidél lett a magyar királyi földmivelésügyi miniszter, és mindjárt nekilátott minisztériuma átszervezéséhez. Ilosvay éppen atyjától örökölt felvidéki birtokán volt távol, amikor egy nap dr. Kovács Ernő - Ilosvay hivatali helyettese - azzal tért haza Budapestről, hogy megtörtént az átszervezés, Ilosvayt kívánja a miniszter az erdészet élére! Estére megérkezett Ilosvay, Kovács a kastélyparkban várta, és a kocsiából kiszállóval azon sebtiben közölte a hirt.

- Fiam, nem vállalom! - tört ki a szó a meglepett Ilosvayból.

A nyilaskeresztes erők fellépését szívből elítélte, szolgálatukra magát képtelennek tartotta. Álmatlanul áttöprengett éjszaka után együtt mentek be kora reggel Budapestre, a minisztériumba. Itt az ellenkezésre megbolydult az ágazat. Mindenki a megbízás elfogadása mellett volt, mert nagyon félték az esetleg kívülről hozandó pártebertől, és Ilosvayt mindenki örömmel fogadta volna. A visszautasítást a miniszter már meghallgatni sem volt hajlandó. Itt már nem vállalásról, csak engedelmességről lehetett szó. A minisztérium átszervezéséről szóló elnöki rendelet /8/ egy héttel a kormányzó lemondása és Szálasi hatalomátvétele után már meg is jelent. Ennek értelmében a földmivelésügyi miniszter, gróf Pálffy Fidél négy felülvizsgálati csoportot alakított. Ebből egyet magának tartott fenn, a többi háromból egyet - az erdészeti, vadászati főosztályokat és a Faforgalmi Központot - Ilosvay felügyelete alá helyezte. Így lett ő a nyilas kormányzat erdészetének államtitkári jelentőségű, botcsinálta legfőbb személyisége, szakmánk "nyilas" vezére.

Rendkívül letörtén ért haza, de csakhamar megelevenedett. Elborították a feladatok. A szovjet csapatok még szeptember 23-án átlépték a magyar határt. Megindult a visszakapott keleti területekre telepített magyar erdészeti szervek menekülése az ország belseje felé. A Kárpátok visszatartó erejében csalódva a Duna vonala látszott az utolsó szalmaszálnak. Később már Diósjenő sem látszott biztonságos helynek, Ilosvay így itteni főosztályát 1944 őszén a nyugati határszélre menekítette. Ő maga törzskarával Sopronba tette át székhelyét, és itt zsufolódott az erdészeti menekülők legnagyobb része. Ide települt a kormány is, és tartott december 1-én országgyűlést, de Sopron lett az angol-szász légitámadások célpontja is. A december 6-i irtózatosszönyegbombázás után Ilosvay közvetlen embereivel Osliba menekült, majd a miniszterrel való hosszas tárgyalások eredményeként március 26-án kíséretével és lo tagu család-

jával /a tizedik gyermeke két nappal előtte született/ az országot elhagyni kényszerült /9/. A miniszter gépkocsival, Ilosvayék három teherautóval, három személygépkocsival, három, Kárpátaljáról menekített erdészeti fogattal és hét, Ilosvay előző évben örökölt birtokáról menekített lóval hurcolkodtak. Kőhidáról indult a menet csikos ruhájú rabok sorfala között, és haladt csigalassúsággal az összezsufolódott, kocsikkal eltömött utakon. A Semmeringen volt az első igazoltatás. Mindenféle igazolványokat kértek, majd utközben "igénybevettek" tőlük tartalék üzemanyagot, gépkocsit, fegyvert, távcsövet, Salzburgba már csak a legszükségesebbel érkeztek a fogatok. Ott Münchenből kellett befogadási engedélyt kérni. Azt is megszerezve a további irányítás: Beureuth, de utközben közölték, hogy már elesett. Így mentek, amíg szembe nem találták magukat fehérécsillagos amerikai tankokkal. A "felszabadulást" egy bajor tanyán ünnepelték.

Ilosvay személye a megszállóknak gyanús volt. Két hétre elvitték a landshuti börtönbe, majd a platlingi menekülttáborba.

Közben szétszéledt a csoport. A nagymama meghalt, dr. Kovács Dél-Amerikában kötött ki, többen hazajöttek, míg végül Ilosvay maga megmaradt családjával és a kivitt kincstári fogatokkal, lovakkal 1946 februárjában "egy szál ruhában, nincstelenül" hazaérkezett. A fogatokat becsülettel visszaszolgáltatta, de itthon semmi támogatásra nem számíthatott. Lakása nem volt, állásba vissza nem helyezték, nyugdíjat nem kaphatott. Egy távoli rokon jóvoltából Zalabéren huzta meg magát. Beállt a termelőszövetkezetbe szekerezni. 75 %-os, első világháborús hadirokkantként szódavizet fuvarozott megmaradt két lovával. Számptalan kegyelmi kérvényére nem kapott felmentést, nyugdíjat nem ítéltek meg számára. Így ment ez 1952-ig, amikor is felmondott neki a tsz.- ezentul gépkocsin hordták a szódát. Ekkor személyesen jött fel a minisztériumba, és a Zalacsányon megüresedett erdészetvezetői állást szerette volna megkapni. Az akkori politikai helyzet ezt eleve reménytelenné tette, végül is az ERDŐKÉMIA Vállalatnak, iránta erkölcsi elkötelezettséget érző igazgatója - Szalontai Béla - oldotta meg a kényes kérdést, munkásként irodai szolgálatra alkalmazta a zalaegerszegi üzemében /lo/. Itt dolgozta le a minimális nyugdíjra jogosító tíz évet. A zalabéri nedves, penészes szobácskából szintén rokoni segítséggel később Kiszpestre költözhetett feleségével. A vállalat nyugdíjasként is alkalmazta. Naponta járt be a Veres Pálné utcai központba, munkaidő előtt betérve az egyetemi templomba korai misére. Ha nem akadt ministráns, még 79 éves korá-

ban is odaállt az oltár mögé. Rá egy évre, 1970-ben hunyt el. A vállalat saját halottjának tekintette, s eltemettette a rákoskereszturi temető 179-es parcella 2.sor, 23-as sírjába. Itt nyugszik az öt egy év múlva követő felesége és a két évre rá elhunyt nagyobbik fia is. A végtisztesség szomorú kötelezettségének a család nevelt lánya tett eleget, akinek még két gyermekét is el kellett temetnie.

Iszonyu sors! A pályán való indulását, akkori reményeit maga rögzítette a IV. éves tanulmányutjokról készített beszámolójában.

Ennek utolsó bekezdése:

"Vezetőink megragadtak minden alkalmat, hogy bennünk szakunk iránt a szeretetet és tudásunkat növeljék s mély lelkesedéstől áthatva körvonalazták azokat a kereteket, melyek között erdészetünknek a jövőben mozognia kell. E lelkesedéstől áthatva reméljük, hogy bennünk az elvetett mag termékeny talajra fog találni s vezetőink nyomdokain haladva, méltó utódaikká válhatunk" /11/.

Semmi kétség, hogy ezek a vezetők valóban mindent megtettek a jó indításhoz - egyikük Jankó Sándor, a másik Krippel Móricz volt -, de a haladást az első világháború, az erdészetet leginkább sújtó trianoni békediktátum szabta meg. Hatalmas lelkierő, kitartás, szorgalom vitte mégis előbbre, egészen a csucsig. Eljutott a magyar erdészek által elérhető legmagasabb fokig. De milyen körülmények között és milyen áron?! A csucson valósihatta volna meg - más körülmények között - ifjúkori álmait, szolgálata alatt kialakult elgondolásait, s teljesedhettek volna reményei. E mögött a csucs mögött azonban csak feneketlen szakadék tátongott, amibe belelöktek és amiből kiemelkedni többé nem engedte a világrésznyi kiterjedésű társadalompolitikai kísérlet, megcsufolva minden addig szentnek felismerttet, majd csak később belebukva téveszméibe. Így lett Ilosvayból mártír, a ráhulló kövek sulya alatt. Elégtétele legyen legalább ennek felismerése, tudatosulása....

FORRÁSOK

- 1/ A selmeczbányai főiskolai hallgatók sztrákja. Erdészeti Lapok /EL/ 1910.522-527.p.
- 2/ EFE Levéltára, Sopron. Az 1909/10. évi hallgatói főkönyv. 71.lapszám.
- 3/ Uo. Index az 1910. évre. 50. sorszám.
- 4/ Uo. Az 1917. évi őszi erdészeti államvizsga jegyzőkönyve. 2009.sorszám.

- 5/ Vitéz SZILÁGYI-ILOSVAY Lajos m.kir.főerdőmérnök: Rádióelőadás a karácsonyfáról. EL. 1931. 113-116.p.
- 6/ Erdészeti Zsebnaptár az 1943. évre. II. 483. old.
- 7/ Bélaváry Mihály erdőmérnök, szemtanu személyes közlése 1944 őszén.
- 8/ 6992/1944. M.sz. rendelet. Földmivelésügyi Értesítő 1944. 21. szám. /nov.10./
- 9/ Valkovszky Mária Magdolna 1990. május 28.-án kelt levele az FM. Erdészeti Főosztály vezetőjének. /EFF. 20562/1990.sz./
- 10/ Szalontai Béla személyes közlése. /1981./
- 11/ ANTALÓCZY János - ILOSVAY Lajos: Tanulmányut Zólyom megyében. EL. 1913. 181-189.p.

VADVIZORSZÁG.

DOKUMENTUMOK AZ ELSŐ NEMZETKÖZI JELENTŐSÉGŰ MAGYAR TERMÉSZETFILM ELKÉSZÍTÉSÉHEZ. 1951 - 1952

Dr. Nagy Domokos Imre

Megint "eretnek" lépésre szántam el magam, hogy az "erdészettörténet" témakörébe bevontam a természetfilmezés történetét is. Mivel azonban már a hetvenes években bevontam a "vadászirodalom" témakörébe a természetfényképezést és -filmezést,¹ logikusnak érzem, hogy foglalkozzunk a természetfilmezés történetével is. Márcsak azért is, hiszen a helyszíni felvételek készítése során a film készítője nem kerülheti el az érdekek egyeztetését az erdészettel, a vadászattal és a természetvédelemmel.

Dr. Homoki-Nagy István Vadvizországnak c. filmje az első egész estét betöltő, színes és nemzetközileg is értékelt természetfilmünk volt. 1952-ben került a mozikba, s hosszu ideig óriási sikerrel vetítették. Sikerébe természetesen belejátszott politikamentessége is, az, hogy arra a gyenge másfél órára az emberek elfelejtették 1952 Magyarországot.

A film címe fogalomná vált, ha Vadvizországról beszélnek, még ma is - közel negyven év elmúltán - elsősorban a film színhelyét, a szegedi fehértót értik rajta.

A film elkészítéséről Homoki-Nagy is beszámolt az ötvenes évek közepén megjelent könyvében.² Az itt közölt dokumentumok jól kiegészítik az ott leírtakat. Néhány érdekességre előre felhívom a figyelmet:

A 2. dokumentumban a mai ember számára megdöbbentő, hogy egy nagyközönség számára készülő természetfilmmel kapcsolatban is "a kötelező éberséget" emlegetik.

A 3. és 5. dokumentumok már előrevetítik a későbbi szakítást Homoki-Nagy és az OTV /illetve a későbbi OTVH/ között. Ennek egyik látványos - de messze nem a legutolsó - állomása volt Homoki-Nagy lemondása OTV tagságáról.³

A 7. dokumentum szomorú bizonyítványt állít ki a "felsőbb szervekről", hogy film standfotónak negatívjai is "elvesztek hivatalos helyen". Ez és a 8. dokumentum együttesen azt is jelzik, hogy milyen nehezen lehetett jó minőségű filmhez, fotopapirhoz jutni.

A dokumentumok az OTV iratai között maradtak meg, de nem az iktatott iratok sorozatában, hanem a Természetvédelmi Törzskönyvi Alapiratok között. Lelőhelye tehát:

OKVL: TVTA 1/TT/1939 1. dosszié, "Vadvizország" különcsomó.

+

1.

1951. április 10.

Hivatalos értesítések a filmezés engedélyezéséről.

I.

Szegedi Állami Erdőgazdaság, Szeged.

A Magyar Híradó és Dokumentum Filmgyár a szegedi Fehértó természetvédelmi rezervátumon a közeljövőben nagyobb szabású természetfilmet kíván készíteni. Az Országos Természetvédelmi Tanács a munkát a maga részéről a legmelegebben támogatja, ezért felhívom, hogy a filmgyár szakembereinek a filmezés időtartamára minden rendelkezésére álló támogatást adjon meg.

Budapest, 1951.

II.

Tóth János természetvédelmi őrnök, Szeged-Fehértó.

A természetvédelmi területen rövidesen megindulnak a filmezési munkák.

Felhívom, hogy a filmezés időtartama alatt a filmgyár szakembereinek, elsősorban dr. Homoki-Nagy Istvánnak, a filmezés vezetőjének mindenben rendelkezésére álljon, és utasításainak megfelelően őket munkájukban támogassa. A filmezés időtartama alatt a természetvédelem helyi kezelőjén kívül bárki csak a Tanács hivatalos engedélyével léphet a területre.

Budapest, 1951.

III.

dr. Beretzk Péter főorvos, egyetemi magántanár, Szeged.

A Híradó és Dokumentum Filmgyár rövidesen megkezdi a fehértói rezervátumon egy ott elkészítendő színes természetfilm felvételezési munkáját.

A munkát az Országos Természetvédelmi Tanács mindenben támogatja, ezért felkérem, hogy mint a Fehértónak a Tanács által megbízott tudományos szakértője, fenti munkálatokat a maga részéről is támogatni sziveskedjék.

Budapest, 1951.

IV.

dr. Mérai László rezervátum-vezetője. Szeged. Állami Erdőgazdaság.

A szegedi Fehértón meginduló filmezési munkálatokkal kapcsolatban felhívom az alábbiakra:

1./ A filmgyár szakembereit, elsősorban a filmexpedíció vezetőjét, dr. Homoki-Nagy Istvánt minden rendelkezésre álló eszközzel támogassa munkájában.

2./ gondoskodjék, hogy a filmezés időtartama alatt kívülállóak a területre be ne léphessenek.

3./ A fehértói vadászházat, megbeszélés szerint, ürittesse ki, és gondoskodjék, hogy az a filmexpedíció rendelkezésére álljon.

Budapest, 1951.

+

Gépirt másolati példányok.

Kezelési feljegyzések:

/az iraton/

ki. Dr. Tildy.
IV. lo.

/a borítón/

Tárgy: Szegedi Fehértó természetfilmezése

Másolta: R-né, Egyeztetette: R-né, T.

Elküldetett: 1951. IV. lo. R-né 4. db. kiadm.

Irattárba kivezette: 1951. IV. lo. R-né.

Jelzete: 213/1951.

2.

1951. április 19.

Levél a Filmgyárnak a forgatás engedélyezéséről

Magyar Híradó és Dokumentum Filmgyár, Budapest.

Megkeresésükre értesitem, hogy az Országos Természetvédelmi Tanács engedélyezi a fehértói természetvédelmi területen a "Vadvizország" című film forgatását. A munka zavartalan biztosítására és a kötelező éberségre való tekintettel 1951. április 15. és október 30. közötti időszakban a területet lezárjuk, és ennek a rendelkezésnek a helyszínen való keresztülvitelével dr. Homoki-Nagy Istvánt, az Országos Természetvédelmi Tanács tagját, aki egyúttal a filmezés vezetője is, biztuk meg.

Budapest, 1951. április 19.

+

Gépiert másolat.

Kezelési feljegyzés:

Ki. Dr. Tildy. IV. 19.

Jelzete: 213/1951.

Közös lapon az 1/IV. alatt közölt irattal.

3.

1951. április 13.

Dr. Beretzk Péter képeslapon irt válasza az 1/III. alatt közölt levélre.

F: Dr. Beretzk Péter, Szeged
Széchenyi tér 12.

Orsz. Természetvédelmi
Tanács Titkársága

Budapest.
Pázmány P. tér 5.

213/1951. It. utalva közlöm, hogy a Híradó és Dokumentumfilmgyárnak készséggel állok rendelkezésére szaktanácsokkal, eddig azonban a Filmgyár jövőteléről még nem értesített.

Lelovich György régebben közölte ezt a tervet, válaszként részére megígértem a támogatást.

Szabad, 951. IV. 13.

dr. Beretzk

+

Eredeti kézírás.

Kezelési feljegyzések:

Érk: 1951. IV. 16.

L. Irattárba!

951. IV. 19. T.

+

A kezelési feljegyzések a szöveg sorai közé vannak - jobb híján - írva, így mind a szöveg első néhány szava, mind a feljegyzések nem vehetők jól ki.

A képeslap dr. Beretzk Péter piroszlábu cankót ábrázoló felvételéről készült. A nyomtatott adatok: Szegedi fehértói madárvédelmi terület. - PIROSLÁBU CANKÓ /Tringa totanus/ - Fot. Dr. Beretzk /Leica-Elmar/ - ABALAKA GYÖRGY SZEGED

4.

Ragadozómadarak pótlólagos befogása

- 80 -

4/a.

1951. május 2.

Dr. Homoki-Nagy István engedélyt kér néhány ragadozómadár pótlólagos befogására

Magyar Híradó és Dokumentum Filmgyár

" V A D V I Z O R S Z Á G "

produkciója

Bpest, IX. Könyves Kálmán-körút 15.

Telefon: 343-700

ORSZÁGOS TERMÉSZETVÉDELMI TANÁCSNAK

Budapest
Egyetem tér 5.sz.

"Vadvizország" produkciója közben a filmszereplő, magánkézben lévő vándorsólyom elpusztult. Kérem Cimet, sziveskedjék engedélyt adni, hogy Vásárhelyi István Lillafüredről számunkra, készkiadások fedezése mellett kiszedesse számunkra az állatot. Ugyancsak kérünk négy darab kuvik befogására - hasonló célra - engedélyt.

Szeged-Fehértó 1951.május 2.

dr. Homoki-Nagy István
rendező

Gépiert eredeti példány, feltűnően sok leirási hibával. A levél fejléce gumibélyegzővel készült.

A géphibákat kijavítottam.

4/b.

1951. június 25.

Az engedély megadása.

I.

Magyar Híradó és Dokumentum Filmgyár "Vadvizország" Produkciója

/dr. Homoki-Nagy István kezeihez/

Szeged-Fehértó

Kérelmükre engedélyt adunk arra, hogy Vásárhelyi Istvánnal egy vándorsólymot és 4 db kuvikot a fészekből a készülő film érdekében kiszedhessen. Erről a Bükki Áll.Erdőgazdaságot, Miskolc, és a Borsod megyei Tanács Vb-t értesítettük.

II-III.

/Hátiratilag az I. sz. kiadmány másolatára./

Bükkí Erdőgazdaságnak

Miskolc

Borsod megyei Tanács Vb. Erdészeti Csoportjának

Miskolc

Tudomásulvétel végett megküldjük.

Budapest, 1951.

Molcsány VI. 25.

Ki. Kenyeres VI. 25.

+

Gépipert fogalmazvány Kenyeres Lajos javításaival. Az első szó eredetileg "megkeresésükre" volt, az utolsó mondatot Kenyeres írta hozzá.

Kezelési feljegyzések mindkét irathoz:

Érk: 1951. VI. 23.

Tárgy: egy vándorsólyom és 4 db kuvik befogása

Másolta: R-né, Egyeztetette: R-né, Mol.

Elküldetett: 1951. VI. 26-án 3 db kiadm.

Irattárba kivezette: R-né 1951. VI. 26.

Jelzete: 379/1951.

5.

A filmben szereplő ragadozól éllelmezésének ügye

5/a.

1951. július 24.

Homoki-Nagy István vadászati engedélyt kér a Fehér-tóra

Fehértó, 1951. VII. 24.

ORSZÁGOS TERMÉSZETVÉDELMI TANÁCS
titkárságának

Budapest, Egyetem tér 5. sz.

Filmexpediciónk filmszereplő állatainak élelmezése /napi 5-8 kg. hus/ rendkívüli nehézségeket okoz filmkészítésünknek. Kérem ezért Cimet, szíveskedjék engedélyt adni arra, hogy a helyszínen Tóth János rezervátum-őr az átvonuló, nem védett madaraktól /főleg gójer/ számunkra expediciónk egyik tagjának jelenlétében husnakvalót lőjjön.

A kilőtt patronok árát, tekintet nélkül a zsákmányra mi fedezzük. Megjegyezni kívánom, hogy Tóth készséggel vállalkozott erre.

A sürgősségre tekintettel mielőbbi értesítését kérve

tisztelettel:

dr. Homoki-Nagy István

U.i. Csak olyankor persze, amikor hivatalos vadászat nincs a területen.

A "Vadvizország" produkció bélyegzőjével

+

Céggjelzésem papírra irt eredeti gépelés, feltűnően sok elütéssel, melyeket kijavítottam. A céggjelzés eredetileg "MAGYAR FILMGYÁRTÓ NEMZETI VÁLLALAT HIRADÓ ÉS DOKUMENTUMFILM FŐOSZTÁLYA" volt, ezt kézzel átjavították "MAGYAR HIRADÓ ÉS DOKUMENTUMFILMGYÁR"-ra. Végül gumibélyegzővel rányomták a "VADVIZORSZÁG" produkciót /l. a 4/a dokumentumnál/, melyet bélyegzőként is rányomták a végére.

5/b.

1951. augusztus 7.

A kérelem elutasítása.

I.

Tárgy: Filmexpedició állatainak
élelmezése

444/1951. O.T.T.T.

Előadó: Tóth Sándor

Magyar Híradó és Dokumentum Filmgyár Filmexpedíciója

Szeged-Fehértó

Írásbeli kérelmére való hivatkozással értesítjük, hogy a Filmexpedíció állatai ellátására szükséges madarak lelövését a rezervátum területén természetvédelmi okokból nem engedélyezzük.

A Filmgyár más úton gondoskodjon a Filmexpedíció szükségleteiről.

Budapest, 1951. augusztus 7.

Dr. Tildy Zoltán s.k.
hivatalvezető

Tóth VIII/7

Ki. Dr. Tildy
VIII.7.

II.

Tárgy: Filmexpedíció állatainak
élelmezése

444/1951. O.T.T.T.

Előadó: Tóth Sándor

Szegedi Állami Erdőgazdaság, Szeged

A Magyar Híradó és Dokumentum Filmgyár Filmexpedíciójának küldött levelet másolatban tudomásul vétel és mihez tartás végett megküldjük.

Egyidejűleg felhívjuk, utasítsa Dr. Méray László rezervátum vezetőt,

- 83/a.-

hogy rendeletünk betartását a legszigorubban ellenőrizze.

Budapest, 1951. augusztus 7.

Kiadmány hitelélül

Budapest, 1951. augusztus 7.

Tóth Sándor
előadó

Dr. Tildy Zoltán s.k.

hivatalvezető

Tóth VIII/7

Ki. Dr. Tildy VIII.7.

A fenti levelet átvettem

Bp. 1951. aug. 7.

Dr. Méray

+

Gépiert másolati példányok

Kezelési feljegyzések mindhárom irathoz:

Érk: 1951. júl. 26.

I és II kiadmány expressként postán elküldve 1951. VIII. 7-én.

Irattárba tehető.

Bp. 1951. VIII. 7. Tóth

fiat: Kenyeres VIII. 13.⁴

Jelzete: 444/1951.

6.

1951. október 15. /?/

Távirati jelentés a forgatás befejezéséről

= XLT TERMESZET VEEDELMÍ

TANAACS EGYETEM TEER 5 BP

= SZINES FILM FORGATAASUNK BEFEJEZTEKOR KOSZONETEET KUJELDI A VADVIZ ORSZAAG
EGYUTTES =

+

Sima postai távirat, a dátum nem vehető jól ki.

Kezelési feljegyzés nincs!

Jelzete: 638/1951.

7.

1952. január 14.

Az eltűnt standfotók ügye

Budapest, 1952. január 14.

ORSZÁGOS TERMÉSZETVÉDELMI TANÁCS

főtitkárának - H. -

A mellékelt levélből kitűnően a Tanács által anyagi és erkölcsi támogatásban részesített, a Tanács nevét címében viselő "Vadvizorszá" fehértói rezervátum szinesfilm standfoto negatívjai elvesztek hivatalos helyen. A film propagandájának erejét növelné, ha meg tudnám ismételni ezeket. A negatívak hatszor hatos géppel készültek, jóminőségű filmet azonban ilyen méretben nem kapni a kereskedelmi forgalomban.

Kérem ezért Címet, sziveskedjék fenti célra 15 tekercs Gevert és 3 tekercs Forte filmet számomra átadni azzal, hogy az anyagra készült képekről Cím ingyen vehet saját archívuma számára kópiákat.

dr. Homoki-Nagy István
az. O.I.T. tagja

Melléklet: 1 db nyugta
1 db levél.

+

Eredeti gépirat. A mellékletek hiányoznak.

Véleményezések és kezelési feljegyzések:

V. Az Országos Természetvédelmi Tanács feladata a természetvédelem jelentőségének ismertetése közvetlen vagy közvetett uton.

Vadvizorszá című természet film megteremtéséhez a Természetvédelmi Tanács nyújtotta a legtöbb lehetőséget. Részben, mert védelemmel megmentett a pusztulástól egy ősi területet, amelyen a film elkészítése lehetővé vált. Továbbá anyagi vonalon támogatta a film elkészültét /hidak létesítése, stb./. A film propagálása szintén előírja a további teendőket.

Ezért indokolt, hogy az ismeretterjesztő reklámképek készítéséhez bizonyos darab filmet bocsássunk a Filmrendező rendelkezésére. Ennek a Tanács szempontjából is értékes jelentősége van, mert a ritka szépségű felvételekről mindenkor másolatokat készíthetünk.

Budapest, 1952. január 10. /? - NDI/

Tóth S. I. 10.

A bent kért filmet elismervény ellenében kiadtuk. Kiadásba helyezve anyagszámadás kiadási II-20 lap 1. tétele alatt.

Irattárba tehető.

Bp. 1952. I/18. Tóth

K. Tildy

Érk. 1952. január 16.

Jelzet: 33/1952.

8.

1952. január 31.

Ujabb segítségkérés további fotók elkészítéséhez

MAGYAR HIRADÓ ÉS DOKUMENTUMFILMGYÁR

BUDAPEST IX. KÖNYVES KÁLMÁN KRT 15.

TELEFON: 343-760.

M.N.B. EGYSZÁMLASZÁM: 936.561-3.

Országos Természetvédelmi
Tanács Titkársága,

B u d a p e s t.

Egyetem tér 5. sz.

Jelünk: 692/1952.

Budapest, 1952. január 31.

Tárgy: -

Cím által pártfogolt "Vadvizország" című filmünk kül- és belföldi propagandájához egy sorozat 9 x 12-es és egy sorozat 13 x 18-as madár-kép nagyításra volna szükségünk. A propaganda jelentőségére való tekintettel nem merjük kereskedelmi szaküzletben megrendelni a kényes természetű madárfilm nagyításokat.

Ezúton kérjük Cimet, közös propagandánkat elsősegítve sziveskedjék a fenti

különleges képsorozatot számunkra elkészíteni házi laboratóriumában.

A sajtó képviselőinek f. hó 3-án délelőtt kellene leadnunk.

Tisztelettel

olvashatatlan aláírás

Bélyegző:

MAGYAR

HIRADÓ ÉS DOKUMENTUM FILMGYÁR

Budapest, IX. Könyves Kálmán körút 15.

Telefon: 343-760.

+

Eredeti gépirat

Kezelési feljegyzések:

Érk: 1952. febr. 2.

Benti ügy 1952. II. 4-én elintézését nyert.

Irattárba!

Pietsch René

Jelzete: 7o/1952.

JEGYZETEK:

1/ NAGY Domokos Imre: A vadászirodalom. In: A vadgazdálkodás fejlesztése 19. Bp. 1976. többhelyütt, pl. 65. vagy 72. old.

2/ HOMOKI-NNAGY István: Gyöngyvirágtól lombhullásig. Bp. 1954.

3/ L. az országos Természetvédelmi Tanács 1954. november 30-i ülésének jegyzőkönyvét. OKVL: OTvT Tanácsülési jegyzőkönyvek.

4/ Lehet, engedélyezem /latin/.

ÖSVÉNYEK TERMÉSZETVÉDELMI FORRÁSAIHOZ

Dr. Oroszi Sándor

Mai természetvédelmünk forrásai valahol az emberiség történetének kezdetén fakadnak. Az embernek a természettel való együttélése, illetve a természetben való élése egyidős magával az emberrel. Természetesen az ember és a természet kapcsolatába nem magyarázható bele a természetvédelem mai megfogalmazása, mégis lehetőséget kell keresnünk arra, hogy a ma már "folyóvá" duzzadt, tudományos alapokon nyugvó természetvédelmünk "vizfolyása" mentén felfelé indulva forrásokra leljünk. Miként egy valódi folyó esetében, úgy itt sem reménykedhetünk, hogy valamennyi tápláló, ma már komoly vizfolyássá duzzadt forrást meglelünk, de néhány ösvényt kitaposva bizonyára több vízfakadásra is bukkanunk. Ezeknek a nyomon követése, napjainkig való leírása olykor akadályokba ütközhet. Tudjuk azonban, hogy a patakok is olykor-olykor eltűnnek a szemünk elől, buvópatakká változnak.

Mindezek alapján feltesszük a kérdést, hogy vajon milyen folyóknak a nyomait, forrásait kutatjuk, honnan indulunk el. Ez a kiindulási alap csak a természetvédelem mai megfogalmazása, értelmezése lehet. A XX. század utolsó negyedében a természetvédelem

- "a természet élettelen és élő - tudományos és kulturális szempontból jelentős - tárgyainak,
- egyes területek kedvező természeti tulajdonságainak és tájképi megjelenésének,
- tudományos és kulturális szempontból jelentős őszállat-, ősember- és ősrégiészeti lelőhelyek,
- történeti és kulturtörténeti emlékhelyek és műemlékek,
- pusztulóban lévő életformák és gazdálkodási módok,
- valamint a génkészletek megőrzéséhez szükséges természeti környezet megővése, fenntartása és bemutatása".^{1/}

Miközben a történeti ökológia az ember és a természet évezredek együttélésének történetét kutatja^{2/}, a természetvédelem történetének ebből a vizsgálódásból egy kisebb szelet jut. Csak a tényleges védelmi elképzeléseket és megvalósulásukat kívánja kiragadni. Annak tudatában teszi ezt, hogy az ember

és a természet együttélésének minden korban voltak védő és pusztító vonásai. Ahhoz, hogy ezekből a jelenségekből ki tudjuk ragadni a tárgyunkra utaló nyomokat, látnunk kell azokat a kapcsolódási pontokat, ahol a természetvédelem az ember természetre való hatásával összefügg.

Az összefüggés a Kárpát-medence természetes növénytakarójának mesterséges megváltoztatására irányuló erőfeszítésekkel a legnyilvánvalóbb. A magyar honfoglalás után megkezdődő lassu változás legfőbb jellemzője, hogy az addig természetesnek minősíthető természeti környezet fokozatosan mesterséggé, ember által formálttá kezdett válni. Ez a folyamat az évszázadok során egyre jelentősebb lett, de iránya és tartalma időnként változott. A természetes környezet megóvására, illetve a változás lassítására /esetleg megfordítására/ tett mindennemű intézkedés tehát a mai természetvédelem szempontjai szerint elbirálandó. Így tett például 1939-ben KAÁN Károly is, amikor a honfoglaláskori gyepük jelentőségére hívta fel a figyelmet. Rámutatott, hogy azok nemcsak államszervezeti, tehát politikai jelentőséggel rendelkeztek, hanem egyben a természetes környezet megóvásának a szinterei is voltak.^{3/}

A növénytakaró, a vizek és a geológiai képződmények háborítatlanul hagyása mellett a vadon élő állatvilág kérdései is igen korán természetvédelmi tartalmat kaptak. Az élőhelyek kimélésén túl a vadászat korlátozása, a vadállomány mesterséges szaporítása, illetve új fajok honosítása és vissza telepítése szintén a génkészletek gazdagságát befolyásolták. A vadászott állatfajokhoz hasonlóan, a halászott vízi élőlények /halak, rákok/ szintén évszázadok óta emberi befolyásnak vannak alávetve. Mindez fokozottan áll a tartott, tenyésztett állatfajok fajtáira, azok génkészletére. Az emberi életforma pedig olyan hatalmas változáson ment át a honfoglalás óta eltelt évszázadok során, hogy annak feltárása nem tarthat egy természetvédelemmel foglalkozó mű keretei közé. Csak jelezzük, hogy a hagyományos életformák megőrzésének az igénye a XX. század természetvédelmi mozgalmaiba került bele, de éppen ezen életformák fenntartása okozza a legnagyobb nehézségek egyikét.

I.

Az egykori, természetes növénytakaró, ezen belül az erdők és a vizek elhelyezkedése az embereket már évszázadokkal ezelőtt is érdekelte. Akkor ugyan nem állt rendelkezésükre a mai rekonstrukciós növényföldrajz eszköztára, mégis megpróbálták elképzelni a Kárpát-medence egykori erdőit, folyóit. Jó példa erre

HELL Miksa XVIII. századi erdőtérképe, amelyet ANONYMUS leírása alapján állított össze.^{4/} Megkísérelte ezzel a magyar honfoglalás korának természetes növénytakaróját felvázolni.

A természetes növénytakaró megóvásában legnagyobb jelentősége évszázadokig az erdők megfelelő kezelésének volt. Az Árpád-házi királyok idején az erdő- és vízvők^{5/} szervezetével igyekeztek az ekkor még jórészt királyi birtokokon lévő erdők /és vizek/ megfelelő használatát biztosítani. Ugyanakkor a gazdasági érdek - különösen a tatárjárás után - abba az irányba mutatott, hogy az erdős területek egy részét benépesítsék, mezőgazdasági művelésbe vegyék. A sóltészek, kenézek vezetésével megtelepülő irtásfaluk^{6/} tevékenysége a természeti környezetet átalakította, azt fokozottabban az ember szolgálatába állította. Az Alföldön az emberi kultúra terjeszkedésének legelőször a löszhátak, a partosabb, földművelésre különösen alkalmas területek estek áldozatul. Növényviláguk, így erdőik is csak szigetszerűen maradtak fenn.

A mezőgazdasági területek növelésén kívül a természetes növénytakaróra a bányászat erdőkkel kapcsolatos igénye is jelentősen hatott. Éppen a bányakerdők voltak azok, amelyek megfelelő kezelését és fenntartását már a XV. századtól uralkodói rendeletekben szabályozták.^{7/} Az ipar és ezen belül a bányászat Magyarországon mégsem vált évszázadokig jelentős tájálalakító tényezővé.

Sokkal nagyobb jelentőségük volt a XVI-XVII. századi török háborúkkal összefüggő eseményeknek. Egész sor törvény utal arra, hogy az erdőritésekhez faanyagot miként kell biztosítani. /Lásd az 1563: XXII., 1596: LI., 1600: XVII; 1601: XXII., 1630: III; 1649: LXXXVI. és 1655: XXVI.tc-eket./ Hogy az erdőritések, várfalak milyen hatalmas mennyiségű faanyagot kívántak, elég csak Temesvár példáját idéznünk. A várfalak folytonos javítására, a korhadt farészek kicserélésére hetven falut rendeltek.^{8/} Elképzelhető, hogy ezek évről évre mennyi faanyagot szállítottak a várhoz.

Ugyanakkor az erdőket egyéb célokra is irtották. Például a ma legfátlanabb megye területén, Jász-Nagykun-Szolnokban a XVI. század végén a törökök rendszeresen tűzifaadót is szedtek.^{9/}

A török kori természetátalakulás természetesen nem korlátozódott csak az erdőkre. Az elnéptelenedő falvak, folyóvölgyek, átkelőhelyek bizony egy másodlagos "természetes állapotot" jelentettek. A futóhomok előretérése, a

korábban gondosan kezelt fokok, halászhelyek tönkremenetele, a felhagyott szántók elgazosodása /esetenkénti beerdősülése^{10/} /a XVII. század végére új természetátalakításhoz adtak kiindulási alapot.

Bár a futóhomokkal kapcsolatos kérdésre itt nem kívánunk részletesen kitérni, mégis megjegyezzük, hogy az akár közvetlenül a háborúkkal összefüggő események következtében alakult ki, akár a háborúk utáni újratelepülés /épitkezések, legeltetések, lecsapolások, stb./ idején, a hazai természetátalakítás nagy próbájának bizonyult. Ugyanez mondható el a XIX. században ijesztő mértékben megszaporodó szikes pusztákra is. Ki gondolta volna, hogy száz év múlva ezek lesznek a magyar természetvédelem legnagyobb értékei?

A török kor lezárulásával, az újratelepülés során elkezdődött egy újabb, minden korábbinál jelentősebb környezetváltoztatás. A népesség gyarapodása, az agrotechnika tökéletesedése a mezőgazdasági művelés kiterjesztését és intenzitásának fokozását kívánta. Ennek részei voltak a meginduló vizszabályozási, lecsapolási munkálatok csakugy, mint az erdőirtások, rét- és legelő-feltörések. Ugyanakkor a futóhomok megkötésére, az Alföld fásítására irányuló első próbálkozások a pozitív természetátalakítás, azaz az eredeti növénytakaró helyreállítását célul kitűző törekvések gyökerei is a XVIII. századba nyulnak vissza. A munkálatokat újra csak erdészeti rendeletek, nevezetesen az 1769-ben kiadott országos rendtartás segítette, míg az 1790. évi LVII. tc. "az erdők pusztulásának megakadályozásáról" intézkedett. Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a természetes táj legállandóbb elemei, a vizek és erdők védelme, a velük, bennük folyó gazdálkodás megfelelő szabályozása nélkül az emberi környezet megóvása elképzelhetetlen.

Ha ezt a többszázados változást a védelem szempontjából tekintjük át, ha szemünk a forrásokat kutatja, érdekes rendszerező elvek alapján vizsgálódhatunk. XÁNTUS János 1941-ben a természetvédelem eszméjének kialakulását korszakolta,^{11/} míg R.VÁRKONYI Ágnes napjainkban, 1989-ben az ökológiai kultúra korszakhatárait vázolta fel.^{12/} Mindketten utaltak azonban arra, hogy természetesen nem lehet éles, dátumhoz, eseményhez kötött határokat megvonni. XÁNTUS János a primitív, vallási, a természetfélelmen alapuló védelmet tartja az első korszaknak. A második az ókori és középkori természetbölcselek nyomán kialakult természetszemlélet időszaka adja. Jellemző, hogy az emberek a természet különlegességeit gyűjtik, védik, amely egyben esztétikai élményt is jelent számukra. Az ujkorban - véli XÁNTUS - a nemzeti érzés itatja át a védelem

eszméjét. Az az értékes, a becses, amelyhez a nemzeti történelem mondái, legendái kötődnek. A XIX. - XX. századra azután a tudományos alapokon nyugvó természetvédelem kerül előtérbe.

R.VÁRKONYI Ágnes az ökológiai kultúra fejlődésében az első korszakot szintén a mitikus időszakra teszi, míg a második a tapasztalatokra tudatosan építő, racionális követelmények kora. A tudományos, modern korszak pedig az ökológiai gondolkodásban szintén századunkra alakult ki.

Az említett két korszakolással azt kívántuk bemutatni, hogy a nagyobb, a történeti ökológia milyen közvetlenül magába foglalja kisebb testvérét, a természetvédelem történetét is. Ha pedig áttekintjük a fákkal, erdőkkel kapcsolatos védelmi célkitűzéseket, akkor látjuk, hogy hola mitosz, hol a racionalitás, hol pedig a nemzeti érzés jellemzi a természetet óvó embert.

A fák kultikus tisztelete a finnugor népektől, így a magyaroktól sem idegen. A különböző fafajokhoz más és más hit tartozik, amely hit a kereszténység felvételével részben átalakult. Vajon a halott völgegyre szórt diófaág szokása meddig vezetne bennünket vissza?^{13/} Ugyanakkor a művészetek által közvetített fakultusz régi korok, távoli vidékek fatiszteleteről tudósítanak. Gondoljunk csak PIERO della FRANCESCA XV. századi festményére, amelyen Sába királynője térdelve imádja a szent fát. Évszázadokon átívelve, CSONTVÁRY cédrus képei szintén a fák kultikus tiszteletét jelenítik meg. És sorolhatnánk még a képeket, művészi ábrázolásokat.

Helyette azonban arra utalunk, hogy a nemzeti érzés is valóban mozgatta a védelmet. Hiszen például az egykori Hunyad vármegyében Körösbánya /ma: Baia de Criș - Románia/ mellett, a cebei hatalmas tölgyfát a magyarok a honfoglaló magyarok pihenőhelyeként, a románok Hora fájaként védtek, tisztelték.^{14/} Így békésen megfírt a két nép történelme egyetlen fában, annak védelmében. A nemzeti történelem emlékfákban való megörökítése, védelme ezután Magyarországon a XIX. század végén az általános természetvédelem eszméjéig vezetett el. Tehát a védelem és a nemzeti történelem együttes szempontjai - egy későbbi vizsgálatban - egyáltalán nem elhanyagolhatók.

A ritkaság, különlegesség szintén "forrásvidéket" jelent számunkra. A természet megismerésével, a természettudományos műveltség kiterjedésével válnak egyre becsesebbé a ritka, nagyméretű faegyedek. Olvassuk csak el az 1826-ban született leírást Jászapáti nevezetes "Körtvély fá"-járól! Pompásan nyílik az ég felé ez a ' sok századu becses fa, melynek alsó kerülete a' föld'

szinén hat lépéseket teszen; egy ember magasságnyira a' közép átmérője három lábánál valamivel többet foglal magában, az egész magassága pedig az 58 lábat megüti.^{15/}

A "fák és istenek"^{16/} misztikus kapcsolattól tehát a XIX. század elejére eljutottunk a mérhető értékig, a kiterjedésig, a nagyságig. SZÉCHENYI István mégis az emberi élet tanuit /"mennyi boldogságnak és kinnak voltak tanui"/ és a védendő természeti értékeket /"lehetetlen okokat, tán nem minden érzés nélkülieket, s tán atyáink által ápoltakat, minden illetődés nélkül végzetre kárhoztatunk"/ látja bennük.^{17/} A számbavételig, a törvényes védelemig azonban még hosszú volt az út.

A fákkal ellentétben az erdők védelmének kérdése hamarabb megfogalmazódott törvényekben, rendeletekben. Itt azonban sokkal nagyobb szerepe volt a gazdasági érdekeknek, a racionális követelményeknek. Állítjuk ezt annak ellenére, hogy az erdőkre is jórészt érvényesek az egyes fákkal kapcsolatos kultikus védelmek, megtartóztatások.^{18/}

Az erdők védelmének, ésszerű hasznosításának indokai természetesen sokféleek voltak. Már utaltunk a megtelepülő magyarság gyepüire. A honvédelmi érdekek - egyfajta buvópatakként - ezután időről-időre ismételten felszínre kerültek. A török korból idézett törvények az erődítésekhez szükséges faanyagot biztosították, de nem feledkezhetünk el a török világban a természet, benne a fák kultuszáról sem. "Hitünk, hogy aki életében ötven fát ültet, azt Allah megáldja" - írja OGLÁR bég 1665-ben a magyaroknak.^{19/} A bég még a magyarok lelki üdvét kívánta ezzel szolgálni, de néhány évtized múlva, 1742-ben a temesi bánügyi katonai erdőhivatal már kimondottan hadászati megfontolásokból szorgalmazta a faültetéseket - éppen a törökök ellen. 1767-ben pedig elrendelték a határszéli erdők megóvását úgy, hogy a juh- és kecskelegeltetést megtiltották.^{20/} Tehát a gyepük háborítatlansága, illetve mesterséges ültetésekkel való kiegészítése a XVIII. század erdőóvásában is szerepet játszott. Sőt még a XX. században is találunk erre utaló nyomokat. /Ez egy későbbi feldolgozásba kerülhet bele./ Tehát az erdők hadászati célú védelme történelmünkben igazi buvópatakként viselkedik.

A bányászattal kapcsolatos védelmi célkitűzések viszont mindvégig a felszínen maradtak. Zsigmond király már 1426-ban elrendelte, hogy az ólombánya-erdőkben minden esztendőben, meghatározott sorrendben, más-más erdőrészt kell kivágni, amelyet fel kell ujitani. I. Ferdinánd 1555-ben a bányakerdőkben a

kecskelegeltetést tiltotta meg. Miksa 1565-ben a bányaerdőkre erdőrendtartást léptetett életbe, amelyet Rudolf 1584-ben megerősített. A továbbiakban I. Lipót és Mária Terézia 1680-ban, 1700-ban, illetve 1747-ben adott ki a bányászattal kapcsolatban rendeleteket. ^{21/} "Mivel az érczbányák műveléséhez az erdők, legelők és vizek szükségesek, amelyek nélkül a bányák nem létezhetnek és a zuzdák, vagy az ércztörő malmok fel nem állíthatók; a birtokosok, akiknek a földterületén bányák vannak, a fákat és gerendákat sat., ha kéznél vannak, illő és mérsékelt árban a bányabirtokosnak a bányák műveléséhez szükséges készletekre átengedjék." - szól az 1747. II. erdélyi törvénycikk. Több fontosak az erdők, még fontosabb azonban az, hogy kielégítsék a bányászattal kapcsolatos elvárásokat.

Pedig a XVIII. században Európa-szerte az általános fahiányra panaszkodtak mind az uralkodók, mind a birtokosok és polgárok. A szénégetés, a hamuszirfőzés, a Habsburg-birodalomra is jellemző kamarelista gazdaságpolitika bányászati- és iparfejlesztő törekvései valóban sok fát kívántak. Mégis felvetődik azonban, hogy a fahiány szótama nem csak divatként merült-e fel. A mai kutatók egy része hajlik arra, hogy a fahiány emlege tése mögött az állami /uralkodói/ monopólium megtörésének, a faárak szabaddá tételének szándékát is sejtjük. ^{22/}

Ákárhogy is volt, Magyarországon a Mária Terézia nevéhez fűződő 1769. évi erdőrendtartás mind a bányászat, mind az erdészet érdekeit igyekezett kielégíteni. /Az erdőrendtartást 1781-ben Erdélyre is kiterjesztették./ A kor követelményeinek megfelelő, okszerű erdőgazdálkodás alapjait teremtették ezzel meg, de nem kötelező érvénnyel, hanem uralkodói ajánlásként. Az erdőrendtartás mégis jelentős természetvédelmi szempontból is, hiszen aki az erdőket védi /ajánlja védelemre/, az a természet egyik legállandóbb elemének megőrzése mellett áll ki.

Az erdők és így a természetvédelem mindennapi színterei azonban nem a királyi udvarok voltak, hanem az ország falvai, városai. DANKANITS Ádám a "hagyományos" erdélyi világ emberét úgy ábrázolja, mint akinek a szemében az erdő semmilyen értéket sem jelentett. ^{23/} Tudjuk azonban, hogy a székely falutörvények /a vizekkel együtt/ az erdők megfelelő hasznosításáról, védelméről is gondoskodtak. R.VÁRKONYI Ágnes bemutatta, tárgyunk szempontjából is értékelte ezeket a gazdálkodást szabályozó közösségi előírásokat. ^{24/} Kiemeljük belőle, hogy a természettel együtt élő emberi közösségek a tapasztalás, a

tettek következményeivel számoló gondolkodás alapján jutottak a védelemig, a kímélésig el. Hiszen aki nem megfelelően él az erdővel /vizzel/ együtt, az létalapját is elveszíti. A másik dolog amire szeretnénk rámutatni a falutörvényekkel kapcsolatban az az, hogy az "erdőszalást" /száritást/ és az irtást is megfelelő, a következményekkel is számoló rendben végezték.^{25/} Ez szintén a természettel való tudatos gazdálkodás bizonyítéka.

Hogy a XIX. századhoz közeledve az erdők fenntartásának a biztosítását kinek a kezében látták szivesen, arra egyértelműen utal az 1791. évi XXX.cikkely /Erdély törvénye/: "Ami ... a parasztkat illeti, minthogy az erdők tulajdonjoga egyedül a földesurakat illeti /akik azonban jobbágyaiknak az 1769. évi november 12.-én kiadott szabályozó pontozatok értelmében a faizás és legeltetés gyakorlását megengedni tartoznak/, a jelen cikkely erejénél fogva azt határozzák, hogy az erdők mindenütt egyáltalán a földesurak gondviselése és rendelkezése alatt álljanak és bármely parasztnak csakis a földesur tudtával és engedelmével legyen szabad faizást gyakorolni vagy irtásokat tenni."

Az erdőpusztítások megakadályozásában az autonóm testület, a vármegye szerepét az 1807. évi XXI. törvénycikk /"az erdők fenntartásáról"/ is hangsúlyozza. A jobbágyok már idézett irtási engedélyén túl ismételtelen eltiltja a kecskék legeltetését, illetve általában az erdei legeltetés kérdését igyekszik ellenőrzése alá vonni. Legjelentősebb rendelkezése pedig az, hogy a nem megfelelően kezelt erdőt a törvényhatóság zár alá helyezheti. Tehát a tulajdonnal való szabad rendelkezést csorbitja - az erdők védelme érdekében. A törvény ezen szigorának jelentősége ugyancsak az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követő tőkés fejlődés időszakában nőtt meg, mégis már ekkor felvetődött, hogy mit is jelent az erdők okszerű kezelése. Hogy ezt megfelelően tudják megítélni, az erdészeti oktatás, tudomány hazai fejlődésére volt szükség. Ebben jelentős szerepet vállalt a Selmecbányán /ma: Banská Štiavnica-Csehszlovákia/ 1808-ban alapított Erdészeti Tanintézet.

Térjünk azonban vissza a jobbágyok erdőhasználatához, mert a XIX.századi erdővédelem szempontjából ez alapvetőnek bizonyult. Utaltunk rá, hogy a földesuri jog nemcsak az erdei legeltetés szabályozását, hanem az erdőirtást is tartalmazta. Ez a jog azonban azt is magába foglalta, hogy a földesur erdőirtásra ösztönözze a jobbágyokat! Az erdőirtással mind a jobbágy, mind a földesur újabb szántókhöz és legelőkhöz juthatott, amelyek újabb megélhetési lehetőségeket jelentettek.^{26/} E mellett már teljesen eltörpül például az 1812. évi XXXIV. /erdélyi/ törvénycikk, amelyben a földesur kötelességévé tették a

házak és kertek körüli, évente lo darab fa elültetését. Sőt a földesurakat még arra is ösztönözték volna /mert a törvény végül nem lépett hatályba/, hogy a mezőgazdálkodásra kevésbé alkalmas részeket "famagvakkal bevetessék és gondosan őriztessék".

A jobbágyok és földesurak erdejének kérdése természetesen a jobbágyfelszabadítás körül éleződött ki. A birtok-elkülönítések során ugyanis lehetőséget adtak arra, hogy a volt jobbágyok legelőilletőségét erdőből adják ki. Aki pedig a legelőjén erdőt látott, az tett is róla, hogy ott valóban legelő legyen. Ugyanakkor az erdőilletőségként megkapott erdőket is irtották a volt jobbágyok, csak a XIX. század végén próbálta a törvényhozás mindezt megállítani. Ma már nehezen felmérhető, hogy a jobbágyfelszabadítás mekkora erdőterület-csökkenéssel járt, de mindenképpen rá kell mutatnunk, hogy a hazai természetvédelem története szempontjából sem elhanyagolható ez a kérdés.^{27/}

Mіндеzen átalakulásokkal egyidőben az országot járó, tapasztalatokat gyűjtő utazók, természettudósok, politikusok a közvélemény elé tárták, hogy Magyarországon a megóvandó természeti kincsek, így az erdők is, milyen siralmas állapotban vannak. Ezeknek a tudósításoknak a szerepe nem lekecsemlendő, hiszen nem a törvényhozók, hanem ezek az emberek befolyásolták az ország közvéleményét.

Olvassunk csak el néhány tudósítást!

"Azon felemelkedett kedves érzést - írja TANÁRKY 1814-ben -, melyet itt lehetetlen a 'szívbe' el nyomni, igen el lankasztja az el pusztított, ki vadalt erdőknek szemlélése, mellyek hajdani az egész Karpathus tövét körül kerítették, és arra egy örökös tavaszt rajzoltak."^{28/} Vagy TÁNCSICS Mihály írása 1838-ból: "Csodálatos, hogy honunkban olly sok vidéken érzik a' fa szükét, és mégis nem hogy erdőt nevelni igyekeznének, sőt a' meglevőt is olly kiméretlenül pusztítják, mintha már néhány év mulva a' világ elmulnék 's nem lenne több fára szükségünk .... Ő azt hiszi /ti. a kolozsvári piacon fát áruló/, hogy a' mit a' természet emberi kéz hozzájárulása nélkül önkényleg ad, azt tetszése szerint rombolhatja, de ha úgy megy, a' természet előbb utóbb megbosszulja magát rajta, vagy unokáin."^{29/}

A közvéleményt ugyanakkor az ország középső vidékén előre törő futóhomok megállítása, illetve hasznosítása is foglalkoztatta. Az 1807. évi XX. tc. és az 1844. évi X. tc. ezek megkötésére, tovaterjedésének megakadályozására az erdőtelepítést tartotta az egyik alkalmas eszköznek. Tehát a törvény szigorá-

val is igyekeztek a pozitív természetátalakítást szolgálni. Igazi eredmények azonban csak ott születtek - például Szegeden^{30/} vagy Delibláton^{31/}, ahol az országos akarat a helyivel találkozott, illetve az állam a munkák támogatásához elegendő pénzt is tudott adni. Fokozatosan elkezdődött ugyanakkor a homokterületek mezőgazdasági /kertészeti/ hasznosítása is, bár az igazi lendületet csak a filoxéra-vész után vett.

Az alföldi erdőtelepítések, erdőültetések természetesen nem csak homokterületeken történtek. A vízjárta, jó vizellátottságu területeken - például a Nagykunságban - faanyagnyerési és árvízvédelmi célokra is ültettek erdőket. Ezek legfőbb jellemzője, hogy ekkor még az ültetés fafajait az őshonos fák /tölgy, nyár, stb./ adták.^{32/} Tehát a tájból idegen elemek még nem jellemezték az alföldi utak, gátak és települések környékét. Ennek nem mond természetesen az sem ellent, hogy a homokon nem tudták az egykori homoki tölgyeseket visszaállítani, hanem helyette az akácot ültették. Ugyhogya XIX. század második felében az akác már "magyar fa"-ként szerepel a külföldiek leírásaiban.^{33/}

Az alföldi faültetések szükségessége nemcsak a /köz/gazdasági tudományok művelőit, hanem a magyarság jövőjével foglalkozó minden gondolkodót is szólásra kényszerített. SZÉCHENYI Istvánt idézzük újra, aki kijelentette: "Befásítom a nagy magyar sztyeppét, oázist teremtek a nagy Szaharában, ez lesz a világ legszebb nemzeti parkja, Európa veteményes kertje, ott lesz a Dunamedence éléskamrája, és a kamra gazdája büszke, dolgos magyar parasztok lesznek."^{34/} A racionalist, az ismeretekre építő megfontolásokat tehát együtt szerepelteti a nemzeti érzésekkel, nemzeti büszkeséggel. SZÉCHENYI programja azonban a fásítást illetően nem kezdődött el, nem bontakozott ki a XIX. században olyan mértékben, ahogyan azt a racionalis érvek vagy a nemzeti szükségletek megkívánták volna.

Mindezektől függetlenül azonban az erdészeti tudományok és a nemzetgazdasági ismeretek fejlődtek, ha azokkal a törvények, rendeletek nem is tartottak lépést. A szabadságharc utáni korszakból mégis megemlítjük, hogy az 1852. évi osztrák erdőtörvényt 1858-tól hazánkra is kiterjesztették, de végül semmi hatása nem volt a magyar viszonyokra. Az ország középső részére vonatkozóan vissza is vonták, csak Erdélyre, illetve a végvidékekre maradt érvényben az 1879. évi erdőtörvényig. A természetvédelem szempontjából azonban saj-

nálhatjuk, hogy nem tudtak neki érvényt szerezni, mert éppen a jobbágyfelszabadítás körüli erdőirtásoknak emelt volna némi gátat. Ugyanakkor olyan rendelkezései, mint a folyók partján, hegyoldalakon álló erdők fokozott védelme a mai természetvédelem céljai szerint is becsesek.^{35/}

Miközben a magyarországi erdészeti közéletben a magyarosítás, a magyar nyelvű szakirodalom és oktatás megteremtése körül csaptak össze az indulatok, az erdők fogytak. Hogy ez a fogyás számszerűleg milyen értékeket mutatott - miként már utaltunk rá -, nem tudjuk. A tudomány azonban a XIX. században nem csupán a számszerűsíthető, a nemzetgazdaság számára azonnal kimutatható értékekre kezdett figyelni, hanem az erdők nem anyagi jellegű szolgáltatásaira is. Így merült fel például már igen korán az erdőirtásoknak a vízháztartásra, a csapadékképződésre vonatkozó hatása. Csak példaképp említjük meg, hogy amikor az 1860-as évek végén a Száva-ártér "csodaszép" /szlavón/ tölgyeseinek letermeléséről döntöttek, komoly megfontolás tárgya volt az erdőcsökkenés klímára gyakorolt hatása is.^{36/}

Itt jutunk vissza a természetféltség, kultikus megítélés és a racionális, a gazdálkodás követelményeinek megfelelő döntések kérdéséhez. Még nincsen arról szó, hogy az ember legyőzi a természetet, de a természeti törvények értelmezése, megfelelő hasznosítása igenis az erdőkkel kapcsolatban is felvetette az emberi felelősség kérdését. Ebből a szempontból kulcsmondat DIVALD Adolf 1866. évi megfogalmazása: "a legfőbb hatalom is csak a természet örök törvényei szerint osztogatja adományait, s ha az emberi működés valami állapotot erőszakosan idézett elő, annak további alakulása mulhatatlanul a törvények rendje szerint fog megtörténni és bevégződni."^{37/}

II.

Részben az erdők és fák védelméhez, részben pedig a természetett növények génkészletéhez kapcsolódik a kertek védelme. Ha ezen a csapán indulunk el, szintén természetvédelmünk egyik forrásvidékéhez érkezhetünk. Ez a vidék is természetesen összetett. Gondoljunk csak az erdélyi udvarház galambbúgos környékére, gyümölcsösére, méhesére vagy egy alföldi kastélypark Tiszára kifutó őshonos és betelepített növényzetére!

R. VÁRKONYI Ágnes leírta a kertekkel, illetve a kerti növényekkel kapcsolatos szimbólumok egy csokrát,^{38/} míg STIRLING János tanulmányából a diszkertek XVI-XVII. századi csoportosítását ismerhetjük meg.^{39/} Ő elkülöníti a nyugat-magyarországi diszkertkulturát, a nemesi udvarházak kertjeit, a hódoltsági területek kertjeit és a polgárok kertjeit. A későbbi, védendő területek szempontjából számunkra valamennyi fontos, hiszen a ma védett kertek csaknem mindegyike visszavezethető ezekre a típusokra. Kiemeljük mégis LIPPAI János munkásságát. A "Posoni kert" révén mintát, követendő utat állított a magyar birtokosok elé kertjük berendezésére, kezelésére.^{40/} Gazdasági kalendáriumát^{41/} még nemzedékek hosszú sora forgatta, hasznosította. Megfigyelései, gyakorlati tapasztalatai pedig ma, a biokertészet korában különösen felértékelődtek.

A török által megszállt vidék kertkulturáját, a törökök kertekhez való viszonyát a már idézett OGLÁR bég egy gondolatával jellemezzük: "Igaz hívő ozmán csak az lehet, aki a kertjét ápolja." S ugyanígy buzdítja a magyarokat is: "igaz szívű magyar csak az lehet, ki hazája talaját műveli."^{42/} Hogy a magyarok mennyire művelték hazájuk talaját, az nagyban függött az országban uralkodó politikai viszonyoktól is. A török kor elmúltával tudósít például BÉL Mátyás városi polgárok függőkertjeiről, virágborította házairól.^{43/}

A mai magyar természetvédelem szempontjából azonban az alföldi kastélyparkok bizonyultak a legjelentősebbnek. Miért?

Alföldi kastélyparkjaink helyének kijelölésénél annak idején figyelembe vették az eredeti, őshonos növényzetet. Az akkoriban még nem, vagy kevésbé szabályozott folyók mentén hatalmas területeken álltak a tölgy-kőris-szil ligeterdők, melyek kitűnő alapot biztosítottak a kastélyparkok kialakításához. Az ottani, párásabb, kiegyenlítettebb éghajlat, a mély termőrétegű, tápanyagokban gazdag öntéstalaj lehetőséget adott arra, hogy a kényesebb, igényesebb exóta fajokot /legnagyobb részt fenyőféléket/ is alkalmazni lehessen a kertépítésben. Ennek köszönhető, hogy számos idegenföldi fajfaj tenyészhet az egyébként szélsőséges éghajlatu Alföldünk sok kastélyparkjában. A tölgy-kőris-szil ligeterdő évszázados, terebélyes tölgyei, kőrisai, fehér nyarai a kialakítandó, az elmúlt évszázadokban divatos, angol- vagy tájképi kert gerincét képezték. A kastélyparkok ezen állományokban való kialakítása tette lehetővé azt is, hogy a nyirt fűvű, kavicsos utú, idegenföldi fajfajokkal ékesített

kastélypark fokozatosan olvadjon bele az eredeti, érintetlen ligeterdőbe. Így a látogató észrevétlenül sétálhatott át a jól gondozott parkból a hozzákapcsolódó vadonba. Az ember természetátalakító tevékenysége folytán az ártéri tölgy-kóris-szil ligeterdők vészesen megfogyatkoztak, maradványukat jobbra csak az alföldi kastélyparkok őrizték meg. Így a XX. századra az egykori mesterséges létesítmény, a kastélypark mentette át az eredeti növény-takarót. A kastélyparkok természetvédelmi értéke ebből a szempontból vált felbecsülhetetlenné.^{44/}

Az árterekhez kapcsolódott a kertkultúra másik ága is, az ártéri gyümölcsösöké. Az alma, körte és szilva ugyanugy kedvelik az ártéri párák, hűvös klímát, mint az előbb említett őshonos és betelepített fafajok.^{45/} Megmaradásuknak, a kor követelményei szerinti átalakulásuknak a kérdése még a XIX. században nem vetődött fel. Hiszen mindenki tudta, hogy a gyümölcsösök-re pedig szükség van, az ártéri gazdálkodásnak része volt ezen kertek fenntartása.

A szőlő- és gyümölcskertkultúra magyarországi története a természetvédelem szempontjából már inkább a természetett növények génkészletének kérdésébe tartozik bele, mégis érdemes egy dologra ismételten utalni. A hazai táj alakulásában alapvetően meghatározók voltak a többéves, sőt évtizedes növényi kultúrák. Ebből a szempontból sem elhanyagolható a gyümölcsösök és szőlőskertek szerepe.

A futóhokkal kapcsolatos, racionális szerepükről már szoltunk, de a nemzeti érzés szempontjából sem voltak közömbösek például "A' Tokaji Bort termő hegyek". Olvassuk csak! "Egy természeti productum - írja 1814-ben TANÁRKY-, mely egyetlen egy a' maga nevébe, mellyet a' maga eredeti quelitásába semmi mesterség nem majmolhat, melly az egész világon esmeretes és kelendő."^{46/}

A kertek természetesen alkalmasak voltak arra is, hogy az államhatalom időről időre meghatározza, hogy ki, hol és mit termeljen. Anélkül, hogy itt a szőlő- és gyümölcs- fajták kérdésébe belemennénk, csak a kertek egyetlen típusára, az epreskertekre utalunk.

A XVIII. század merkantilista gazdaságpolitikájának nagy reménye volt a selyemhernyó-tenyésztés. A hernyóhoz pedig eperfák kellettek, úgyhogy elrendelték az epreskertek létesítését. Hogy milyen sikerrel, arról például a nagykunsági települések kertjei tanuskodhatnak. PESTY Frigyes a XVIII-XIX. század fordulóján Kunhegyessel kapcsolatban megjegyzi, hogy a város mellett "egy kis

eperfa ültetvény is volt, de amely nem diszlett."^{47/} FÉNYES Elek 1847. évi országleírásában pedig az egész Nagykunságról így tudósít: "Az epreskertek a helységeknel nagyobb részt megvannak még, de a selyembogártenyésztés oly csekély, hogy említésre sem méltó."^{48/}

Az államhatalom a XIX. században sem mondott le a selyemhernyó-tenyésztés propagálásáról. Jellemző példája ennek az 1864-ben felállítandó /alföldi/ közültetvényi felügyelőségek számára kiadott utasítás egyik pontja: "Különös figyelmet fordítand a közültetvényi felügyelő járásában az eperfa-tenyésztés és selyemtermelés lehető előmozdítására, mire nézve a népet mindenütt azon nagyszerű királyi jutalmakra buzdítólag fogja emlékeztetni, melyek a legnagyobb mérvű eperfa-tenyésztésekért és selyemtermelésekért, melyek 1860-tól számítva egyesek által létesítettek, 1866-ik évben ki fognak osztattatni."^{49/}

Az epreskertek ügye még a XX.században is megújult, de igazán nagy jelentőségre mégsem tettek szert. Az alföldi városok körül kialakuló "zöld-övezeteknek" lettek tagjai, így aztán egyik-másik már védelmet is élvez. Pedig "idegenekként" kerültek a tájba, de hát az idő mulásával az erőszakkal behozott kulturák közül is sok megfogyott, csak emlékké vált. Így például az epreskertek is.

A kertekkel, parkokkal kapcsolatban még egyetlen gondolatra kívánunk rámutatni. BALOGH András írja, hogy a reneszánsz mechanisztikus világképéből következett a parkbeli fák sorba ültetése. Ezen világkép legkifejlettebb megjelenítése pedig a franciakert, amely idegen a magyar nép szellemétől.^{50/} Mi mégis megjegyezzük azonban, hogy a főúri kertek stílusa, növényei - így a franciakerteké is - átszivároghat a magyar népi kulturába. Tehát az idegenkedést nem lehet egyértelműen kimondani.

Az viszont biztos, hogy a XX. század nyitotta rá a természetvédők szemét mind a kastélykertek, mind a népi kertkultura értékeire, megőrzendő kincseire.

III.

Mai természetvédelmünk legnagyobb értékeit a fátlan puszták és a hülámterek dus növényzete, élővilága jelenti. Ezek másodlagosan alakultak ki, mégpedig a lecsapolások, folyószabályozások során. Nagyon fontos tehát

megvizsgálunk a vizgazdálkodással összefüggő védelmi kérdéseket is.

HERMAN Ottó a magyarok "ősfoglalkozásai" közé sorolta a halászatot.^{51/} A középkori falu rendjébe valóban beletartozott a vízzel való gazdálkodás, a település életlehetőségét adta meg. Ma már sokat tudunk arról az életről, amely a fokokkal, árterekkel kapcsolatos népi ismereteket apáról fiúra megtartotta, gazdálkodásukhoz az alapot megteremtette.^{52/} Ugyanakkor a történeti ökológia kapcsán R. VÁRKONYI Ágnes rámutatott a székely falutörvények vizgazdálkodási vonatkozásaira is.^{53/} Ugyancsak ő volt az, aki a vízszennyezések történetéről írt.^{54/} Mi csak arra utalnánk, hogy az erdélyi országgyűlésén külön foglalkoztak a "fák" állapotával, sőt a "halat lopók" elleni fellépésről intézkedtek. Olvassuk csak! "A halastókból sok károkat szoktak tenni - mondták ki az 1600-as években - a halat lopók, kiváltkép/p/en a tóknak hirtelen áradása és a halaknak tenyésztése, avagy ívásának idején." A megfogott haltolvajokat 12 forintra megbüntették, sőt a kártétel megtérítésére is kötelezték. Tudjuk azonban, hogy az országos akarat nehezen érvényesült a mindennapokban. Így aztán kétszáz év múltán is előkerült a téma.

A halászzal kapcsolatban azonban a természetvédelem szempontjából az is fontos, hogy a megőrzött ősi foglalkozás a XX. században szintén a természetvédelem egyik megmentendő kincsévé vált. Jórészt akkor, amikor a régi halászok már meghaltak, és tudásukat, tapasztalataikat elvitték magukkal. De mint már említettük, a hagyományos életformák megőrzése a legnehezebb természetvédelmi feladat.

Ha a halászzal kapcsolatos emlékek forrását keressük, akkor érdemes még egy pillantást az Árpád-házi királyok idejére vetnünk.

Már említettük, hogy a királyi birtokok erdőit, vizeit erdő- és vízóvók vigyázták. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a királyi birtokadományokkal az illető birtokok halászati jogát is elajándékozták. Ezen igyekezett Kálmán király 1100-ban kelt I. dekrétumával segíteni, amikor a halászó helyek visszavételéről intézkedett. A vizek királyi, illetve földesúri magántulajdona a XVI. századra fokozatosan a parti ingatlanhoz kapcsolódott. Ezek a tények a gyakorlatban azt is jelentették, hogy a jobbágyságot a vizek használata fejében adóztatták. Itt különösen az értékesebb halfajokból szedett földesúri részt kell megemlítenünk. A halászat ugyanis a csikfogástól

egészen a vizahalászatig terjedhetett. A vizáról tudjuk, hogy a XVI. századi források még százas, sőt ezres nagyságrendű fogásokról számoltak be. Később, a török háborúk idején ezek a számok csökkentek, így a vizahalászat, illetve a víza értékesítéséből származó jövedelem elveszítette korábbi, nagy gazdasági jelentőségét.^{55/} Ha vízből nem is, de más halfajokból és a vízjárta területek egyéb állataiból és növényeiből a hagyományos halász-pákász életforma továbbra is táplálkozhatott. A víz megtartotta az élőlényeket, a megélhetési lehetőségek pedig konzerválták a hagyományos életformákat. A XVIII. században induló lecsapolási, folyószabályozási munkák azonban már egy új világ alapjait kezdték megteremteni - mégha egyelőre csak a kezdeti lépéseket tették is meg.^{56/} Mindenesetre jelezték, hogy a Kárpát-medencében, annak is főleg síkvidéki területein, egy minden korábbinál nagyobb természetátalakításhoz készülődnek.

Az élőhely változása, szegényedése szempontjából óriási jelentősége volt annak, hogy a vízhez kötődő növény- és állatvilág a lecsapolásokkal, vízrendezésekkel megváltozott. Az emberek a náddal, gyékénnyel évszázadokon át együtt éltek, mindennapi használati tárgyait, sőt hajlékaikat készítették belőle. A sulyom még a táplálkozásban is szerepet játszott, hát még az árterületek állatvilága! GYÖRFFY István örökitette meg, hogy a teknősbékát székérszámra hordták a Nagykunságból ajándékba. "Vadlud, vadkacsa - írja ugyancsak ő -, karakaton, gém, kócsag, meg mindenféle apróbb vizimadár annyi volt, hogy sok volna még a fajtáját is elsorolni!" Ilyen madárbőségben azután hihetőnek tűnt az is, hogy a karcagi Zádor-híd építésénél a meszet madártojással oltották - úgy kötött a legjobban.^{57/}

A halak közül a csikfélék, a madarak közül a gödények és darvak, kócsagok a lecsapolásokkal csaknem teljesen eltűntek. A XIX. században megfogalmazódó nagy lecsapolási, vízrendezési tervek kigondolása és részbeni végrehajtása idején azonban erre még senki sem gondolt.

A mezőgazdasági termelés kiszélesítését ugyanis akadályozta az ország 12 %-ának, azaz mintegy 3,8 millió hektárnak az állandó, illetve időszakos vízboritottsága.^{58/} A termelést pedig növelni kellett, mert szaporodott az ország lakossága, bővültek a kiviteli lehetőségek. A mezőgazdaság fejlesztésének belterjes módszereihez sem a műszaki, sem a társadalmi feltételek nem értek még meg, így a termőterület kiszélesítése kínálkozott az egyedül járható utnak. Ebben az óriási vállalkozásban újra nem elhanyagolhatók a nemzeti

érzés szempontjai. Olvassuk csak TÁNCICS Mihály 1838-ban írt vélekedését! "Hogy a' Tisza egykor szabályozva lesz, rendületlenül hiszem. Mikor történik az, nem tudom; magyarok eszközlendik e azt, vagy más népek midőn mi már egyszer talán nem leszünk, azt sem tudom..., hanem csak azt kérdem, miért hagynák e' dicsőséget utóbbi kornak, vagy más utánunk jövő nemzetnek? Hát a magyar semmi nagyra kivitelére sem volna képes?"^{59/}

Ki gondolt még arra, hogy a lecsapolásokkal, vízrendezésekkel felszínre kerülnek a szikesek? Vajon rámutattak-e arra, hogy a vízjárások megváltoztatásával a talajképződési folyamatok alapvető átrendeződésén túl a növényvilág hirtelen megváltozása is bekövetkezik? A pákászok, csikászok eltűnő világával sem számolt senki sem.

Hogy ez az átalakulás mit jelentett, Karcag példáján láthatjuk. A település határában a szántóterület az 1753. évi 15,2 kh-ról /kb. 8,7 ezer ha/ 1879-re 53 ezer kh-ra /kb. 30,5 ezer ha/ emelkedett.^{60/} Az egykori ártér hullámtérre és mentett oldalra való osztása, a mentett oldalon a földművelés meghonosítása tehát óriási lépésekkel haladt előre.

A mentett oldalon a fák néhány évig jelezték még az egykori vízfolyások helyét, majd fokozatosan kipusztultak. Nem tudtak alkalmazkodni a megváltozott vízviszonyokhoz, a feltört ősgyepen szántó-vető embernek meg nem is nagyon volt rájuk szüksége. A fátlan pusztá az állatvilágból is más fajoknak kínált életlehetőséget, a korábban ott élő állatok részben beszorultak a hullámterekre, illetve a szántóföldi műveléshez alkalmazkodni tudó fajok megsaporodtak, a többiek megfogyatkoztak.

Az átalakulás természetesen nem csak a Tisza-és Duna - völgyre korlátozódott. SZÉCHENYI István a Balaton üdülőövezetté való alakítását már a reformkorban szorgalmazta.^{61/} Mások a Balaton esetében is a gazdasági érveket helyezték előtérbe: "A' tónak egy részét le kellene eresztetni, melly által sok ezer quadrat öl jó földet nyernének a' birtokosok."^{62/} Szerencsére azonban a XIX. század közepén egy ilyen nagy természetátalakításra,-pusztításra nem álltak rendelkezésre megfelelő eszközök, illetve a társadalom politikai viszonyai nem engedtek meg egy ilyen célú nemzeti összefogást. A későbbi természetvédelmi törekvések mindezzel csak nyertek, de tudjuk, hogy a Balaton ügye így is időről időre szinte megoldhatatlan feladatot jelentett.

IV.

Az élőhely megváltozása alapvetően módosította az ott élő állatvilágot. Évszázadokig szinte minden madárra és emlős állatra vadásztak. Így a vadon élő állatok védelmének forrásvidékét keresve a vadászat és a természetvédelem kapcsolatát kell tüzetesen megvizsgáljunk.

A vadászat és természetvédelem kapcsolatának áttekintésekor érdemes meghatározni azokat a lehetséges kapcsolódási pontokat, ahol a természetvédelem mai értelmezése összefügg a vadászattal, vadgazdálkodással. Az első ilyen kapcsolódás a vadon élő állatok élőhelyének védelme, bármilyen megfontolásból /tehát a természetvédelmi célokon kívül is/ történik az. /Erről az előzőekben már szoltunk./ A természetvédelem és a vadászat másik összefüggési lehetősége a vadászat korlátozása. Ez a korlátozás sokféle lehet /helyre, személyre, időre, vadászati módra stb./, de mindenkor az állatvilág kímélését is jelenti. A harmadik lehetséges összefüggés a vadfajok mesterséges szaporítása, illetve vadfajok visszatelepítése vagy honosítása. Ha a magyar vadászat történetét a vázolt szempontok alapján tekintjük át, számos /mai fogalmaink szerinti/ természetvédelmi nyomra akadhatunk.

A vadászat korlátozására első példaként talán az állatösök tiszteletéből fakadó tilalmat említhetjük meg. Tudjuk, hogy Árpád nemzetsége a turulra nem vadászott,^{63/} mint ahogyan Hunor és Magor sem ejthette el a mondbeli szarvast. A vadászat korlátozására további érdekes adat I. /Szent/ László király rendelete, amivel 1092-ben megtiltotta a vasárnapi vadászatot.^{64/} Nem a vadat akarta ezzel kímélni, hanem a hívők lelki üdvét kívánta védeni, mégis érdekes dokumentuma a vadászat tilalmazásával közvetve a vad védelmének. Ugyancsak vallási megfontolásokból rendelkezett az 1279. évi budai zsinat így: "... ha valamely szerzetes kutyákkal, madarakkal /sóllymokkal/ vadászaton éretnék, bárkinek megengedtetik, hogy azokat tőle elvehesse."^{65/}

A kereszténység vaddal, vadászattal kapcsolatos megítélésekor elkerülhetetlen Assisi Szent Ferenc példájának a megemlítése. Annál is inkább, mert a mai természetvédelmi mozgalmak bizonyos fokig benne látják az első természetvédőt. Miért is lehet Assisi Szent Ferenc természetvédő?

Életéből, tetteiből tudjuk,^{66/} hogy abban az időben, amikor például a farkast ember módjára felelősségre vonták, felakasztották gaztetteiért, Szent Ferenc beszéddel fékezte meg. Azután nemcsak a kerteket, virágokat szerette mérhetetlenül, hanem a kerteket, erdőket, mezőket benépesítő madarakat is. Prédikált a madaraknak, illetve kérte a madarakat, hogy csivitelésükkel az ő prédikációját ne zavarják. Azok szót fogadtak, sőt egyetlen intésére a kereszt alakjának megfelelően rebbentek a négy égtáj felé.

A XII-XIII. század fordulóján élt szent tanításával azt a hitet erősítette az emberekben, hogy a keresztények magukhoz hasonlatos isteni teremtvényeknek ismerjék el a természet különféle megnyilvánulásait. Ez a szemlélet ugyan már az Ószövetségben is megtalálható, de hangsúlyozására, tudatosítására a középkorban is szükség volt.

Assisi Szent Ferenc legjobban a búbos pacstírtát kedvelte. Emlegette is, hogy ha császárral találkozna, törvényt kérne a pacstírták védelmére. A császárok azonban nem törődtek sokat a szent szándékaival. Mutatja ezt az is, hogy vadaskerteket létesítettek, amelyekkel a vadállatokra is kiterjedő hatalmukat jelképezték.^{67/} Tehát minden tőlük függött, az ő hatalmuk alatt állott. Miért éppen a búbos pacstírtákat részesítették volna külön védelemben?

A kereszténységnek természetesen más állatokkal kapcsolatban is voltak védelmi megfontolásai. Gondoljunk csak Hubertusra, aki a szarvasbikát le akarja löni, de amikor megpillantja agancsai között a fészületet, a szarvasbikában Jézust ismeri fel. Menet francia szerzetes pedig már egyenesen azt állította, hogy a szarvasvadászat Krisztus szenvedését jelképezi, ahol a tizenkettes szarvasbika maga Krisztus, a vadászmeister Júdás, míg a kutyák a csatlósok, a vadászó világi és egyházi fejedelmek pedig Kajafástól Pilátusig megtestesítik Krisztus ellenségeit.^{68/}

Még egy szentre hívjuk fel a figyelmet. Nevezetesen Szent Egyedre, aki a hozzá menekülő szarvasünőt a testével védte meg a vadász nyilától. Látjuk, az állatok védelme, kimélése nemcsak királyi rendeletekben, hanem vallásértkölcsi parancsokban is megtestesült. Mégis milyen kevesen hallgattak rá! Hiszen ez a kor a fényes főúri vadászatok, a hetekig tartó lakomák időszaka. Assisi Szent Ferenc fellépését, példáját ezért is nagyra kell értékelnünk, mert ebben a korban mert szólani a természet megbecsüléséről, védelméről.

Visszatérve a vadászat és a természetvédelem kapcsolatának magyarországi vonatkozásaira, meg kell említenünk a vadgazdálkodás kezdeteit is.

A vad tudatos helyhez szoktatására, mai fogalmaink szerinti vadgazdasági berendezés létesítésére utal II. Géza király 1157-ben kelt oklevele, amelyben az Esztergom környéki erdőekben sózók létesítéséről intézkedett.^{69/} /Feltételezhető, hogy a sózók szükségességét az állattenyésztés gyakorlatából ismerték.^{70/} /A vad helyhez szoktatása, a vadászati lehetőségek, eredmények növelése nem volt idegen a középkor vadászatától sem. A vadaskertek létesítése ezt a célt is szolgálta. Ugyanakkor ezzel lehetőséget adtak új, a Kárpátmedencében addig idegen vadfajok megtelepítésére is. Így tudjuk, hogy például a dám és a fácán a XV-XVI. században vadaskerti vadként fordult elő.^{71/}

A vadászati tilalmakat illetően a továbbiakban II. Ulászló király 1504. évi V. törvényére kell utalnunk. Kimondta ugyanis a jobbágyi kötelezettségét elhanyagoló parasztok vadásztól való eltiltását /18.cikk/. A Dózsa-felkelés évében /1514/ pedig megtiltották a jobbágyok fegyverviselését. A különféle tilalmak ellenére azonban számos jel utal arra, hogy a jobbágyok továbbra is vadásztak, hiszen a vaddal való adózási forma továbbra is fennmaradt.^{72/} Tárgyunk szempontjából azonban érdekesebb, hogy a középkori Magyarország pusztulása, a török kori romlás minden jobbágyi és nemjobbágyi vadásznál nagyobb károkat okozott a Kárpát-medence, annak is főleg középső része, vadállományában. Csak példaként említhetjük, hogy a XVI. század végén Esztergom ostromakor a hadsereg élelmezésére alkalmasabb volt a vadhus, mint a marha, mert sokkal olcsóbban lehetett hozzájutni.^{73/}

A XVIII. században kibontakozó ujjaépítés, a gazdaság szervezésének időszakában született III. Károly 1729. évi III. dekrétuma "a vadászat és madarászat szabályozásáról" /22. cikkely/. Benne a vadászatot csak a nemeseknek engedte meg, ugyanakkor vadfajok szerinti tilalmi időket is elrendelt. Ez a tilalom csak a szarvasbikára, -ünőre és őzsutára vonatkozott, "a nyulakra való vadászás, s a ragadozó vadak üldözése" viszont "folyvást szabad" volt /10.§/. A vadászati jog földbirtokhoz kötésének kezdeti törekvésére utal, hogy a telepített vad /fácán és fogoly/ elejtését a birtokos számára tartotta fenn /6.§/. A tilalmi idők központi meghatározásán kívül a városok, egyes birtokközösségek is igyekeztek a vad szaporodását rendletekkel is elősegíteni. Itt Közseg város 1729. évi szabályrendeletét említhetjük meg, amelyben május végéig minden vad elejtését megtiltották.^{74/}

Mária Terézia idejében a jobbágyi szolgálatok rendezésével együtt ki-váltak a vadkárelhárítás érdekében is lépéseket tenni. Így a földjeiken

előforduló vadkárosítások elhárítására a jobbágyoknak évi három napon át joguk volt a károsított területen vadászni.^{75/}

A vadászatot 1802-ben I. Ferenc újra szabályozta /III. dekrétum, 24. cikk/. A korábbi tilalmi rendeletben szereplő, vadászott állatfajok körét a dámúnó tilalmi idejével bővítette, sőt nyulra is vadászati tilalmat állapított meg /február elsejétől március végéig/. A jobbágyoknak pedig megtiltotta a fajdkakas vadászatát. /Tehát a ritkuló, becses vadászati értéket képviselt már ekkor - a közelebről nem meghatározott - fajd./ "A ragadozó vadakat, s a vetésekre és szőlőkre kártékony madarakat jogukban áll az illető törvényhatóságoknak a helyi körülményekhez képest kiirtani"- írták a törvény 11. §-ában. Ez a mondat volt az alapja a később visszavisszatérő, gyakran pocskondiázott^{76/} törvényhatósági vadászatoknak, sőt a "ragadozó vadak" tüzzel-vassal való irtása kötelezettségének is.

Az "ártalmas állatok" és "ragadozó vadak" pusztításának kérdése azonban már jóval korábbi. Tudjuk például, hogy a barcasági városokban már a XVI. században tarifát állapítottak meg a medve és farkas elejtésére. Az ottani parasztok egy-egy télen jó "borravalót" gyűjtöttek össze a medvé- és farkasirtásból.^{77/}

Az "ártalmas állatok" kötelező pusztítására pedig egy nagykunsági példát említhetünk. "Vererek, varjúk, csókák, szarkák és hollók - szólt egy 1775. évi körrendelet -, ugy ezekhez hasonló madarak pusztítása eránt kapitány uramék /t.i. a nagykun kapitány/proporcióit a quantum után repatiállják ..., nem különben a farkasok pusztítása eránt is..." Sőt a következő évből ismerjük a kivetett "quantum" nem teljesítéséből származó büntetéseket is. Egy verébfő egy dénárt jelentett, "nagy madár" /sas, vércse, héja, ölyv, kánya, karvaly, szarka, csóka, holló, vadlud, lillik, daru, túzok és "ezernyi fiai", ezeknek tojásai "két egy számba acceptáltatik"/ egy krajcárt, a farkasbőr pedig 1 forint és 30 krajcárt.^{78/} Elképzelhető ezek után, hogy a XVIII. század végén az "ártalmas állatok" tüzzel-vassal való irtása az emberek mindennapjaiban - mint adófizetői kötelezettség - mit is jelentett.

A ragadozók esetében még egy kérdésre ki kell térnünk. Ez pedig a solymászat ügye. CSÖRE Pál kutatásaiból tudjuk, hogy a magyarság - Ladislaus Hungarus - révén nemcsak a solymászat gyakorlati, hanem elméleti fejlődéséhez is nagyban hozzájárult.^{79/} A solymok beszerzése, betanítása azután a török időkben is komoly feladatot jelentett.^{80/} Sőt Erdély a török

portának betanított sólymokkal is adózott.^{81/} Ki gondolta akkor, hogy a solymászat, illetve a ragadozók ellen meghirdetett "háború" ezeket a nemes madarakat már a XIX. században végveszélybe sodorja!

A mai természetvédelem legnagyobb gondjával, a fajok kipusztulásának problémájával ugyanis már a középkortól kezdődően találkozunk. Az őstulok eltűnését a tatárjárás utáni időkre teszik.^{82/} A jávorszarvas a XV-XVIII. században fordul elő - váltóvadként - utoljára. BÉL Mátyás 1730 táján kétségbeesetten kérdi: "van-e Magyarországon jávorszarvas és bölény?"^{83/} Nos, az utolsó bölényt feltehetően 1762-ben ejtették el Erdélyben, bár igazat kell adnunk a későbbi krónikásnak, aki szerint minden vidék szeretné utólag az ő bölényét az utolsónak tudni.^{84/} Tény az, hogy a XVIII. század második felében a bölény is eltűnt a hazai faunából. Ugyanerre az időre tehető az utolsó vadkecskének elejtése is, bár itt az adatok meglehetősen ellentmondásosak.^{85/} Az említett vadfajok eltűnésében az élőhely változása /tehát a lakosság szaporodásával az erdőirtások, lecsapolások, stb./ és a vadászat egyenlő súllyal estek latba.

A XIX. században a tudományok fejlődése új távlatokat nyitott meg az élővilág megismerésében, megóvásában. Természetesen itt is a különlegességek, a szokásostól eltérő dolgok tűntek legelőször szembe. Jellemző példája ennek az 1841-ben alakuló Királyi Magyar Természettudományi Társulat oklevele, amelyet a "honi ritkaságokból" állítottak össze.^{86/} Ezek a ritkaságok azonban már a ténylegesen meglévő, leirt növények és állatok közül kerülnek ki. Hol vannak már a középkori "bestiáriumok"^{87/} kétféjű kigyói, főnixei és baziliskuszai!

Aki pedig ismeri, az kiméli is a természetet. A hód megmentése érdekében tett - máshol bővebben kifejtett^{88/} - megkésebb, eredménytelen lépések ezt bizonyítják. Nagyon fontos felismerése ennek a kornak, hogy a tudomány eredményeit meg is kell ismertetni, ha kell éles szavakkal el kell ítélni a bűnösöket. Hallgassuk csak PETÉNYI János Salamon 1845. évi kifakadását: "...a'jólét körében nagy jelentőségű szerepet játszó legértékesebb állatok honunkból eltűnnek; az állatpusztítások kimondhatatlanul veszedelmesek és káros befolyásuak főleg a' korlátlan vadászatok, madarászatok 's halászatok által."^{89/} A tudományos megismerésével együtt az élővilág /gazdasági szempontból/ "káros" és "hasznos" csoportokra történő felosztása is elkezdődött.

Meg kell jegyeznünk, hogy az óvott nemes vad védelmének szempontjai gyakran egybe estek a földművelés, állattenyésztés érdekeivel, így a "károsak" pusztítását a vadgazdálkodás belterjességének igényei is ösztönözték.

Mindezek a gondok a XIX. század közepén még nem voltak nyomasztóak. Hiszen 1855-ben is így vélekedtek: "A természet Magyarhont, a' vadakra nézve, éghajlata, területe 's növényei változatosságainál fogva egész vadaskertté alkotta, 's ez az egyedüli oka, hogy noha a' vadászati viszonyok 's az erdészet még nem igen rendezvék, ezért az országban mégis vadban hiány nincsen."^{90/}

Tudnunk kell azonban, hogy az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc idején újra hadszíntérré váló ország vadállományában ismét pusztulás kezdődött. A vad élőhelyének változását pedig az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezést követő tökéletes fejlődés gyorsította meg. A vadászati kultúra fejlődése, a vadóvás, a vadtenyésztés azonban - és éppen itt mutatkozik meg a vadászat mint alkalmazott természetvédelem jelentősége - az élőhelyek változásának káros folyamatát részben ellensúlyozta.

Ehhez azonban tisztázni kellett, hogy kihez is tartozik a vad, kinek van joga vadászni. A jobbágyfelszabadítás körüli időben megsokasodtak azok a törvények, amelyekkel a jobbágyokat kirekesztették a vadászatból. Az 1836. évi VI. tc. 8. §-a a jobbágyok haszonvételei közül "a vadászat, halászat és madarászat jussait" kivette. Ugyanígy rendelkezett az 1847. évi /erdélyi/ V. tc. 12. §-a is, amikor kimondta, hogy "a vadászat, halászat, madarászat joga kirekesztőleg a földesuraságot illeti."

A tilalom kérdésében a "mezei rendőrségről" szóló 1840. évi IX. tc.15. §-a ugy intézkedik, hogy a vetéseken az aratás végéig, a kaszálókön pedig a sarju betakarításáig általában tiltja a vadászatot. Ugyanezt teszi a szőlőkben február elejétől a szüret végéig, sőt a "gyenge faültetéseken" addig, amíg a vadászat abban kárt nem tehet. A tulajdonosoknak azonban itt is előjogaik voltak, sőt a törvény 16. §-ában ez áll: "A károsítottak szabadságában áll olly határban, melly nem tilos, a kárttevő vadakat, habár tilosból vagy vadaskertből jöttek is azok, a kár helyén megfogni, elejteni vagy egyonlídni." A szomszédos területek vadállományának lepuskázására tehát az említett törvény felhatalmazást adott. Ezek után ne csodálkozzunk azon, hogy az ilyen elejtéseket a vadászfelfogás még évtizedek múltán is bocsánatos bűnnek tartotta.

1872-ben uj vadászati törvényt hoztak /IV.tc./, amely a modernkori vadászati rendelkezések alapját képezte. A törvény a vadászati jogot a földtulajdon elválaszthatatlan tartozékának mondta, de minket érdekelnék a tilalmi idők változásai is. Február 1-jétől augusztus 15-ig általános vadászati tilalmat rendeltek el, és csak az ettől eltérő időben vadászható vadfajokat sorolták fel. Fajdjércére egész évben tilos volt vadászni, viszont a "seregekben vonuló" vízimadarakra, galambokra és ragadozó madarakra mindig lehetett /14.§./. "A ragadozó vagy kártékony állatokat - olvashatjuk a 15.§-ban -, ugymint: medvét, farkast, rókát, hiuzt, vadmacskát, nyestet, vaddisznót, borzot, tengeri nyulat, hörcsököt, ürgét, görényt, menyétet, nyustot és vidrát saját területén bármikor elpusztítani mindenkinék szabad azon esetben is, ha a vadászat bérbe volna adva."

A törvény azonban - más hiányosságai mellett - nem mondta ki a madarak /elsősorban énekesek/ védelmét. Pedig az 1860-as évek végére, 1870-es évek elejére már ebben a témában is születtek eredmények. Természetesen a gazdasági szempontokból ajánlották védelemre például az erdő rovarpusztító madarait,^{91/} de "a madarak szerepe a természet háztartásában"^{92/} ennél tágabb megfontolásokra is alkalmat adott. Itt is, akárcsak az erdők esetében megfogalmazódott a természetben meglévő önszabályozás: "Igy van egyik dolog a másikért /ti. a madarak és a rovarok/ a természetben, ezen madarak nélkül a bogarak és prücskők túl a rendin nagy pusztítást tennének, de a gondviselés ugy igazítja a dolgokat, hogy egyik erőnek más erő legyen ellene szegezve, hogy gondatlanság miatt a természetből semmi ki ne vesszen."^{93/}

Pedig ekkor már nyilvánvalónak tűnhetett, hogy a fogyás akár a kiveszést is jelentheti. Nemcsak a PETÉNYI által emlegetett hódra és mormotára kell itt gondolnunk, hanem a legnyilvánvalóbb fogyásokra. Például arra, hogy a XIX. század elején Pest-Buda környékén még farkas és vadmacska is élt, sőt a Városligetben vidra fordult elő,^{94/} a kiegészés körüli időkből pedig mind ezt már hiába keresték volna. Mint ahogyan eltűnt a kékcsőrű réce is a főváros környékéről.^{95/}

Ismét fel kell tennünk a kérdést: mivel tudta a vadgazdálkodás ezt a folyamatot fékezni?

A honosítás, új vadfajok megtelepítésének kérdését már részben érintettük, de ki kell emelnünk, hogy ez csak a XIX. század második felében vált jelentőssé. Előtte a "jágerokat" oktatták például a fácántenyésztesre^{96/},

vagy a ragadozók irtására /"mivel husevők 's bátor természetűek, minden kisebb vadra ártalmasak, következõleg minden uton-módon pusztítandók" - ti. a ragadozómadarak^{97/}, de tudományos alapokon senki nem próbálkozott honosítással. BÉRCZY Károly 1860-ban javasolta, hogy - francia példák alapján - "honosító társulatot" kell Magyarországon is életre hívni.^{98/} A társulati tagok pályázatokon bírálnák el egymás sikeres honosításait. Ha ez a társaság nem is alakult meg, FORGÁCH Károly Nyitra megyében az 1860-as évek végén elkezdte a muflonok megtelepítését.^{99/} S az ebbõl a célból létesített vadaskertjével õ már bizonyára nem az állatokra is kiterjedõ hatalmát akarta jelképezni, hanem a tudomány felhasználásával új állatfaj hazai meghonosítását.

A vadászat, vadgazdálkodás tehát mind jogi szabályaival, mind elméleti és gyakorlati tudásával a XIX. század második felében csak részben állt készen arra, hogy a vadállomány védelmében a természetvédelmi megfontolásokat is érvényesítse.

V.

Az õsállattani és régészeti lelõhelyek természetvédelmi vonatkozásai meglehetõsen késõn vetõdtek fel. Itt elindulva tehát a forrásvidéket nehezen találjuk, mert ezek gazdasági jelentõsége évszázadokig jelentéktelen volt, csak a XIX. században irányult rájuk a figyelem különlegességük, illetve tudományos értékük révén. Tudjuk, hogy a legtöbb barlangot is elõbb csak különlegessége folytán tartották számon, tudományos megismerésük, leírásuk csak a XIX. században vett jelentõs lendületet.^{100/} Így a védelem gondolata csak késõn vetõdött fel. A tudományos leírás, "felfedezés" azonban nagyban segítette ezt a munkát, így a barlangok viszonylag rövid idõ alatt - de már a XX. században - törvényes védelmet kaptak. Természetesen itt a védelem kimondását az is megkönnyítette, hogy gazdasági érdek ritkán akadályozta az oltalmazásukat. Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy a megismerés, de még inkább a kíváncsiság miatt rengeteg barlangtani érték ment tönkre, sérült meg helyrehozhatatlanul.

Fokozottan érvényes ez a föld felszine felett lévõ õslénytani leletekre. Csak az ipolytarnóci kõvült fa példáját említjük, amely évtizedről év-

tizedre "fogyott".^{101/} Ismételten utalnunk kell tehát rá, hogy bár ezen értékek védelmének forrásvidékét kutatva, az időben visszafelé haladva hamar csörgedező vízre bukkanunk, de nem tudhatjuk, hogy a szemünk előtt megcsillanó víz előtte milyen földalatti üregekben járt évezredekén át.

Ugyanez az érvényes a történeti és kulturtörténeti helyek védelmére is. Gondoljuk csak meg! Amíg a várakban, várkastélyokban és kastélyokban laktak, tulajdonosuk rendben tartotta az épületet és a környező parkot, ki gondolt arra, hogy mint kulturtörténeti értéket a természetvédelmi jogszabályok alá kell helyezni? De ugyanez érvényes például a kiskunsági hantból épített, zsindellyel fedett szőlőmalmokra is. Hiszen amíg abban örültek, a malom működött, addig nem volt szükség védelemre.

Ebben az esetben egyértelműen az életforma változása tette értékesé az adott objektumokat. Hiszen akkor vált értéké egy szőlőmalmom, amikor már villanymalmok voltak. Vagy a zsupfedeles falusi ház is a palatetős "kockaházak" világában lett érték.

A várakkal, kastélyokkal kapcsolatosan viszont egy másik tényezőre kell utalnunk. Ez pedig a természetjárás, a szervezett turistaság kifejlődése. Bár Magyarországon például a Kárpát-Egylet csak 1873-ban - tehát jelenlegi vizsgálódásunk időhatárán kívül - alakult meg, mégis vannak már nyomai a korábbi természetjárásnak is. A turisták pedig valahová igyekeztek. Egy-egy várrom, szép - ráadásul a tulajdonos engedélyével látogatható - kastélypark vonzó célpontnak tűnt. Ez azonban tömeges méreteket csak a századfordulón öltött. Ráadásul akkor volt alkalom a milleniumi ünnepségekhez kapcsolódva a történelmi épületeket is bemutatni. Így érthető, hogy ezen emlékek természetvédelmi vonatkozásai időben hozzánk közeli források.

A hagyományos életformák megőrzésének az igénye is csak mintegy 50-60 évvel ezelőtt került a magyar természetvédelem céljai közé. Maga a kérdés viszont egyidős az emberrel. Hiszen az emberi társadalom fejlődése a megújítás története. Az, hogy az egykori életformák ebből a nemzedékről nemzedékre folyó átörökítésből kivehetők és megőrizhetők /a mikrotájjal, a gazdasági berendezésekkel és használati tárgyakkal/ nagyon is kétséges. Nem lehetetlen, hogy a természetvédelem egyik legnagyobb gondját napjainkban is éppen ezek a hagyományos életformák fenntartásának kérdései okozzák.

Az ember és a környezetének kapcsolata, annak negatív és pozitív vetületei természetesen időről időre a megőrzés igénye nélkül is vizsgálhatók. A

történeti ökológia végzi el ezt a munká. Legutóbb KÓSA László mutatott rá, hogy az ember és a táj egysége hogyan bomlott meg a török kort követő újratelepülés alkalmával, miként vált ez a kapcsolat a XX. századra szinte helyrehozhatatlanul deformálttá.^{102/}

Az életformához közvetlenül kapcsolódik a termesztett növények és tenyésztett állatok génkészletének megőrzése. Ez is újabban került a természetvédelem feladatai közé, de az ember a tenyésztés során a génkészletek megőrzését és megújítását - mindenféle természetvédelmi alapismeretek nélkül is - évezredek át végezte. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy a honfoglalástól a XIX. század közepéig a termesztett növények és a tenyésztett állatok, azok génkészletei is számottevő változáson mentek keresztül. Fejlődtek a termesztési technológiák, amelyek új fajták előretörését hozták, de változtak, bővültek a termesztett növények fajai is. Itt elég csak a rizs, kukorica, a dohány, vagy a konyhakerti növények közül a paradicsom, a paprika és a burgonya megjelenésére utalnunk. A szőlő- és kertkulturában szintén változás, fejlődés ment végbe. A termesztés mind belterjesebbé vált, ugyanakkor az ültetett gyümölcs- és szőlőfajták is módosultak. Szembetűnő volt például az egykori fehérbortermő vidékek vörösbortermővé válása.

A változás a tenyésztett állatok esetében még nyilvánvalóbb. A magyarországi lóállomány a honfoglaláskori alaktól az idők folyamán eltávolodott. A kalandozások kora, majd a török idők arab lovai, illetve a XVIII. század nehéz, spanyol eredetű lovai jelentősen átalakították /testméretben, használhatóságban, stb./ a hazai állományt.

A ló nagy hadászati jelentőségéből kifolyólag a vele kapcsolatos kereskedést már korán uralkodói rendeletek szabályozták. I. /Szent/ László megtiltotta /II. könyv 15.fej./ a magyar lovak kivitelét, amit Könyves Kálmán is megerősített: "Magyarországon lakó ember senki ne merjen a környülfekvő végekben magyar lóval kereskedni." /I. könyv 76. fej./

Igy volt ez a XVIII. század végén, a XIX. század elején is. Az állam igyekezett a tenyésztett fajtákat állami ménesekkel, majd később állami méntelepek felállításával befolyásolni. Tehát a tudatos tenyésztői munka állami feladattá vált, egyúttal azonban elindult a tájfajták visszaszorulása. Mindezt a XIX. század elején kezdődő angol ló korszaka csak hangsúlyozta. Hiszen törzskönyveket vezettek, leszármazási táblákat készítettek,

ugyanakkor a lótenyésztés és hozzákapcsolódó lósport megteremtése a reformkorban nemzeti feladattá vált.

A szarvasmarhaállomány fajtáinak változásában is jelentős szerepet játszott a tenyésztési cél. A ma jellegzetesen korai fajtának tartott magyar szürke marha a XIV. századtól hódított tért, de a korábbi, kistermetű marhát teljesen nem szorította ki. A juh testfelépítésében, szarvalakulásában egészen a XVI-XVII. századig őrizte honfoglaláskori formáját. A mai természetvédelem egyik becses állata, a hortobágyi racka csak ekkor jelent meg. Ugyanakkor fontos változást idézett elő a finomgyapjas merinó juhok behozatala a XVIII-XIX. század fordulóján. A honfoglaláskor itt talált helyi állományból alakultak ki a sertéstájfajták, amelyek a XVIII. században is tenyészttek. A XIX. század folyamán azonban már egy-egy tenyésztési cél érdekében /előbb a zsír-, majd a hustermelés miatt/ gyors fajtaváltozások figyelhetők meg, amely folyamat, ha nem is az egész országra, de jelentős régiókra kiterjedt. Ebben uttörő szerepet vállaltak a belterjességre törekvő nagybirtokosok.

A sertéssel ellentétben, a magyar kutyafajták alaptípusai valószínűleg a honfoglaláskor kerültek be. Ezeket alakították, formálták tovább a megfelelő tenyésztési célok szerint. Mig a pásztorkutyák esetében megmaradtak a hazai fajták, a vadászkutyáknál nem. A magára valamit is adó vadász a múlt században külföldről hozatott vizslát, sőt agarat és kopót is. Így ez utóbbiak magyarhoni képviselői a XX. századra csaknem a végpusztulás szélére jutottak.^{103/}

A mai természetvédelem a természeti értékek megismerését, bemutatását is céljai közé számítja. A népi természetismeret alapjai a régmúlt idők homályába nyulnak. Éppen ez az ismeret őrizte meg például a tarvarju emlékezetét, amely a XVII. század elején tűnt el Magyarországról.^{104/} Az írásbeliség kiterjedésével gyarapodó országleírások természetesen tartalmaztak több-kevesebb ismertetést a természeti környezetről, gazdálkodási módokról is. Itt említjük meg OLÁH Miklós nevét,^{105/} de különösen ki kell emelnünk A.F.MARSIGLI leírásait. Tőle tudjuk, hogy a XVII-XVIII. század fordulóján még fészkelte a bütykös ásolud és a bütykös hattyu Magyarországon.^{106/} A természettudományok művelői, például Carolus CLUSIUS^{107/} és LIPPAI János^{108/} a növényvilág megismertetését, feltárását tűzték ki célul. Velük ellentétben

a MISKOLCZI Gáspár által fordított "Egy jeles Vad-kert..." az állatvilágot igyekezett megismertetni. Az 1702-ben megjelent műből érdemes idéznünk a gólya "minősítését", amely már csirájában tartalmazta a későbbi káros-hasznos kategóriák elhatárolását. "A Gólyák - írja MISKOLCZI Gáspár F. FRANZIUS nyomán - szeretik az emberi társaságot, és semmit olyat nem tesznek, mellyért az emberek meg-neheztelenének, mert ők a' Galambokat meg - nem tépik, mint az Őlyvek; a' tsirkéket nem ragadozzák mint a' Héjják; nem élnek döggel, mint a' Sasok; nem fajtalanokodnak olly nyilvánosságosan, mint a' Verebek; nem-is lopnak, mint a' Hollók; hanem a megvidámító Tavaszi időnek örvendetes hirt mondó postái, a' kerteknek, réteknek, házak környékének békáktól 's kigyóktól meg-tisztítói."^{109/}

A XVIII. századi tudományos megismerést segítették az újjáéledő parkok, vadaskertek, és nem utolsósorban az oktatás, a művelődés terjedése. Mindezekkel együtt egyre nagyobb szükséggé vált az ország természeti és gazdasági viszonyainak felmérése, térképezése és leírása. A század végén elkezdett II. József-féle első katonai térképfelvétel és országleírás adatai nemcsak gazdaságtörténeti szempontból jelentősek, hanem az egykori, még jórészt természetes növénytakaró ismerete miatt is. Az akkor leirtakhoz tudjuk viszonyítani tételiesen is a változásokat. A változásokat, amelyek a XIX. század közepén felébredtették a természetvédelmi mozgalmakat.

VI.

A természetvédelem forrásvidékeit kutatva egyetlen egy témát nem járunk még körül, a nemzetközi vonatkozásokat. Ma már természetesnek tartjuk, hogy a világ természetvédelmi eredményeiről, gondjairól csaknem naprakész elképzelésünk van, de a természetvédelem "hőskorában" ez egyáltalán nem így volt. Pedig már a mai értelemben vett természetvédelmi gondolat felvetésének idején, a múlt század hatvanas éveiben nem elhanyagolható hatást gyakoroltak a magyarországi természetvédelemre a külföldi mozgalmak.

A legelső ilyen nyomra 1865-ben, a tátrai zergék és mormoták védelmével kapcsolatban akadunk. A Krakói Tudós Társulat Physiographiai Bizottsága a magyar társegyülethez, illetve hazai befolyásos személyekhez fordult a

mormoták megmentésének érdekében. Tudjuk, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat tett is ennek hatására lépéseket.^{110/} Ugyancsak a mormotákat védte a bécsi állat- és növénykert egyik munkatársa, aki szintén felhívta a magyarországi illetékesek figyelmét a szükséges védelmi intézkedésekre.^{111/} Tehát már ekkor elkezdődött az, hogy külföldi szakemberek mutatnak rá az ország értékeire, az ő felhívásukra tesz a magyar politikai vezetés - az ország jó hírének megőrzése miatt is - intézkedéseket.

Ugyancsak külföldről, a német mező- és erdőgazdák 1868. évi gyűléséről érkezett felhívás az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztériumához, amelyben a hasznos madarak oltalmazását kérték. Az 1870-es években a közös külügyminisztérium ebben az ügyben eredményes lépéseket tett.^{112/} A madárvédelem egyébként különösen alkalmasnak mutatkozott a nemzetközi együttműködés kialakítására, hiszen a madarak vándorlásuk során több országot is érintenek. Tehát megóvásuk csak úgy hatékony, ha valamennyi érintett állam megfelelő védelemben részesíti őket.

A hazai természetvédelem nemzetközi kapcsolatának érdekes nyoma az az 1872. évi megkeresés, amelyet a magyar kormány Spanyolországból, Cadizből kapott.^{113/} Az ottani "Sociedad protectora de las animals y las plantas" érdeklődött, hogy hazánk milyen törvényeket hozott az erdőpusztítások megakadályozására. A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium erdészeti osztálya meglehetősen siralmas képet festett a hazai állapotokról. Igaz, kiemelte, hogy készül az új erdőtörvény /még hét évet kellett várni az elfogadására/, de érvényes rendelkezésként csak az 1790/91. évi LVII. tc.-et és az 1807. évi XXI. tc.-et, illetve Erdélyre vonatkozóan az 1852. évi osztrák erdőtörvényt tudta megemlíteni. Utalt még a legujabb, 1871. XVIII. tc.-re is, amelyben a községi erdők tulajdonosait kezelési szabály alkotására kötelezték. /Tudjuk azonban, hogy ez utóbbi törvény 109. paragrafusa nagyon csekély befolyást gyakorolt a magyarországi erdők fenntartására./

Ez bizony nagyon kevés akkor, amikor egész Európában óriási léptekkel haladt előre a természet kihasználása, benne az erdők letarolása. A kiegyezést követő iparosítás, kapitalista fejlődés Magyarországon is minden korábbinál nagyobb természetátalakítást okozott. Az alig éledező magyar természetvédelmi mozgalom vajon utját tudja-e állni a jöváthatetlen természetpusztításoknak? Vajon az ember gazdasági megfontolásai, erkölcsi indítékai, tudományos érvei elegendők lesznek-e legalább menedékhelyek, védett szigetek létesítésére?

A magyar természetvédelem további, most már "folyóvá" duzzadó története azt bizonyítja, hogy mindenképpen születtek részeredmények, de az igazi áttörés még mindig várat magára. A védelem szószólói mindig lebecsültek és lebecsülik a természetet kizsaroló ember mohóságát, miközben saját hatásukat, érveiket túlértékelik. Pedig a XX. század végének embere - akár ismeri a természetvédelem forrásvidékét, akár nem - már globális problémaként éli meg a természetpusztítás következményeit. Mégis, mintha még mindig nem ismerné fel cselekedeteinek következményeit. Pedig már a reformkorban hangoztatták, hogy a nem megfelelő kezelés következményeként a természet "majd méltó bosszúra gyul, 's azt is megtagadja tőlünk, a' mi legszükségesebb."^{114/}

JEGYZETEK

1. KESZTHELYI I. 1982. 48. p.
2. R. VÁRKONYI Á. 1989. 85. p.
3. KAÁN K. 1939/40. 141.p.
4. Az eredeti térkép az Országos Széchényi Könyvtár térképgyűjteményében található. Reprodukciót közöl róla pl. CSÖRE P. 1980. 51. p.
5. TAGÁNYI K. 1896. I. 5-16. p.
6. Az irtásfalvakra lásd pl.: KÖRMENDY A. 1974. és FÖLDES L. 1978.
7. A bányaerődökkel kapcsolatos kérdésekre lásd pl.: MAGYAR E. 1983.
8. Evlia Cselebi... 1985. 28.p.
9. ÁGOSTON G. 1988. 242-292.p.
10. Lásd pl.: NOVÁKI Gy. 1985.
11. XÁNTUS J. 1941. 2-3. p.
12. R. VÁRKONYI Á. 1989. 86-89. p.
13. BALOGH Á. 1968. 26.p.
14. HANUSZ I. 1905. 66.p.
15. VIDÉNYI 1826. 72.p.
16. VÁRKONYI Á. 1990. 264-267.p.
17. Idézi: KAÁN K. 1931. 28.p.
18. Lásd pl.: HERMANN A. 1893.
19. A régi törökök... 1903. 169.p.
20. TAGÁNYI K. 1896. I. 126-127. és II. 261-262.p.
21. TAGÁNYI K. 1896. I.25., 50., 96-168., 240-242., 601-603. és II.38-43.p.
22. Lásd: N.KISS I. 1990. 84.p.
23. DANKANITS Á. 1983. 41.p.
24. R. VÁRKONYI Á. 1989. 87-90.p.
25. IMREH I. 1987. 161-162. és 172-174. p.
26. Erdőirtási szerződésekre lásd pl.: OROSZI S. 1987.
27. A jobbágyfelszabadítás utáni időszak 30 éve alatt mintegy 1,3 millió ha-ra teszik a kiirtott erdőterületet. /Lásd: RÉFI OSZKÓ M. 1984. 392.p./
A legelőilletőségként kapott erdők azonban olykor a XIX. század végét is megérték, akkor vágták ki őket. /Lásd pl.: OROSZI S. 1991. 52.p./
28. TANÁRKY M. 1814. 13.p.
29. TÁNCICS /STANCSICS/ /M./ 1838/b. 44.p.
30. VEDRES I. 1825.
31. OROSZI S. 1990.

32. OROSZI S. 1984.
33. HANUSZ I. 1903. 79.p.
34. Idézi: SOMKUTI E. 1985. 18.p.
35. KOLOSVÁRY Sz.-né 1990.
36. LÁZÁR J. 1870. 408.p.
37. DIVALD /ERDŐDI/ A. 1866. 404. p.
38. R. VÁRKONYI Á. 1990. 267-274.p.
39. STIRLING J. 1986.
40. LIPPAI J. 1664-1667.
41. LIPPAI J. 1661.
42. A régi törökök... 1903. 169.p.
43. BÉL M. 1984. 259.p.
44. Itt mondok köszönetet Bartha Dénes kandidátusnak, aki az alföldi kastélyparkok természetvédelmi értékét megfogalmazta, figyelmemet rájuk irányította.
45. KÁROLYI ZS. - NEMES G. 1975. 69-70.p.
46. TANÁRKY M. 1814. 81.p.
47. BOGNÁR A. 1978. 142.p.
48. FÉNYES E. 1847. 473.p.
49. TAGÁNYI K. 1986. III. 685.p.
50. BALOGH A. 1968. 7.p.
51. HERMAN O. 1887.
52. Lásd pl.: ANDRÁSFALVY B. 1973.
53. R. VÁRKONYI Á. 1989. 87-88.p.
54. R. VÁRKONYI Á. 1990. 274-277.p.
55. KHIN A. 1957. 11. és 16.p.
56. KÁROLYI Zs. 1960. 82-102.p. és DÓKA K. 1987. 8-51.p.
57. GYÖRFFY I. 1984. 33.p.
58. RÉFI OSZKÓ M. 1984. 391.p.
59. TÁNCICS /STANCICS/ /M./ 1838/b. 151.p.
60. MAJOR J. 1974. 60.p.
61. Lásd erről: LIGETI L. 1974.
62. TANÁRKY M. 1914. 55.p.
63. LÁSZLÓ Gy. 1944. 245.p.
64. ZOLNAY L. 1971. 77.p.
65. Idézi: FODOR T. 1980. 11.p.

66. Lásd: Assisi... 198o.
67. ZOLNAY L. 1971. 12o.p.
68. CSÓRE P. 1991. 129.p.
69. CSÓRE P. 198o. 183.p.
- 7o. FEKETE I. 1973. 377.p.
71. CSÓRE P. 1971. 18. és 33.p.
72. Lásd bővebben: N.KISS I. 1974.
73. KAÁN K. 1939/4o. 145.p.
74. FODOR I. 198o. 25.p.
75. Uo. 26.p.
76. Lásd pl.: UJFALVI S. 1982. 83-98.p.
77. HORVÁTH J. 19o5. 17.p.
78. SZABÓ L. 1987. 116.p.
79. CSÓRE P. 199o. 9o-92.p.
- 8o. HORVÁTH J. 19o5. 17-18.p.
81. BIRÓ V. 1937. 4o.p.
82. Lásd bővebben: CSÓRE P. 1971.
83. BÉL M. 1984. 324.p.
84. KERPELY B. 1922. 15.p.
85. E./NDREY/ E. 19o6. MADERSPACH V. 1932., SZALAY A.B. 1932. és CSÓRE P. 1971. 25.p.
86. GOMBOCZ E. 1941. 32-35.p.
87. Ezekről jó összefoglalás olvasható magyar nyelven: ATTENBOROUGH, D. 1989. 142-147.p.
88. Lásd: OROSZI S. 1986. 12-15.p.
89. PETÉNYI J.S. 1845. 39.p.
- 9o. PRÓNAY G. 1855. 39.p.
91. Az erdő... 1867. 236.p. és a további adatokat lásd még: OROSZI S. 1986. 16-19.p.
92. SCHENK J. 1929/3o.
93. CSUTHY Zs. 1858. 583.p.
94. HORVÁTH G. 1918.
95. DORNING H. 1939.
96. Oktatás... 1899.
97. PÁK D. 1829. /1983./ 185.p.
98. BÉRCZY K. 186o.

99. SZUNYOGH J. 1960.
100. A barlangkutatás történetére lásd: KORDOS L. 1984. 9-14.p.
101. MÁRTON F. 1990. 70-72.p.
102. KÓSA L. 1991.
103. Itt mondok köszönetet Takács István archeozoológusnak, aki a házi-állatokra vonatkozó anyag összeállításában a segítségemre volt.
104. Lásd: HERMAN O. 1903.
105. OLÁH, N. 1763.
106. MARSIGLI, A.F. 1726. Madártani vonatkozásaira lásd: GAÁL I. 1930.
107. CLUSIUS, C. 1583.
108. LIPPAI J. 1664-1667.
109. MISKOLCZI G. 1702. 377.p.
110. Lásd bővebben: OROSZI S. 1986. 17.p.
111. KRIESCH J. 1867. 100.p.
112. Lásd bővebben: OROSZI S: 1986. 18-20.p.
113. Magyar Országos Levéltár. K-168. 1872-4-13.219.
114. TÁNCICS /STANCSICS/ /M./ 1838/b. 43.p.

I R O D A L O M

- ÁGOSTON Gábor 1988. A szolnoki szandzsák 1591-92. évi összeírása I.
In: Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 3. Szolnok.
- ANDRÁSFALVY Bertalan 1973. A Sárközi és a környező Duna-menti területek
ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználata a szabályozás e-
lőtt. Bp.
- Assisi.... 1980. Assisi Szent Ferenc és a Fioretti. Bp.
- ATTENBOROUGH, David 1989. Az első édenkert. A Földközi-tenger világa és
az ember. Bp.
- BALOGH András 1968. Magyarország nevezetes fája. Bp.
- BÉL Mátyás 1984. Magyarország népének élete 1730 táján. Bp.
- BÉRCZY Károly 1860. A honosításról. Vadász- és Versenylap 1860.249-251.;
265-269.; 504-506.p.
- BIRÓ Vencel 1937. Képek Erdély múltjából. Cluj-Kolozsvár.
- CLUSIUS, Carolus 1583. Rarium aliquat stirpium per Pannoniam, Austriam...
Antwerpen.
- CSÓRE Pál 1971. A Kárpát-medence vadállományának alakulása. In:Vadá-
szati kultúra. Bp.
- CSÓRE Pál 1980. A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor. Bp.
- CSÓRE Pál 1990. A Magyarság szerepe a solymászat európai elterjedésé-
ben. OEE EtSZK. XX. 83-94.p.
- CSÓRE Pál 1991. Gondolatok a vadászati kultúráról. EtK. II. 121-135.p.
- CSUTHY Zsigmond 1858. Ne bántsuk a madarakat. Vasárnapi Ujság. 1858.
570-571.; 581-583.p.

- DANKANITS Ádám 1983. A hagyományos világ alkonya Erdélyben. Bp.
- DIVALD/ERDŐDI/Adolf 1866. Egy kellemes kirándulás váratlan eredményei. A bródi határezred erdőségeinek leírása. EL. 1866. 207-219.; 254-265.; 314-318.; 352-358.; 400-406.p.
- DÓKA Klára 1987. A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében. /1772-1918/. Bp.
- DORNING Henrik 1939. A kékcserjű réce fészkelése Budapesten. Ttk. 1939. 190-191.p.
- E./NDREY//Elemér/ 1906. Ismeretlen emlősök Délmagyarország területén. Természettudományi Füzetek 1906. 132-134.p.
- Az erdő... 1867. Az erdő kártékony rovarjai. In: Természetbarátok és vadászok évkönyve. Pest.
- Evlia Cselebi... 1985. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Bp.
- FEKETE István 1973. A vadászetika és a magyar vadászati szokások. In: FEKETE István: Rózsakunyhó. Bp.
- FODOR Tamás 1980. Az ősidőktől 1880-ig. In: Vadászat Magyarországon. Bp.
- FÜLDES László 1978. Szilárd telekrendszerű irtásfaló a Szepességben /Fridmanvágása 1320-Frydman 1964/1969/. AtSz. 1978. 357-381.p.
- GAÁL István 1930. Marsigli kutatásai hazánkban. Ttk. 1930. 593-603.p.
- GOMBOCZ Endre 1941. A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841-1941. Bp.
- GYÖRFFY István 1984. Nagykunsági krónika. Karcag.
- HANUSZ István 1903. A fák birodalmából. Bp.
- HANUSZ István 1905. Füben, fában. Bp.

- HERMAN Ottó 1887. A magyar halászat könyve. I-II. Bp.
- HERMAN Ottó 1903. A Tarvarju /Geronticus eremita/ emléke Magyarországon. Aquila 1903. 35-65.p.
- HERMANN Antal 1893. A hegyek kultusza Erdély népeinél. Kolozsvár. Kiny. Erdély 1893. évfolyamából.
- HORVÁTH Géza 1918. Budapest környékének emlősfaunája száz év előtt. Állattani Közlemények 1918. 150-151.p.
- HORVÁTH Jenő 1905. Az erdélyi szász városok közigazgatási viszonyai a nemzeti fejedelemség megalakulásáig. Gyula.
- IMREH István 1987. Székelyek a múlt időben. Bp.
- KAÁN Károly 1931. Természetvédelem és a természeti emlékek. Bp.
- KAÁN Károly 1939/40. Naturschutz mit Hinsicht auf die Geschichte der ungarischen Forstwirtschaft. Zeitschrift für Weltforstwirtschaft 1939/40. 141-150.p.
- KÁRDLYI Zsigmond - NEMES Gerzson 1975. Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi multja I. Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei /895-1846/. Bp.
- KERPELY Béla 1922. Hires erdélyi vadászokról és vadászataikról. Bp.
- KESZTHELYI István 1982. Természetvédelem. Kézirat. Budapesti Műszaki Egyetem. Bp.
- KHIN Antal 1957. A magyar vizák története. Bp.
- N. KISS István 1974. A paraszti vadászat Magyarországon /XVI-XVIII.század/. AtSZ. 1974. 66-71.p.
- N.KISS István 1990. Erdőhasznosítás és -közigazgatás Magyarországon, 11-20. század. OEE EtsZK. XIX. 65-102.p.

- KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1990. Magyarország erdőgazdasága az 1850-es években. /Rudolf Ritter von Feistmantel 1805-1871/. OEE. EtSZK. XX. 67-82.p.
- KORDOS László 1984. Magyarország barlangjai. Bp.
- KÓSA László 1991. A természeti környezet és a tájat alakító ember. Liget 1991. 1:100-108.p.
- KÖRMENDY Adrienne 1974. A soltész /"more scultetorum"/ telepítette falvak a Szepességben /XIII-XIV. század/. AtSZ. 1974. 305-348.p.
- KRIESCH János 1867. A pusztulófélben levő állatfajok Kárpátainkban. EL. 1867. 98-101.p.
- LÁSZLÓ Gyula 1944. A honfoglaló magyar nép élete. Bp.
- LÁZÁR Jakab 1870. A sláviai határvidék csodaszép tölgyesei. EL. 1870. 401-413.p.
- LIGETI László: 1974. A Balaton és szabályozása. Bp.
- LIPPAI János 1961. Calendarium oeconicum perpetuum. Pozsony.
- LIPPAI János 1664-1667. Posoni kert. I-III. Nagyszombat-Bécs.
- MADERSPACH Viktor 1932. Élt-e valaha kőszáli kecske a Déli-Kárpátokban. A Természet 1932. 165-168.p.
- MAGYAR Eszter 1983. A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsó-magyarországi bányavárosokban /1255-1747/. Bp.
- MAJOR Jenő 1974. Karcag Településtörténete és a városkép alakulása. In: Karcagi várostörténeti tanulmányok. Karcag.
- MARSIGLI, Alaysius Ferdinandus 1726. Danubius Pannonico-Mysicus, Observationibus geographicis... Hága-Amszterdam.
- MÁRTON Ferenc 1990. Magyarország legöregebb "fája", az ipolytarnóci kőült óriásfenyő. OEE. EtSZK. XVIII. 70-80.p.

- MISKOLCZI Gáspár 1702. Egy feles Vad-kert, avagy az oktalan állatoknak... telylyes Historiaja... Lőcse.
- NOVÁKI Gyula 1985. Szántóföldek maradványai a XIV-XVI. századból a Sümeg-Sarvalyi erdőben. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984-1985. Bp.
- Oktatás... 1899. Oktatás a fáczánytenyésztésről /1712, 1761/. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1899. 386-389.p.
- OLAH, Nicolaus 1767. Hungaria et Atila, sive de originibus gentis Hungariae situ... Bécs, 1763.
- OROSZI Sándor 1984. Erdőtelepítési emlékek a XVIII-XIX. századi Nagykunságból. Az Erdő 1984. 326-329.p.
- OROSZI Sándor 1986. A magyar természetvédelem kezdetei. Bp.
- OROSZI Sándor 1987. Deméndi erdőirtási szerződések. OEE. EtSZK. XIII-XIV. 111-113.p.
- OROSZI Sándor 1990. Erdősítések a Delibláti-puszta homokján. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1988-1989.Bp.
- OROSZI Sándor 1991. Töredékek az erdőbirtokossági társulatok történetéből. EtK. II. 50-63.p.
- PÁK Dienes 1829. /1983./ Vadászattudomány. Buda.
- PETÉNYI János Salamon 1845. Petényi Salamon János állatkinzás elleni védekezésének rövid vázlat. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárott tartott ötödik nagy-gyűlésének munkálatai. Kolozsvár.
- PRÓRAY Gábor 1855. Vázlatok Magyarhon népeletéből. Pest.
- RÉFI OSZKÓ Magdolna 1984. Erdők és vizek változása a Kárpát-medencében. Természet Klága 1984. 390-393.p.

- A régi törökök... 1903. A régi törökök mint a fásítás barátai. EL.1903. 168-169.p.
- SCHENK Jakab 1929/30. Csató János értekezése a madárvédelemről. Aquila 1929/30. 323.p.
- SOMKUTI Elemér 1985. Az erdőgazdálkodás és a faipar fejlődésének negyven éve. In: Az Erdészeti és Faipari Egyetem elméleti ülészsaka felszabadulásunk 40. évfordulóján./1985.márc. 28./ Sopron.
- STANCSICS/TÁNCICS//Mihály/ 1838/a. Erdőszet. In: KUNOSS: Természet.Buda.
- STANCSICS/TÁNCICS//Mihály/ 1838/b. Folyók. In: KUNOSS: Természet.Buda.
- STIRLING János 1986. A magyarországi díszkertkultúra a XVI-XVII.században. Kandidátusi értekezés. Bp.
- SZABÓ Lajos 1987. Kisujszállás története a XVI. századtól a XIX. század első negyedéig. In: Kisujszállás város története. II. Kisujszállás.
- SZALAY A. Béla 1932. A magyar kőszáli-kecskéről. A Természet 1932. 240-242.p.
- SZUNYOGH János 1960. Az Ovis musion Pall. honosítása, jelenlegi elterjedése Magyarországon, egyben az Ovis musion sinella Turcek alfaj bírálata. Állattani Közlemények 1960. 179-189.p.
- TAGÁNYI Károly 1896. Magyar erdészeti oklevéltár. I-III.Bp.
- TANÁRKY Mihály 1814. Magyarország természeti ritkaságai.Pest-Pozsony.
- UJFALVI Sándor 1982. Az erdélyi régiebb és közelebbi vadászatok és vadak. Bp.
- XÁNTUS János 1941. Erdély természeti kincseinek védelme. Kolozsvár. Kiny. Erdélyi Kalendárium 1942. évre.

- R.VÁRKONYI Ágnes 1989. "Folyóviz, amelyből élünk..." Valóság 1989.
12:85-95.p.
- R. VÁRKONYI Ágnes 1990. "Megmaradásunkra való..." Látóhatár 1990.
7-9:262-280.p.
- VEDRES ISTVÁN 1825. A' sivány homokság használhatása. Szeged.
- VIDÉNYI 1826. A' legnagyobb Körtvély fa Magyar Országban Jász
Apáthiban. Tudományos Gyűjtemény 1826. I. 71-77.p.
- ZOLNAY László 1971. Vadászatok a régi Magyarországon. Bp.

Rövidítések

- AtSz. = Agrártörténeti Szemle
Bp. = Budapest
EL. = Erdészeti Lapok
EtK. = Erdészettörténeti Közlemények
OEE EtSZK. = Az Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei
TtK. = Természettudományi Közlöny